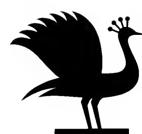
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14364

Shumen Memorial Book

Yehude Bulgaryah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Arditti, Benjamín.
TITLE	Yehude Bulgaryah : ḳehilat Shumlah / Binyamin Yosef Ardiṭi ; hitḳin li-defus, Śaśon Nisim Leṿi.
IMPRINT	Tel Aviv : [h. mo. l.], [1968]
DESCRIPT	179 p. : ill., facism. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Bulgaria -- Shumen. Shumen (Bulgaria) -- Ethnic relations.
ADD'L TITLE	Title on verso of t.p.: Jews in Bulgaria ; the community in Shumia.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

בנימין יוסף ארדיטי: יהודי בולגריה — קהילת שומלה

בנימין יוסף ארדיטי

יהודי בולגריה-
קהילת שומלה

התקין לדפוס: ששון נסים לוי

הוצא ע"י ועדה ציבורית
תל־אביב

The Jews in Bulgaria —
The community in Shumla
By Benjamin J. Arditti

סודר ונדפס בדפוס „מבורך" יפו, טלפון 823644

— Printed in Israel —

לרעי הנאמנים
יעקב אשכנזי
רפאל פארין
מוקדש בהערצה
המחבר

דבר הועדה הציבורית

חברי הועדה הציבורית להוצאה לאור של ספר היסטורי זה, ילידי שומלה, ראינו לעצמנו חובה לתרום תרומה צנועה לאוצר ההיסטוריה של עם ישראל, עם דברי הימים של הקהילה בשומלה. לא על מנת להשתבח אומרים אנו, כי הננו חושבים את עצמנו כמוהיקנים האחרונים של הקהילה בעיר זו.

שומלה תשאר בשביל יהודי העיר הזאת בפרט, ובשביל יהודי בול־גריה בכלל, עיר מלאת זכרונות.

אנחנו סבורים, כי מונוגרפיות היסטוריות מפורטות על הקהילות השונות, באיזו ארץ שהיא, יכולות להועיל לכל היסטוריון אשר ירצה לכתוב היסטוריה מקיפה של כלל היהודים באותה הארץ. הדמות הנכונה של היהדות הנחקרת יכולה להתגלות מתוך תאורים מפורטים של חיי האוכלוסין היהודיים בכל שטחי החיים. לא רק החיים הכלכליים והרו־חניים הם הרקע שממנו בולטים הקוים האופיניים של המרכזים היהודיים הנפרדים, אלא גם המנהגים וידע העם אשר התהלך בקרבם. כמו כן הפעולות על רקע דתי, ההתיצבות מול בעיות סוציאליות מקו־מיות, והיחס אל תנועת התחיה הלאומית והפעולות הקשורות בה, גם הם מהוים פרטים המשלימים את דמות ההווי ואורחם ורבעם של קבוצי היהודים הנחקרים. כמו שהפרטים הנוגעים לכלל האוכלוסין הם חשו־בים לתפיסת ההווי, כן גם הביוגרפיות של אישים דגולים אשר הזדקרו בעסקנותם הציבורית וכשרונותיהם האינטלקטואליים, אשר נשתקפו ב־מעשיהם או ביצירותיהם הספרותיות, מסיעות למטרה, והן ראויות להכלל במונוגרפיות, שעליהן מדובר כאן. מכל מקום מונוגרפיה כגון זו תעשיר את אוצרנו הלאומי בשטח למדעי היהדות. וזאת היתה מטרתנו.

זאת ועוד. הדורות הצעירים של צאצאי חמשת או ששת הדורות של היהודים אשר חיו בשומלה, מגלים התענינות סבירה לדעת את עבר אבותיהם במרכז היהודי הזה. רצוננו לתת סיפוק להתענינות זאת היה אחד המניעים הראשיים אשר המריצו אותנו להחלץ לפעולה להוצאת הספר הזה לאור.

לפני ארבעים שנה, בן עירנו רפאל פארין אסף חומר מן העבר של היהודים בשומלה. חברו וקרובו אשר נחטף בדמי ימיו, והוא היה חבר הועדה שלנו, המנוח נסים (מיקו) פרחי ז"ל, המשיך באיסוף החומר ההיסטורי, אבל לצערנו לא הספיק לגמור את עבודתו.

חברנו בנימין ארדיטי יבל"א העמיד לרשותנו את המונוגרפיות שלו על עירנו. כל מאמצינו להצטייד בחומר ארכיוני לא הוכתרו בהצלחה.

לכן מניחים אנחנו, כי חקירותיו של בנימין ארדיטי תושלמנה בעתיד והן תפוצנה אור נוסף על עברה של קהילתנו.

בהגישנו את המונוגרפיה הזאת לציבור הרחב, בטוחים אנחנו, כי ההיסטוריון ימצא בה חומר ונתונים לרוב מדברי הימים של היהודים בבול־גריה.

אנחנו מאמינים, כי עסקנים אחרים מקרב עולי בולגריה, אשר נולדו בערים אחרות, ילכו בעקבותינו ויתארגנו גם הם לפעולה, לכתיבה ולהדפסה מונוגרפיות על קהילותיהם בעריהם.

אנחנו מביעים למר בנימין ארדיטי תודה נאמנה ועמוקה עבור עמלו אשר השקיע בספר היסטורי זה. אנו מביעים את תודתנו למר יוסף יעקב בכר, ולכל אלה אשר הושיטו לנו עזרה מוסרית וחומרית להדפסת הספר.

תל־אביב, חשון תשכ״ט — נובמבר 1968

הועדה הציבורית להוצאת הספר:

ששון נסים לוי
עזריה מורנו פרחי
נסים (מיקו) אשכנזי
מרקו אהרון כהן
נסים עזריה איסקוב
שמואל (סמי) מאיר
נסים (מיקו) פרחי ז״ל

הקדמה

טעות גמורה, שאין לה תקנה היא, כי יהודי בולגריה טרם נטלו על עצמם את המשימה לבחון ולהוציא לאור מחקר היסטורי יסודי על עברם ועל הפולקלור שלהם.

ישנן סיבות אוביקטיביות המתרצות במקצת את אי המעש בתחומים אלו. חלק מן המקורות העתיקים נעלמו. חלק אחר, אשר נשאר לפליטה, הם כתבים יקרי המציאות מבחינה ביבליוגרפית. ולמרבה הצער, לא נמצא מוסד אשר יגלה התעניינות מעשית לאיסופו של חומר היסטורי זה. זאת ועוד. רוב החומר כתוב לאדינו, ומעטים הם כיום האנשים השול־טים בשפה זו. החומר הארכיוני, רב הערך והכמות, של הקהילות היהו־דיות בבולגריה הושמד כמעט כליל.

מקור נוסף, מיוחד במינו, הם הישישים בני 70—80 שנה. אחד אחד מהם הולכים לעולמם ואין מי שיאסוף את זכרונותיהם, אשר ללא ספק כול־לים פרטים על החיים וההווי של בני עמנו בערים השונות בבולגריה. יבוא יום, שטעות זו תנקוף את המצפון ותעורר צער על החמצת שעת הכושר.

הריני מגיש בזה לקוראי הנכבדים את המונוגרפיה של הקהילה והי־הודים בשומלה. אין לי ספק, שהיא איננה בתכלית השלמות. החלטתי להחלץ לכתיבת המונוגרפיה הזאת לא באקראי.

מן המושכלות הוא, כי חלק היהדות ייצבו את דיוקנם הרוחני האינדיבידאלי, בהשפעת התנאים והגורמים המיוחדים שפעלו עליהם ועל חייהם, ובדרך כלל על התפתחות דברי הימים שלהם.

בבולגריה היו קימים קיבוצי יהודים אשר חיו את חייהם שם עוד מתקופת האימפריה הרומאית. היו גם מרכזים יהודיים אשר התמקמו לאורך הנתיבים העתיקים הבינלאומיים. שם הם התישבו כאשר גורשו מ־בוואריה והונגריה. אחריהם הגיעו לכאן מגורשי ספרד. הם עלו במספרם ורמת תרבותם על היהודים אשר נמצאו במרכזים אלו, והתביעו עליהם את חותמם התרבותי והחברתי. בתהליך ההתמזגות אתם הסתגלו יהודי ספרד רק חלקית לאורח חייהם של אחיהם במקומות מגוריהם החדשים. כך נוצר מבחינה רוחנית דיוקן יהודי נבדל.

לא כן יהודי שומלה. אצלם נשתמרו הקוים האופיניים אשר הפלו אותם מיתר היהודים שהתישבו במרכזים האחרים בבולגריה. יהודי שומלה באו מאדריאנופולי. בשומלה הם לא עמדו תחת השפעות זרות, ולא התמזגו במושבם החדש לא עם היהודים המקומיים אשר לא נמצאו שם מתקופות קודמות, ולא עם היהודים מבוואריה והונגריה.

המרכז היהודי בשומלה שמר על סדרי ניהול הקהילה, המנהגים, הגינונים ואורח החיים בצורתם המקורית של כלל הספרדים.

החקירה והעלאת פרטים מן ההווי, השפה, המנהגים, המלבושים, מאכלים וכדומה של היהודים יוצאי ספרד אין לדחותן לזמנים יותר מאוחרים. ההיסטוריה של יהודי שומלה היתה נשארת בלתי מובנת, אם לא היינו לוקחים בחשבון את מוצאם הספרדי. הקווים החיובים והשליליים של היהודי הספרדי נשתמרו אצל יהודי שומלה במקוריותם הטהורה. פרט זה הוא אשר חישל בי את החלטתי להציע לרבים את המונוגרפיה הזאת.

ההוצאה לאור של המונוגרפיה על שומלה נתאפשרה הודות לעזרתו הנדיבה של מר יוסף יעקב בכר, יליד שומלה תושב מקסיקו, וכן לעזרתם הכספית של יהודי בולגריה בישראל.

עלי להודות על העזרה המוסרית של ידידי, חברי הועדה הציבורית, שנטלו על עצמם את היוזמה להוציא לאור ספר זה. כן יבואו על הברכה ה"ה יוסף בן־ציון אשכנזי, יושב ראש לשעבר של קהילת שומלה, ושמר־אל ברוך, חזן ומוהל לשעבר באותה הקהילה, אשר ידיעותיהם הנרחבות סייעו לי להשגת מטרתי.

ברצוני להודות לארכיון הציוני המרכזי בירושלים, שהעמיד לרשותי תעודות וספרים. וכן למשה עמנואל שפעל בעריכת הספר.

לא אוכל לעבור על עזרתו היקרה והמלאה של חברי ששון נסים לוי, מזכיר ראשי לשעבר של הקונסיסטריון בסופיה, אשר היטה לי שכם פעיל להגשמת משימתי.

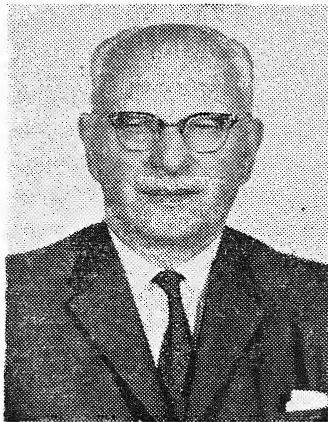
לכולם מביע אני בזה תודה והוקרה.

המחבר.

הערכה ותודה למר יוסף יעקב בכר

מטילדה קאפון־בכר

יוסף יעקב בכר

הפתגם „רחוק מן העינים, רחוק מן הלב" אין לו אחיזה לגבי יוסף יעקב בכר.

כאשר הבאנו לפניו בכתב, בהיותו תושב מקסיקו, את יוזמתנו להוציא ספר על דברי ימי הקהילה היהודית בשומלה ובקשנוהו, שיושיט לנו את עזרתו להגשמת משימתנו, הוא גילה לא רק את חיבתו כלפי חבריו וידידיו מילדותו בשומלה, עיר מולדתו, אלא גם את רוחב לבו, ונתן לו ביטוי ממשי. הוא העמיד לרשותנו סכום הגון אשר נטל מאתנו חלק ניכר מטרדתנו למימון מפעלנו התרבותי.

יוסף יעקב בכר נולד ב־1899 בשומלה, לאחת המשפחות הדלות בעיר זו. למרות המחסור שקד מר בכר בלימודיו בבית הספר של כי"ח וגמר את הגימנסיה בשומלה. חובתו להחזיק את אמו אילצה אותו להתמסר לפקי־דות בתור פנקסן. המשבר הכלכלי אשר פקד את שומלה הכריח אותו בשנת 1925 לעבור עם אמו לווארנה. הוא נתקבל שם לעבודה בבנק האיטלקי. אולם בתוקף „החוק להגנת הלאום" פוטר בשנת 1941.

בשנת 1925 התחתן יוסף יעקב בכר במזל טוב עם העלמה ילידת רוסה, מטילדה קאפון. היא שייכת למשפחת קפון, שאליה נמנה אהרון קפון אשר נהרג בשומלה במלאו את תפקידו הציבורי. היא למדה עברית

באגודת הנערות „יהודית״, שהיתה אגודת בת של חברת „מקרא״ ברוסה. מטילדה התחנכה באוירה ציונית בבית אביה ומחוצה לו. הנסיבות הוליכו את הזוג למקסיקו. ההצלחה האירה להם שם פנים, ועשו חייל בעסקיהם ובפעולתם בקרב הציבור הספרדי בעיר מקסיקו.

מן המפורסמות הוא, כי ציבור זה במקסיקו הצטיין ומצטיין בכל המפעלים לטובת מדינתנו. ידיהם של יוסף י. בכר וזוגתו מטילדה מלאות עבודה במפעלים אלו, ומסיעים להעלאת קרנם.

עם הופעת הספר, הודות לנדיבותו של יוסף יעקב בכר, רואים אנו לעצמנו חובה נעימה, להביע לו תודה רבה ונאמנה על עזרתו האדיבה שבאה להנציח את עברה של הקהילה היהודית בשומלה.

הועדה הציבורית

פרק ראשון

קהילת שומלה מהתחלתה עד שנת 1878

ההיסטוריון של יהודי בולגריה, שלמה אברהם רוזאניס, כתב גם מחקרים אחדים חשובים מאוד על דברי ימי היהודים ברוסצ'וק,*) ווידין, פליבנה וניקופול. פטירתו בדמי ימיו הפסיקה למרבה הצער את יצירתו ההיסטורית ועד כה לא נמצא לו ממשיך.

בתקופת הרומאים היו קיימות קהילות יהודיות בחבלי בולגריה. הן נעלמו מעל פני האדמה. באיסקוס Oescus במחוז ניקופול, על נהר הדנובה וכמו כן בסטובי (מאקדוניה) היו מתגוררים יהודים. כמו באתר האחד הנ"ל, כן גם בשני נתגלו מצבות המעידות ללא צל של ספק, כי בתקופה בין המאה הראשונה והשלישית היו קיימות שם קהילות יהודיות חשובות. ההסטוריוגרפיה הסתפקה בציון העובדות בלבד. ממקורות מתקופת התנצרות הבולגרים, היינו במאה התשיעית, נודע על מציאותם של יהודים בבולגריה הקדומה.

במאה הארבע עשרה, בעיר הבירה הבולגרית דאז, טירנובו, היתה קיימת קהילה יהודית משגשגת, אולם עברה נשאר מעורפל. נעלמו נקודות ישוב יהודיות בבולגריה שעברם טרם נחקר. למשל, קיימת קהילה בקארלובו עד שנת 1878. ידוע כי כל היהודים שגרו בעיר זו ברחו פתאום לפיליפופולי. עד ההגירה מבולגריה היה קיים באותה העיר בית כנסת בשם „בית־כנסת של הקארלובאים". בעיר אורחניה היתה קיימת קהילה יהודית אשר נתפרקה בעשור האחרון של המאה הקודמת. עם עליתנו לישראל מבולגריה, רוב הקהילות היהודיות שהיו קיימות שם, חדלו להתקיים. אין אנו יודעים אם נשתמרו שם הארכיונים של הקהילות היהודיות.

הן המוסדות של יהודי בולגריה, שהוקמו במדינת ישראל והן מוסדות כלל יהודיים, מתלבטים בבעיות איסוף החומר שנשאר לפליטה, אם עוד ניתן לאיסוף, ואפילו בכמות דלה מן הדלות, כדי לחקור את העבר ולכתוב את ההיסטוריה של יהודי בולגריה. מעל עמודי העתון „פאר" היוצא בשפה הבולגרית בתל־אביב הופיעו מאמרים של אלי ברוך, יליד דובניצה, ונסים (מיקו) פרחי, יליד שומלה, שהם ללא ספק תרומה חשובה למחקר עברן של הקהילות בשתי הערים האלו.

תולדות העיר שומלה בימיה הראשונים

שומלה נמצאת בחלק המזרחי־צפוני של בולגריה. היא שוכנת בבקעה מוקפת שלוחות הבלקן המזרחי. היא אחד האתרים ההתישבותיים הקדומים באזור. נמצאו שרידים בעיר ובסביבתה המעידים, כי אלפי שנים לפני הספירה הכללית, תושבי המקום השתמשו בכלי חטיבה מנחושת. הם

נטשו את מערותיהם והתמקמו סביב מעינות מים הנמצאים בשפע. נמצאו גם שרידים של ישובים מהתקופה הטראקית. בתקופה מאוחרת יותר הבחינו הרומאים את ערכה האיסטרטגי של העיר והפכו אותה למבצר, שהוא אחד החשובים ביותר בחלק זה של הארץ.[1]

תיירים אשר עברו דרך העירה עוד בתחילת המאה הארבע עשרה ספרו על מתקני מים עתיקים מהתקופה הרומאית. איספריק, אחד השליטים בתואר „חן" הושיב בשומלה המוני איכרים בולגריים. במשך הדורות התפתחה והלכה העירה ועשתה חיל. עלי פשה, הווזיר הגדול של השולטן מורד, כבש את העיר בשנת 1388. העיר תוכננה לשמש מבצר, שישמש לו מבטח לתכניות כיבושיו ולהגנת הגבולות הצפוניים של האימפריה העותומנית מפלישת הרוסים. התורכים הכשירו קו מגן ומבוצר, רב עוצמה המקשר את הערים סיליסטרה, רוסצ'וק, שומלה ווארנה. כמעט בכל המלחמות אשר פרצו בין תורקיה לרוסיה, היתה שומלה מטרת ההסתערות של הרוסים על הבלקנים. במלחמה בין רוסיה לתורקיה בשנים 1877—1878 עברו הרוסים את הבלקנים, כבשו את פליבנה, הגיעו עד קושטה, אבל שומלה לא נפלה בידיהם.

התורקים הפכו את שומלה לא רק למבצר איתן בלתי נכבש, אלא גם למרכז חשוב של מדיניותם הכלכלית בחלק הצפוני־מזרחי של האימפריה. הם אכלסו את העיר עם המוני תורקים, שהובאו מאסיה

„טומבול דז'מית" בשומלה. המסגד המפואר ביותר אשר הוקם במאה השבע עשרה על ידי הטורקים בבולגריה.

הקטנה ובנו במאה השבע עשרה שם מסגד ענקי, שנקרא „טומבול ג׳מיה״, ועוד ייסדו בתי־ספר, הקימו ספריה עשירה והצליחו לעשות מהעיר מרכז תרבותי בשביל התורקים שאכלסו את המחוז.

ממקורות היסטוריים בולגריים ידוע, כי עובר אורח, התייר אידריסי עבר במאה השתים עשרה דרך בולגריה וראה, כי במיסיאוניס (כך נקראה שומלה אי פעם) מפיקים רווחים טובים ממסחר. בימי הבינים היתה שומלה אחד המרכזים הערנים ביותר במחוזות הצפוניים של האימפריה העותומנית.

פוריותן של אדמות שומלה ומיקומה האיסטרטגי היו הערבויות הטבעיות להתפתחותה ושגשוגה של העיר. במרוצת הזמן נהפכה העיר בהדרגה מוקד לקשרים כלכליים. קמו ירידים, בהם היו נפגשים איכרים, בוקרים ונוקדים, בעלי מלאכה וסוחרים אשר החליפו ביניהם את סחורו־תיהם ומוצרי ידיהם.

ראשוני המתישבים היהודים בשומלה

אין לעת עתה ניתונים היסטוריים, שמהם אפשר ללמוד, מתי התישבו לראשונה יהודים בשומלה. אולם העובדה, שהמסחר הפנימי והחיצוני של הישובים הבולגריים בימי הבינים היה בעיקר בידי סוחרים זרים, הסוחרים האלו היו דוברובניקאים, ונציאנים, יהודים ואחרים ניתן להניח, כי בימי הבינים, היו יהודים גרים בעיר שומלה. הד״ר שאול מיזאן טוען, כי בשנת 1640, העסקן הכנסיתי והמדיני פטר בוגדן אשר ביקר את העדות הקתוליות בבולגריה, בא גם לשומלה. הוא אינו מזכיר, כי בעיר היו יהודים. עסקן בולגרי אחר, פיליפ סטניסלאבוב, אשר היה בשומלה במאה השבע־עשרה, גם הוא איננו מזכיר דבר על יהודים בעיר זו.[5]

מואיז פרנקו (יליד 1865 בטורקיה, מורה בבית הספר של כי״ח בטאטאר־פאזרדז׳יק ושומלה, בשנים האחרונות של המאה הקודמת, מחבר של „ההיסטוריה של היהודים באימפריה העותומנית״, וכותב סקירות אחרות, אשר פורסמו בעתונים שיצאו בבולגריה בשפה לאדינו) כתב והשאיר לנו ב„אינציקלופדיה היהודית״ **Jewish Encyclopedie** נתונים על יהודים בשומלה. לדבריו, לא היו שם יהודים עד השנה 1780. באותה שנה איש צבא תורכי בדרגה גבוהה, הועבר מאדריאנופולי לשומלה. הפחה, שהיה תחת השגחתו של הרופא „בש־חכים״ חיים אהרון אשכנזי, דרש מהערכאות הגבוהות ביותר, שירשו לו לקחת אתו את הרופא היהודי. הוא נענה לבקשתו. חיים אשכנזי היה, כמו יתר היהודים בתקופה ההיא, איש דתי וירא שמים ומקיים מצוות התורה. הוא טען לפני הפחה, כי העתקתו לעיר שאין בה קהילה יהודית, לא מנין, לא חזן ולא שוחט, נראית לו בלתי אפשרית. בהתחשב עם טענת הרופא עודד הפחה משפחות יהודיות אחדות, שתעתקנה גם הן את מושבן לשומלה ביחד עם חיים אשכנזי. המשפחות הראשונות האלו בנו את בתיהם בשטח משותף אשר

קבלו אחרי כן את השם „איל קורטיז'ו גרנדה", כלומר החצר הגדולה. שם נבנה בית הכנסת הראשון. הפחה אשר התישב בשומלה העניק לחיים אשכנזי, בתור הוקרה, זכויות שונות לניהול העדה. לפיכך, מופיעה משפחתו של חיים אשכנזי בתור המשפחה הראשונה והותיקה ביותר בעיר. גם פארין אשר לא ידע מה שכתב פרנקו, כתב ברשימותיו „המשפחות אשכנזי וגרון הן הוותיקות ביותר בשומלה".[4]

גם רוזאניס התעכב באותה שאלה, ואנו קוראים בספרו, כדלהלן:

„וקרוב לעיר הזאת, בדרך העולה לבאלקאן המזרחי, בעיר שומלה או שומנה, נוסדה עדה קטנה, אומרים אמור, שהפחה מושל העיר הביא אתו רופא יהודי מאנדרינופלה, ולרגלו באו יהודים אחרים עד שהיו לעדה אחת,כנראה היהודים החלו להתישב בערך שנת תק"ך בעיר הזאת רבם מאנדרינופלא ובשנת תק"ם הקימו עליהם לרב את ר' נסים חיים שלום מרגונטו יליד אזמיר, שהיה גם מטיף מובחר בדורו, והדרוש הראשון שדרש בקהל, היה לפי דבריו: דרוש שדרשתי בהיותי בעיר שומלה שבאורומילי על שמועה לא טובה, על שמועת פטירת הרב הכולל יעקב אלבעלי, מאריה דאתרא מחבר „קהילת יעקב" (תק"ם 164).[5]

הסופר הראשון, שאינו יהודי, אשר כתב על יהודים בשומלה הוא הצרפתי Barbie du Bocage פרופסור לגיאוגרפיה באקדמיה הצרפתית. בשנת 1828 הוא הוציא בפריז ספר תחת הכותרת: Description de la ville de Schoumla הוא ביקר בשומלה בשנת 1810. כותב בין השאר, כדלהלן: „מספר התושבים עולה ל־30,000 נפש בערך. בשנת 1810 גרו בערך ב־4,000 בתי מגורים, מהם תפסו הבולגרים 700, ארמנים 46, יהודים 38, וביתר הבתים גרו תורקים".[6] Bocage כותב כותב עוד, כי בשנת 1762 בקר בשומלה אח פרוטסטאנטי ולפי דבריו, התגוררו בעיר תורקים ובולגרים. אם נקבל את ממצאיו של Bocage כנכונים ונקח בחשבון, כי באותו זמן מספר הנפשות בממוצע למשפחה היה בין 7 ל־8 נפשות, אז אפשר לטעון, כי האוכלוסיה היהודית בשומלה עלתה בשנת 1870 ל־300 נפשות.

בשנת 1828 עבר דרך שומלה נוסע אנגלי. לפי אומדנו, היה מספר התושבים בשומלה 60,000 איש. בעיר היו אז שלוש מאות בתי מגורים, בהם היו גרים יהודים, ארמנים ויוונים[7].

רפאל פארין טוען, כי במאה השמונה עשרה היו כבר יהודים בשומלה. הוא כתב ברשימותיו: „אישה זקנה בשם מזל שמואל אשכנזי („קמאלובה") נשאלה על ידי בשנת 1926, והיא היתה אז בת תשעים, הווה אומר, שנולדה בערך בשנת 1836. היא היתה בת עשר שנים במות עליה אביה. הוא היה בן 50 במותו, הווה אומר נולד בשנת 1796. לפי דבריה, גם אביה נולד בשומלה". על יסוד עדותה של האשה הזאת, פארין מגיע למסקנה, כי יהודים היו גרים שם במאה השמונה עשרה.

על כך אפשר להביא עוד את הראיה כדלהלן: ברשימות ופרסומים של רוזאנים בספרו „דברי ימי הקהילה היהודית ברוסצ'וק"[8] מופיע גם

שמו של אברהם בן יוסף ארדיטי. הוא נולד בערך בין השנים 1828—1830, בעיר רוסצ׳וק. אביו, יוסף בן אברהם ארדיטי נפטר בהיותו בן 70 שנים בערך. הוא נולד בשומלה. משם העתיק את מושבו לראזגרד. מעובדות אלו אפשר להסיק את המסקנה, כי יוסף בן אברהם ארדיטי נולד בשומלה בערך בשנת 1800.

על יסוד כל העובדות הנ״ל אפשר לקבל בודאות, כי בין השנים 1780—1785 כבר התגוררו יהודים בשומלה.

אין לנו, לצערנו, חומר ארכיוני על עברה ופעולתה של הקהילה היהודית בשומלה. אין ספק, כי חומר כזה היה קיים. ידוע, כי בעיר זו היה קיים בית כנסת, תלמוד תורה, בית עלמין, חברות וחוגים לפעולות צדקה ועוד. ניהול המוסדות האלו נרשמו ללא ספק בפנקסים, כדי לדעת, מי שילם ומי לא שילם את מס הקהילה (הערכה). בודאי היו קיימים פנקסים לצורך זה, או פנקס הנפטרים עם מספרים סידוריים לפי החלקות, השורות של הקברים. מסמכים אלו אינם עומדים לרשותנו, מכיוון שהושמדו. בתקופה הפאשיסטית מנהלי המוסדות היהודיים השמידו חלק רב של הארכיונים כדי למנוע מפעילי המשטר הנאצי להשתמש בו לרעה. מה שהספיקו להציל מידי הנאצים, הושמד על ידי הקומוניסטים היהודיים. הם השמידו מסמכים אלו בכוונה, וזאת בטענה, שאלו הם „ניירות בורגניים־פאשיסטיים בלתי נחוצים״. לנוכח העדר חומר ארכיוני, נאלצים אנו לדלות נתונים מעתונים וכתבי עת, שהופיעו אז באימפריה העותומנית, ובחוץ לארץ, שעוד נשארו לפליטה מאותה תקופה. כמו כן מתוך ספרים, מכתבים וזכרונות אישיים.

יהודי שומלה, ברובם המכריע, הם יוצאי אדריאנופולי. בכתבי רוזאניס קוראים אנו כדלהלן: „בני אדריאנופולי נדדו לצפון המדינה ויסדו עדות חד־שות במקומות רבים שמספר היהודים בהם היה דל, כמו: שומלה, רוסצ׳וק, ראזגרד, יאמבול, קרנובאט, פיליפופולי, חסקובו ואחרות״.[9]

מכתביהם של ההיסטוריונים של יהודי הבלקן: רוזאניס וד״ר מיזאן ההיסטוריונים של יהודי בולגריה; דנון, גלאנטי, פרנקו ואחרים, אשר הקדישו את מירב כתביהם להיסטוריה של יהודי תורקה; מולכו, נחמה, ד״ר עמנואל ואחרים, אשר כתבו את ההיסטוריה של יהודי סלוניקי. מכל אלו אפשר לקבוע ללא ספק, כי ההגירה מן הערים הגדולות אל הערים הקטנות נעשתה, כדלהלן: יהודים, אשר לא יכלו לספק את צרכיהם החמריים במרכזים שהם מתגוררים, היו נעים ונודדים מיריד אחד אל יריד אחר, או התישבו בעיר אחרת יותר קרובה למרכז. הם התעסקו במסחר, כלומר היו מוכרים דברי סידקית, אריגים, צרכי מכולת ומוצרי ברזל והיו קונים את תוצרתם של מגדלי צאן ובקר. בדרך כלל הם היו חוזרים לבתיהם לפני החגים פסח והימים הנוראים. נוהג זה הלך וחזר חלילה שנים רבות. אלו אשר נראה להם, כי במרכז החדש, שהם בחרו להם יכולים להתקים, היו מעבירים גם את משפחותיהם למקומות החדשים. יהודים מווידין ובלגראד היו באים לרוסצ׳וק בעניני עסקיהם. כשנוכחו, כי בעיר זו

יש תנאים להתקיים ולשגשג, העתיקו את מושבם לרוסצ׳וק. ככה עשו גם יהודים משומלה, כאשר העתיקו את מושבם לנובי־פאזאר או לפופובו.[10] באותה צורה התישבו יהודים גם בשומלה, אחרי אשר התישבה כאן החבורה של חיים אשכנזי מאדריאנופולי.

אם נוציא מן הכלל את השמות התנכ״יים, כגון, כהן, לוי, חננאל ועוד, וכמובן שמות עבריים כגון: ברוך, בן־ארויה, אשכנזי, פרחי, בן־ריי ואחרים, נראה שחלק ניכר של שמות משפחתיים של יהודי שומלה הובאו מספרד, כמו גראציאני, פארין, מירנדה טולידו, גירון, ארדיטי ואחרים. אלו הם שמות ספרדיים טהורים. אל נכון, יש עוד שמות אחדים לא ספרדיים, שמקורם הוא תורקי כמו חכים, פלק, צ׳אקיר, אסלן, או לפי ארץ המוצא כמו גורדזי׳ (מגרוזיניה) טראבולוס (מטריפולי׳) ועוד, יש שמות, שקשה לקבוע את מוצאם, כמו למשל, סורוז׳ון ואחרים. רובם כאמור שמות ספרדיים. אחרי המלחמה בשנת 1878 באו לשומלה משפחות אשכנזיות אחדות.

ידוע, כי חלק רב מגרושי ספרד מצאו מקלט בסלוניקי. ידוע, שחלק מהם פנו צפונה, לביטוליה וסקופיה. אחרים פנו מזרחה בעיקר לאדרי־אנופולי. חלק נשאר כאן וחלק המשיכו צפונה. יהודי שומלה קשישים זוכרים, כי בביתם היו מספרים שמוצאם מאדריאנופולי. העובדה, כי שמות המשפחה הנפוצים ביותר בקרב יהודי שומלה הם כאלו שהיו הנפוצים באדריאנופולי, מעידה בתכלית העדות, כי מוצא יהודי שומלה הוא מאדריאנופולי.

לפי דברי נוסע אחד מליפציג בשנת 1837 התגוררו בשומלה כאלף יהודים בערך.[11] ולפי נוסע אחר מלונדון היו בשנת 1828 כארבע מאות יהודים בעיר שומלה. לאור העובדות והנתונים אשר בידינו כיום, לא נוכל לצערנו לקבוע את המספר של העדה היהודית בשומלה. אין בידינו, אפילו שמותיהם של מנהלי המוסדות היהודיים בעיר. הידיעה הראשונה אשר יש לנו ממקור לא יהודי על בית תפילה בשומלה, באה אלינו מכתב העת **"Das Ausland"** משנת 1853 שיצא בשטוטגרט. בו נמסר, כי יהודים, יוונים, וארמנים מתגוררים ברובעים נפרדים סביב בתי התפילה שלהם.

במחצית הראשונה של המאה הקודמת התחילו כבר להופיע בעתו־נות היהודית באירופה, אם כי לעתים רחוקות, ידיעות אשר נוסכות אור על חיי היהודים בשומלה. אחרי חתימת חוזה השלום בין רוסיה לתורקיה באדריאנופולי, בשנת 1829, נוכח השולטאן מורד, כי רק שידוד מערכות מרחיק לכת יכול להציל את המדינה מכיליון חרוץ, ולכן החליט והת־חיל לעשותו. בשנת 1837 הוא בקר בווארנה, שומלה, סיליסטרה ורוסצ׳ק. בחודש ספטמבר באותה שנה, מספר עתון יהודי, שהופיע בגרמניה על בקור השולטאן בשומלה, כדלהלן: „השולטאן קבל במעונו את נכבדי התורקים, פקידים בכירים ובאי כח של כל הדתות. הוא יעץ לראשי השלטון בעיר להעניק לכל האזרחים שוויון זכויות מוחלט ולא לעשות שום הפליות ביניהם. אחרי כן הוא פנה אל באי־כח הבולגרים, הארמנים,

היהודים והיוונים והדגיש לפניהם את תקיפותו של הצו אשר נתן לשל־טונות המקומיים, וכמו כן פנה אל כל התושבים ויעץ להם להתמסר לעבו־דה שקטה, ישלמו בסדר את מסיהם וישאו את עיניהם בשלוה אל העתיד."[11] בתוך הפמליה אשר לוותה אז את השולטאן במסעו נמנה גם מולטקה, אשר עלה אחרי כן לדרגת פילדמרשל של הצבא הגרמני. הלה תיאר את קבלת פני השולטאן בשומלה כך: „השולטאן נכנס לעיר במרכבת מלכים הדורה. לצידה האחד, הלכו המוסלמים ולצידה השני הלכו הנתינים: ראשונים היו הבולגרים, אחריהם הלכו הארמנים ואחרי כן היהודים האומללים... „היו מתיחסים אליהם בזלזול... בתהלוכה ההמונית הושמו היהודים אחרי סוסי השולטאן".

המפנה בחיי הקהילה בשומלה: בנין בית־הכנסת ובית־ספר

במשך עשרות השנים הבאות חלו תמורות לטובת היהודים. הם ייצבו את מצבם הכלכלי. פארין רשם, ברשימותיו: „מספרם גדל והלך. מבחינה חמרית מצבם משתפר ומתקדם. לזאת תרמה העובדה, כי העיר שומלה, בהיותה מבצר בלתי נכבש, הפכה לנוה שלום בתוך חורבות המלחמה". אחרי הזעזועים אשר עברו על האימפריה העוטומנית בשנים 1830—1840, גל חדש של יהודים באו לחסות בצל קורתו של המבצר בשומלה.

בית התפילה אשר היה ב„איל קורטיג'ו גראנדי" לא יכול היה לספק יותר בשנת 1850 את צרכי התושבים היהודיים, שמספרם עלה במרוצת השנים. הבנין התמוטט, ובאין מקום אחר לתפילה, ראו יחידי הקהילה את עצמם נאלצים להתכנס לתפילות בבתים אשר היחידים האמידים היו מע־מידים לרשותם. אחד מהם היה חיים יקובאצ'י פרחי. במרוצת הזמן גם הבתים הפרטיים לא יכלו למלא תפקיד של בית־תפילה. במיוחד בחגים, היה צר המקום כאשר בעלי משפחות העתיקו את מקום מושבם זמנית מעירות קטנות שבסביבה לשומלה. פרנסי הקהילה, הגבאים נכבדי העדה ואנשי המעמד הבינוני החליטו לבנות בית כנסת. החזן, חריבי חיים יום־טוב מרוסצ'וק, הבטיח לערוך מגבית בין היחידים האמידים בעירו. אחרי הימים הנוראים של שנת 1855 נתקיימה אספה בביתו של אחד היחידים האמידים ובה נתקבלה החלטה מעשית.

נבחרה ועדה בהרכב: אהרון בכמוהרס, אהרון קאפון (אשר בשנת 1853 העתיק את מושבו מרוסצ'ק לשומלה) ואחרים. הוטל על הועדה לאסוף הכסף הדרוש. קאפון לא רצה בתחילה לקבל על עצמו את תפקיד הגזברות.

באסיפה השתתף במקרה גם רב, שליח מירושלים. הוא הביע דעה, שיש צורך לבחור באיש אחר מתאים לתפקיד. אבל בראותו, שהמצב עלול להשתנות לרעה, אם קאפון יעמוד על סרובו, קם הרב ואמר בקול רם „אני מחייב אותך בתוקף התורה". קאפון נכנע וקבל את התפקיד. באותה אסיפה נמסרו לקאפון כל הנירות והפנקסים, וכן הסכומים אשר נגבו עד אז לבנין בית הכנסת. למחרת היום, אחדים מן הנכבדים באו אל קאפון

והודיעו לו, כי איש אחר ימונה לתפקיד הגזברות ודרשו ממנו את הכסף בחזרה. קאפון מסר להם את שקית הכסף. כעבור זמן מה, הופיעו אותם היחידים שוב אצלו ובקשוהו לקבל את תפקיד „הגזבר" כי לא נמצא איש אחר טוב ממנו לכך. קאפון הסכים, בתנאי שכל אשר יעשה יתקבל ללא סייג ויוצא לפועל. הנכבדים הסכימו ונכנעו לרצונו הכביר של קאפון.

קאפון ועוזריו, התחילו לבנות את בית הכנסת. לפי תוכניתם, הבנין היה צריך להיות מוצק ומרווח, ובו היו צריכים להיות מקומות עבור יחידי הקהילה הגדלה. מלבד זאת תוכנן לבנות גם ישיבה באותו בנין, כדי שיוכלו גם להתפלל בה בימי השבוע. לזאת, היו דרושים סכומי כסף ניכרים. נתקבלו גם תרומות מקושטא, אדריאנופולי, רוסצ'וק ומקומות אח־רים. הכסף תם ובנין בית הכנסת — נגמר.

בקיץ 1857 נקראה אסיפה, כדי לדון על המצב. כמו לפני האסיפה, כן גם בעת קיומה, וכן אחריה, התפלג צבור היחידים לשני פלגים. הבניה הופסקה בגלל מחסור בכספים. אחד מן האמידים אמר, כי קאפון הודיע לו: „נמכור אפילו את אברקי נשותינו ואת בנין בית הכנסת כן נגמור". דברים אלה הפכו את העיר לקדרה רותחת. שני הפלגים התגבשו יותר ויותר. מצד אחד הנוטבלים על תכונתם הריאקציונית והזחלנים הנוהים אחריהם, מחד והנכבדים המצטיינים בליברליותם, וכמו כן הנוער, אנשי המעמד הבינוני — „האסנפים"*) והבלתי תלויים מכלל הצבור, מאידך. היחסים בין היחידים נהיו מתוחים מדי יום־יום. בראש הליברלים עמדו: מנחם נבון, אהרון קאפון, אהרון בכמוהרם ואחרים, ובראש המריבים הקונסרב־טורים הלכה משפחת בכר רבת הנפשות. הקונסרבטורים התחילו להרגיש, כי הקרקע מתמוטטת מתחת רגליהם. טענו נגדם, כי דוחים את בנין בית הכנסת, מפני שאינם רוצים לתת כסף. זה לא היה מאבק בין מעמדות אלא בין ליברלים וקונסרבטורים.

ביום ה' תרי"ח (5618) — מרץ 1857 — נקראה שוב אסיפה כללית של היחידים. הוויכוחים היו ערים וסוערים. קאפון ענה בהגינות ובדרך שכנוע למתנגדים. דעותיו נתקבלו על ידי הרוב והיריבים נמצאו מנוצחים ונכלמים.

בהיותם אחוזי איבה קנאית ובשעת הכעס, בעזרת יחידים נבערים מדעת וחסרי מצפון התנפלו על קאפון והכוהו בהיותו בדרך לביתו. לצע־קותיו נזעקו השכנים בקרבת המקום וביניהם מנחם נבון אשר אסף אותו אל ביתו. לקאפון הוגשה עזרה ראשונה וכשחזרה עליו הכרתו הספיק רק לומר „אל תיראו, אין מתים ממהלומות מונחתות על ידי יהודים".

כעבור שעתיים נפח את נפשו. הוא היה אז בן 48 שנים.[11]

הבריונים אשר ביצעו את הרצח ואלו אשר יזמו אותו נתפשו והועמדו לדין בבית המשפט המחוזי ברוסצ'וק. אחדים מן הנאשמים והם אברהם

*) „אסנף — מילה תורקית — בעל מקצוע צעיר — בהשאלה מעמד ביגוני.

אשכנזי „איל מדיקו" ושמואל מאיר נידונו לעבודת פרך בדיאר־בקיר ועל אחרים אברהם שמעון ויעקב צ'אקירוב הוטלו קנסות כסף גדולים. בשנת 1861, בעלות השולטאן עבדול עזיז על כסא המלוכה, מבצעי הרצח חוננו והוחזרו. האמיד טיו מרקוש כהן תמך במשפחות של העצורים.

בית הכנסת הנבנה הוכתם בדם. הרוצחים הרגו לא רק איש ציבורי ובעל חזון, אלא הכתימו את בני עירם אשר זממו את הרצח המתועב.

מנחם נבון המשיך את פעולתו של קאפון. בית כנסת גדול ומפואר קם לתפארת ויהודי שומלה התגאו בו.

בשנת 1860 נוסדה בפריז כי"ח „חברת כל ישראל חברים" (Alliance Israelite Universelle). באסיפה הכללית של כי"ח ביוני 1863 הוחלט ליסד בתי ספר לילדי היהודים בארצות המזרח. מנחם נבון התקשר עם כ"יח והודיע לה, כי נטל יוזמה להרכיב ועד מקומי בשומלה לפתיחת בית ספר. באותה אסיפה אושר בפריז, בתור יו"ר הועד המקומי בשומלה מנחם נבון וכחברי הועדה חיים פרחי, חיים לוי ואברהם פאסאט.[14] יו"ר ועד הקהילה אשר היה בעת ובעונה אחת גם יו"ר ועדת כי"ח התחיל לעשות רבות לטובת בני עירו.

חברת „ברון הירש" התחילה בשנת 1866 לסלול את מסילת הברזל רוסצ'וק־וארנה. יהודי שומלה בקשו על ידי מנחם נבון ונתקבלו לעבודה בחברת המסילה. מספרם היה ניכר. הם היו צריכים לעבוד ממש גם בימי שבת. בימים ההם היו יהודי שומלה שומרי שבת ומצוות. מנחם נבון נגש אל הנהלת החברה ובקש את הסכמתה לשחרר את היהודים מעבודה בימי שבת. ולא זאת בלבד אלא גם בקש, ובקשתו נתמלאה, שלעובדים היהודים ישולם שכר העבודה גם עבור ימי השבת.[15]

מנהיגי הציבור, הן אלו היושבים בועד הקהילה וכן אלו של ועדת כי"ח, היו חדורי הכרה, שיש צורך ללמד את בני העדה, כדי שיוכלו להת־קדם בחיים. בעיר היה קיים אמנם כבר „מלדר" אבל הם לא יכלו לספק את צרכי הדור הגדל. לכן, החליטו נכבדי שומלה ללכת בעקבות היהודים ברוסצ'וק, שהיה להם בית ספר ראוי לשמו, בהנהלתו של המשכיל אברהם בן ישראל רוזאניס. (ראשי תבות־אביר), וליסד בית ספר כדוגמתו.

מסילת רוסצ'ק־וארנה לא עברה על יד שומלה אלא במרחק של קילו־מטרים אחדים. בעת עיבוד התכנית לסלילת מסילה, היו באים לשומלה יהודים מן המערב אשר עבדו בחברת המסילה. יו"ר הקהילה מנחם נבון בא במגע אתם. אנשי חברת „ברון הירש" לא רק עודדו את ראש הקהילה על ההחלטה, אלא גם הושיטו לו יד ליסוד בית ספר.

בני שומלה פנו בבקשה לכי"ח ליסד בי"ס בשומלה. כי"ח הטילה על פליקס בלוך, מנהל בית הספר באדריאנופולי, לחקור את התנאים ואת האפשרויות לפתיחת בית־ספר בשומלה. בישיבת הועד המרכזי של כי"ח בפריז, ביום 18 באוגוסט 1868 מסר בלוך את דין וחשבון שלו. לדעתו, אין בעיר בנין מתאים לבית ספר. וועד הקהילה עומד לבנות בית ספר מיוחד ולהוציא את הכספים הדרושים לכך. בלוך חייב הקמת בית ספר. בישיבתו

מיום 11 בנובמבר 1868 קבל הועד המרכזי בפריז את ההחלטה, כדלהלן: מעניקים לקהילה בשומלה גמלה שנתית בסך אלף פרנקים, בתנאי, שועד הקהילה יתחיב מצידו להקצות גם הוא מדי שנה בשנה 1500 פרנקים להחזקת בית הספר. החלטה זו הצעידה את המשימה ליסד בית ספר יהודי. יהודי שומלה היו, איפוא, הראשונים בבולגריה אשר עלה בידיהם ליסד את בית הספר הראשון של כי״ח בבולגריה, וזאת תודות ליוזמתם וידם הרחבה.

בשנת 1868 נתמנה ב„מלדאר״ אשר נקרא „תלמוד תורה״, הבחור ברוך מטרני, יליד לוזנגראד, לכהן כמורה לעברית. הוא היה מעין סנונית ראשונה של הציונות ותחית השפה העברית. היה עתונאי בקי במקצוע זה. היה לו כושר הסתכלותי רב. כתבתו הראשונה משומלה פורסמה ב„לבנון״,[16] ממנו למדים אנו על קיומה של קהילה בשומלה וכן על תופעות שליליות בקרב הציבור היהודי בעיר זו. כאן היתה חברה קדישה, שבראשה עמד חיים בן־בסט. על היהודים החיים הזקוקים לעזרה דאגה חברת בקור חולים, שהיו״ר שלה היה עובדיה שלמה. מיטרני מדגיש, אל נכון, את פעולתם המועילה של החברות האלו, אבל ראה, שיש צורך בשיפור שיטות פעולותי־הן וכן דרושים שינויים באופן הנהלתן והביע את התקוה, כי זה ייעשה בעתיד. מלבד החברות הנ״ל היו קיימות שתי אגודות של נשים לפעולות צדקה. בראש האחת עמדה האישה דודו, זוגתו של הסוחר חיים אלפסה, וה־אגודה השניה נוהלה על ידי הגברת אסתר. האגודות פעלו לריכוך סבלות האומללים בהדגישו את פעולתן המבורכת של ארבעת האגודות הנ״ל. הוא לא היסס להצביע על תופעות שליליות בקהילה כגון: הוא ראה פגם במנהג לבקר תכופות יולדות ולשתות שם קפה. הנשים הישישות היו מעשנות טבק ללא הרף והיו מדברות בקול רם. מדגיש הוא, כי אגודות הנשים מלבד פעולותיהן המועילות טרחו גם לתקן את המנהגים המזיקים האלה.

ביום י״ב באדר 5630 שלח ברוך מטרני מכתב שני משומלה ממנו למדים אנו על החיים הציבוריים בשומלה.[17] הוא הודיע, כי בראש ועד הקהילה ישבו חמישה „ממונים צעירים״, אשר התמסרו „באהבה רבה״ להסדר הענינים הכספיים של הקהילה. אחד מחמשת ממונים האלו היה מנחם נבון. הממונים הצליחו בזמן קצר לשים סדר במשק הכספי של הקהילה וכמו כן עלה בידיהם לסלק את מחצית חובותיה. הם התחילו לבנות בנין לבית ספר מודרני וגדול. לתחזוקתו עמדה להם התמיכה הכס־פית והמוסרית של כי״ח. ביום ז׳ באדר הגיע מפריז שם־טוב פארינטי, שעליו הוטלה הנהלת בית־הספר. לדברי מטרני, המנהל החדש היה „איש מושלם בתורה, במדע וגם היה שופע רעיונות״.

זמן קצר אחרי בואו של פארינטי נקראה אסיפה של נכבדי הקהילה ובה נידונו השאלות הקשורות עם בית הספר שטרם הושלם, ואילו הלימודים היו צריכים להתחיל ולהתקיים בבית שכור. ועוד נקבע, שיהיו דרושים שלושה מורים, אחד ללימוד לשון הקודש, שני לשפה האישפניולית והשלישי לצרפתית ותורקית. הוחלט גם, שעל כל הילדים לבקר לכל

הפחות שנתיים בבית הספר. האמידים יצטרכו לשלם דמי לימוד עבור בניהם ואילו בני העניים יהיו משוחררים מכל תשלום.

ממכתבו של מטרני למדים עוד, כי בשומלה התגוררו כארבע מאות משפחות יהודיות. לעדה היה רב ומשכורתו הגיעה ל־6000 פיאסטרים לשנה. היו קיימות כמה אגודות לגמילות חסדים. אחת מהן היתה מחלקת שנה שנה לבוש חם לתלמידים הנצרכים, השניה היתה מספקת עצי הסקה למשפחות העניות בשביל החורף, והשלישית היתה מחלקת קמח לאפיה מצות לפסח.

מפרק לפרק היו מתרחשים אירועים אשר הדאיגו את התושבים היהודיים. כאשר נודעו דברים אלה לפארינטי, הלה היה מביא אותם לידיעת מרכז כי״ח בפריז ודרש את התערבותו לפני השלטונות התורקיים. מטרני מסים את מכתבו בהודעה המעידה, כי בקרב היהודים החלה פעילות סוציאלית ענפה. הוא כתב: ,,לפני זמן מה נוסדה חברה חדשה של יחידים צעירים הנקראית ,,המלה״. ,,מטרתה היתה לתת הלוואות לנצרכים לכספים עבור עסקיהם... לרשות החברה עומד הון של שלושת אלפים פיאסטרים וכל שבוע נכנסים מאה פיאסטרים נוספים אשר מגדילים את ההון... היא נתנה כמה הלואות ואלו אשר קבלו אותן שבעים רצון...״ כדאי להדגיש, כי חברה זו איננה כמו החברות לגמילות חסדים, מטרני מוסיף עוד במיוחד במכתבו, כי בשומלה קיימות חברות לגמילות חסדים לחוד.

אפשר לומר, כי יהודי שומלה היו הראשונים בבולגריה אשר יסדו כעין ,,קואופרטיב״.

בית הספר עמד לפני הגמר ופתיחתו בזמן קרוב עוררו וויכוחים סוערים בקרב היהודים. היחידים התפלגו לשני פלגים. יש לציין, כי במקום אחר בבולגריה לא היו הניגודים והיצרים כה חריפים בעשיה של פתיחת בית ספר, כמו בשומלה. הוויכוחים התנהלו סביב שאלה יסודית ועקרונית אחת והיא: לפתוח או לא לפתוח בית ספר מודרני של כי״ח. מתנגדי הפתיחה התלכדו סביב הרב אברהם מתתיה צורמני אשר ניהל את ,,תלמוד תורה״ בשומלה. הוא היה איש שמרני, מתנגד לשינוי ערכים, תומך נלהב לכל דבר שהוא ראקציוני. נוסף לתכונותיו אלו הוא ראה, כי בית ספר החדש אשר יושתת על שיטות מודרניות ינחית מכה כבדה על ה,,מלדר״ המתישן. הרב הצליח לרכז סביבו את הכוחות הריאקציוניים של יהודי העיר. בעת שהוויכוחים היו בעיצומם, שלח ברוך מטרני מכתב, בתאריך כ״ח בסיון 5630, בו הוא כותב... ,,בית הספר החדש כבר נבנה, אבל מוחרתיהם המעופשים של בני עירנו, אינם ניתנים לעקירה. יש לנו הרבה קנאים האומרים — אין אני רוצה שבני ילמד צרפתית, ואין אנחנו צריכים להוריד תרבוש ללמוד צרפתית (במאמר בלאדוני כתוב: „**Ondi aj franses, non aj fes.**") [18] יש לנו כאן חכם (הכוונה היא לרב צורמני), אשר יודע ללמד את הבנות שלנו, כשהן בגיל שמונה, להגיד את הגמרה בעל פה, בעוד שאין להן מושג של אלף־בית...״ הריאקציונרים רצו להביע בסיסמתם הנ״ל, עם תרבוש וצרפתית, כי הם תומכים בישן, במנהגים התורקיים ואורחות חייהם, ומתנגדים לצרפתית למודרניות ולחדש.

בראש הפלג השני עמד מנחם נבון וכל יתר היחידים בעלי השקפות ליבראליות. המורה ברוך מטרני, במכתביו לעתונים שונים, תמך ביחידי הקהילה הליברלים.

בנין בית הספר טרם נגמר ותחילת הלימודים משמשה ובאה. לכן, החליטה הנהלת הקהילה, וגם פארינטי אתה, להתחיל את הלימודים בבית שכור, כדי לא להחמיץ את שנת הלמודים. בית הספר נפתח בשנת 1869 בהנהלתו של מר מ. פארינטי, (יליד מרוקו). פתיחת בית הספר נעשתה בטכס הנהוג ולא מנע מן המתנגדים להמשיך בתעמולתם.

בתחילת שנת 1871 עמד כבר בית הספר החדש על תילו. הוא נבנה והותקן בעזרת כי"ח. לחנוכתו החגיגית הוזמנו באי כח השלטונות התורקית בעיר, כמו כן באי כח העדות של הדתות האחרות בעיר, באי כח הקהילות היהודיות במחוז, יחידי הקהילה ובראשם יו"ר הועד מנחם נבון, רב העדה ורבני הקהילות השכנות. ידוע, כי מרוסצ'וק באה משלחת מיוחדת מורכבת מיו"ר הקהילה, יצחק צ'יפרוט איפנדי, שבתאי אבטליון, רב העדה ברוסצ'וק חריבי אברהם מלמד איפנדי, מנהל בית הספר מנחם פרחי ואחרים. הגיעו משלחות מווארנה ומערים אחרות. כראשון הרב דמתא טיבל את נאומו בשפה האישפניולית, בפסוקים מן המקרא, והפך אותו למתקפת מצח נגד בית הספר ונגד השיטה החדשה להוראת השפה העברית.[19] הוא עמד על דעתו, כי הוראת הדקדוק בבית הספר איננה דרושה וטען, כי הוראת דקדוק לשון הקודש איננה חכמה, אלא מלאכה. כן טען, כי בספר אחד חשוב (כאשר שולח הכתבה שאל את הרב, מה הוא שמו של הספר הזה, הרב לא נתן תשובה) כתוב, כי האיש אשר מתמסר ללימוד הדקדוק דומה לבעל מלאכה אשר כל ימי חייו עושה חגורות וחבלים ארוכים, כדי להתלבש בהם, ואילו לעת קץ חייו לא יכול לרכוש לעצמו אפילו חליפה אחת. שנאתו של הרב לבית הספר הרחיקה לכת עד כדי כך, כי ליום המחרת בעת התפילה החגיגית בבית הכנסת, כאשר יחידים נקראו לעלות לתיבה ותרמו סכומים לטובת בית הספר, הרב השתמש תמיד בביטוי „תלמוד תורה" במקום להזכיר שם בית הספר. הנואמים, שעלו אחריו לשאת את דברם בטכס חנוכת בית הספר, יו"ר ועד הקהילה, מנהל בית הספר פארינטי וכן מנהל בית הספר ברוסצ'וק מנחם פרחי, הדגישו בדבריהם, בכוונה תחילה את חשיבותו של בית ספר מודרני להרמת השכלתו של הדור הצעיר וכן תועלת הדקדוק בעת לימוד השפה העברית. הנאום של הרב והתקפתו את השפה העברית עשו רושם מדכא.

נאומו של הרב מתתיהו צורמני, היתה טיפוסית לרבנים, שהם בעצמם היו פחותי דעת, מתנגדים לקדמה ועומדים נגדה ונגד החדרת התרבות העברית ברוח הזמן החדש.

על טכס פתיחת בית הספר פורסמו כתבות בשבועון הוינאי „אל קוריאו די וינה". העורך מודיע כי נתקבלו במערכת מכתבים ומאמרים רבים ממרכזים יהודיים בבלקן. הכותבים הוקיעו את עמדת הרב והתפלמסו

עמו. עורך השבועון פרסם „מכתב גלוי לאדון הרב בשומלה", בגליונו מיום 1 במרץ 1871 והזמין אותו להסיק מסקנות, ועליו להתחשב במורת הרוח אשר עורר נאומו ולחזור בו מדבריו.

מבין המאמרים הרבים אשר נתקבלו בעטיו של נאום הרב, פורסם מאמרו של אברהם בן ישראל רוזאניס מרוסצ׳וק, החותם את מאמריו ככה: „אברהם רוזאניס, פרנס בית הספר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ".[26] ניתנה העדפה לפרסום מאמרו בגלל זה, שהוא מעלת הרב השלם והכולל, בקיא בשפה ופדגוג מעולה. רוזאניס מוכיח בנחת, במומחיות ובאורח מדעי נגד עמדתו של הרב. בין שאר הדברים מציין רוזאניס חולשת הרב בדקדוק, בעצם השמוש בביטוי המעוות „תלמוד תורות" במקום הביטוי הנכון „תלמוד־תורה". הוא מוכיח, כי אין להעלות על הדעת למוד שפה, אם אין יודעים את כללי דקדוקה. גם התורקים השתדלו להעמיד כללים דקדוקיים לשפתם. אברהם רוזאניס מזכיר עוד במאמרו, כי לפני אחת עשרה שנים (בשנת 1860) הופקדה בידו הנהלת בית הספר היהודי ברוסצ׳וק. על יסוד הנסיונות אשר רכש יכול הוא לטעון בודאות מוחלטת, כי מתוך מאה ילדים אשר ישפשפו את מחצלות התלמוד תורה ימצא אולי בקושי ילד אחד אשר ידע עברית כהלכה, בעוד שבבתי הספר בהם לימוד השפה מתנהל לפי שיטות הנהוגות בבתי הספר של אומות העולם, נותן תוצאות מזהירות. רוזאניס מסיים את מאמרו בעומדו על הדעה כי הזמנים החדשים מחייבים את מנהלי בתי הספר לשים את עיניהם במיוחד בבני העניים.

המכתב הגלוי, המאמרים והפולמוס הטו את תשומת לבם הן של ממוני הקהילה בשומלה והן של הרב עצמו. במכתב אשר פורסם ב„איל קוריאר" מיום 15 במאי 1871 רואים בעליל, כי הרב הצטער על הדברים אשר אמר וקבע את הוראת העברית ב„תלמוד תורה", שהוא מנהל לפי שיטות מודרניות. בשנת 1872 הרב צורמני עזב את שומלה.

ועד הקהילה מנה כרב את הרב חזקיה פרנקו מרודוס. מלבד זאת, החליט בינתים ועד הקהילה בשנת 1872 למזג את „תלמוד תורה" עם בית הספר של כי"ח. המיזוג בוצע במשך שנתיים.

ההתנצחויות לא הפריעו להתקדמותו והישגיו של בית הספר. הבחי־נות הראשונות נערכו ב־4 בספטמבר 1871 וכן ב־23—26 בספטמבר 1872. קיימים שני דוחו"ת שנוגעים בדבר. האחד של הקונסולים של אוסטריה, צרפת ובלגיה, האחים טדסקי מווארנה, והשני הוא של מנהל בית הספר פארינטי מחדש דצמבר 1872.

הדו"ח של האחים טדסקי נוגע בדברים כלליים ובין השאר הועלה הצורך להרחיב את בית הספר החדש. הישגי התלמידים הודגשו בדברי שבח מיוחדים, והצלחות יוחסו למנהל בית־הספר פארינטי אשר עלה בידו להתגבר על דעות קדומות וקשיים, שנתקל בהם. ועוד הועלתה בדו"ח העובדה, כי בגלל מצבם החמרי הירוד, חלק מן היחידים רואים עצמם נאלצים להוציא את ילדיהם מבית הספר ולשלוח אותם לעבודה.

הדו״ח של פארינטי מקיף יותר. הבחינות וחלוקת התעודות נמשכו מ־23 עד 26 בספטמבר 1872. ב־23 בספטמבר נערכו הבחינות בתורה ובשפה העברית. ועדה, שבראשה עמד ר׳ נסים בן שמעון אפנדי, יו״ר ועד כי״ח באדריאנופולי, הגיע לשומלה לרגל הבחינות וניהל אותן. התלמידים נבחנו בתנ״ך. תרגמו פסוקים מכתבי הקודש ללאדינו. הם הוכיחו, כי רכשו את הדקדוק העברי וידע עברי בכלל. ביום ה־25 לחודש נתקיימו הבחינות בצרפתית ותורקית. בחינות אלו נעשו באוירה חגיגית, בנוכחותם כל המשלחות והאורחים. פארינטי מפרט את השמות האורחים, וביניהם: מרשל עבדול קרים פאשה, מפקד החטיבה השניה של הצבא התורקי, מפקד העיר, שמונה גנרלים מפקדי עוצבות, בכירי העיריה, הקונסולים מווארנה, שופטים, נכבדי העדות הבולגרית, התורקית והארמנית, מורים מבתי ספר אחרים, אזרחי העיר ויחידים מקהילות אחרות. על שער בית הספר התנוסס דגל תורקי ענקי. באולם היו תלויות שתי תמונות: של השולטן ושל יו״ר כי״ח כרמיה. התלמיד אברהם חיים ברך את האורחים בתורקית, והתלמיד בן־ציון נבון, בנו של מנחם נבון, ברך את האורחים בצרפתית. במשך הטכס נגנה התזמורת הצבאית בחצר בית הספר. ב־26 בספטמבר נמסרו התעודות הראשונות לתלמידים בחגיגיות מיוחדת ובנוכחות ההורים, ״זה היה חידוש וחג גדול ליהודי שומלה״. פארינטי מסיים: „כי״ח השיג את מטרתה, היינו העלאת הרמה החינוכית והתרבותית של היהודים ואחוות העמים״.

בהתחשב עם העובדות האלו:

א. ההישיגים המזהירים אשר הוכחו בעת הבחינות של התלמידים בשתי השנים הראשונות של קיום בית הספר; הכשרונות הפדגוגיים והמנהליים של מנהל בית הספר א. פארינטי, וכן פעילותו הסוציאלית;

ב. מרצו, יוזמתו, רמת השכלתו וזריזותו של היו״ר מנחם נבון וחבריו, אשר בלטו בהנהלת הקהילה ובהתמדה בקשרים הידודתיים עם כי״ח;

ג. המצב החמור הדחוק של יהודי שומלה אשר החמיר והלך מסיבות אוביקטיביות גרידא;

ד. הדו״חות של אי טדסקי וכן התערבותו האישית לפני מרכז כי״ח, בהיותו דורש את טובתם ועתידם של יהודי שומלה, הביאו להחלטת כי״ח להמשיך בפעולתה התרבותית בשומלה.

בשנת 1873 פארינטי שלח מכתב על הצורך לפתוח בשומלה בית ספר לבנות. הוא הודיע במכתבו, כי המיסיונרים פתחו בעיר בית ספר לבנות וחלק גדול של התלמידות בו הן יהודיות. אבות הנערות האלו הודיעו לפארינטי, שהם נאלצים לשלוח את בנותיהם לבית הספר של המיסיונרים, היות ובעיר אינו קיים בית ספר מודרני אחר לבנות. פארינטי הפציר בפני כי״ח לפתוח בית ספר לבנות.

כי״ח פתח בית־ספר לבנות בשומלה בשנת 1874. הוא תרם ללא ספק רבות להעלאת הרמה התרבותית של הנערה היהודית במקום. הפתיחה החגיגית של בית הספר נתקימה ב־29 ביוני. נרשמו 42 תלמידות, מהן

22 שוחררו מכל תשלום. המחזה היה נוגע עד הלב בראות את שמחתן של האמהות בהסתכלן על בנותיהם יושבות בפעם הראשונה על ספסל הלימודים. מנהל בית הספר לבנים לימד אישפניולית, היסטוריה וחשבון.[21]

בשנת הלמודים 1874—1875 למדו בבית הספר לבנים 150 תלמידים. המנהל דנון, היה פדגוג בקי, ובהנהלתו באו לידי גילוי הישגים נוספים אשר הראו אותם התלמידים בבחינות השנתיות אשר נתקיימו בפומבי ב־22 באוקטובר שנת 1875.

ההסתה כנגד היהודים והמגפות

התרחשויות בלתי צפויות מראש הרעו את מצב היהודים בשומלה. סוחרים בולגרים אשר לא יכלו בדרכי יושר לדחוק את רגליהם של מתחריהם הסוחרים היהודים הפיצו ב־1872 קול קורא להחרים אותם[22]. בקול הקורא נאמר, כי הקונה סחורות אצל יהודים לא יתנו לו להכנס לגן העדן וכי אחרי מותו סופו להכנס לגיהנום, הקול קורא הופץ בבתים על ידי משרתי הכנסיות. פארינטי אשר הביא לידיעת כי״ח את התופעה הזאת, הודיע שילך להתלונן אצל הכומר הבולגרי וידרוש ממנו לעשות למען הפסקת ההסתה. מעשהו של פארינטי הוכתר בהצלחה, אבל העלונים אשר כבר הופצו הפעילו את השפעתם על הבולגרים הנבערים אשר התחילו להחרים את הסוחרים היהודים.

בשנת 1874 התחולל אסון אחר על תושבי העיר. פרצה מגפת חולירע עזה בקרב חיילי צבא המצב של העיר. היא פגעה גם בתושבי העיר. מטעם השלטונות הוצאה פקודה לסגור את כל בתי הספר. דנון הודיע לכי״ח, כי בתי הספר נסגרו וביקש שישלחו תיכף תרופות, היות וכאלה לא היו בנמצא בעיר. מן ההודעות אשר שלח דנון נודע, כי ביום 4 ביוני מתו מן המגפה 180 איש וביניהם 13 יהודים. כמעט כל בעלי יכולת ברחו לערים וכפרים בסביבה. גם יהודים עזבו את העיר ובה נשארו רק העניים ביותר והם היו שרויים בדלות נוראה, מפני שהקהילה היהודית הפסיקה כמעט את כל פעולותיה ולא היה מי שיושיט עזרה, כי היא בעצמה היתה נטולת אמצעים והכנסות. „רק היחיד האמיד נסים קונפינו אשר נשאר בעיר הושיט לאחיו עזרה ביד רחבה". הדלות היתה נוראה. דנון בקש מכי״ח עזרה דחופה. בשנה הבאה פרצה מגפה חדשה — טיפוס המעיים. גם מגפה זו גרמה ליהודים צרות צרורות.

הקפאון הכלכלי, העלונים האנטישמיים נתנו את אותותיהם על מצבם החמרי של יהודי שומלה. הנהלת הקהילה לא יכלה לאזן לא את התקציב של הקהילה ולא זה של בית הספר. היא בקשה את עזרת כי״ח כשהיתה צריכה למנות את חיים בנבנישתי בתור חזן. עד שנת 1875 החברה לצדקה וחסד חלקה פעם בשנה בגדים לילדים עניים, בשנת 1875 החברה לא יכלה למלא את תפקידה מחוסר אמצעים. היא פנתה לעזרה לכי״ח. בישיבה בחדש מרץ 1875 התחיב כרמיה, יו״ר כי״ח, אישית לתרום במשך 5 שנים 200 פרנקים שנה שנה, להלבשת ילדים עניים בשומלה.[23]

מלחמת רוסיה־תורקיה

אחרי הדיכוי האכזרי של ההתקוממות הבולגרית בשנת 1876 על ידי שפקט פאשה, וכן אחרי פעולות מרדניות של כיתות של בולגרים מתקוממים, נראה היה בעליל, כי עמדו להתרחש מאורעות היסטוריים חשובים. היהודים אשר גרו באזורי המאורעות האלו וכן חלק גדול של העם הבולגרי היו שרויים בדאגה ואי בטחה. היהודים לא היו בלתי מרוצים מן התורקים. היה חשש, כי הבולגרים היו יכולים להיות תחת השפעת הרוסים, ויחסם של אלו כלפי היהודים היה כבר ידוע. יהודי שומלה היו שרויים לא רק בדאגה אלא גם בפחד מהקרבות, אשר היו יכולים להתחולל סביב עירם המבוצרת, ומובן מאליו, כי תושביה יסבלו קשות. היהודים האמידים וגם אנשי המעמד הבינוני נטשו את העיר. ניתונים סטטיסטיים אשר פורסמו אז על ידי כי״ח בפריז מאשרים את אמיתות הדברים. בעלונים אשר הוצאו בשנת 1877 נמסר, כי מספר היהודים בשומלה עולה ל־2000 נפשות. בעלונים משנת 1878 נרשם מספר היהודים, תושבי שומלה, ב־1400 נפש. ירידה זו של מספר היהודים איננה תוצאה של נסיבות אקראיות. בזמן מאוחר יותר, כאשר המצב התחיל להשתפר ואחדים מאלו אשר ברחו חזרו למקומותיהם הקודמים, גדל מספר היהודים בשנת 1883 ל־1600 נפש.

ב־12 באפריל 1877 אסרה רוסיה מלחמה על תורקיה. חילות רוסיה התחילו לנוע לעבר גבולות האימפריה. הרוסים התכוננו לצלוח את דנובה. התורקים מצדם התחילו להתארגן להגנה. המפקד הראשי של חילות תורקיה, עבדול קרים פאשה, ריכז כוחות עצומים בקו ההגנה סיליסטרה־רוסצ׳וק־שומלה־וארנה.

בשנים ההן היתה כי״ח בפריז האחוד היהודי היחידי בעולם, שאליו פנו לעזרת היהודים מכל קצות התבל. המלחמה טרם התחילה כאשר יו״ר הועדה המקומית של כי״ח בווידין, יוסף וינטורה, שלח ב־16 במאי 1877 מברק למרכז בפריז ובקש את עזרתו.[24] יראה ופחד אחזה את יהודי בולגריה, וביחוד אלו שהתגוררו בערים על חוף דנובה. הם היו משוכנעים, שהרוסים יסתערו תחילה על הערים האלו. יהודי וידין הרגישו, כי נכונים להם אסונות, רעב ומחסור, ולכן פנו לעזרה לכי״ח. הם בקשו שישלחו להם צרכי מזון כל עוד אפשר לעשות זאת.

ב־15 ביוני התחילו הרוסים לצלוח את דנובה ובאותו יום כבשו את העיר סבישטוב, השוכנת על דנובה לא הרחק מרוסצ׳וק. המשפחות היהודיות המעטות אשר גרו בסבישטוב נטשו את הכל, אבל הצליחו לקחת אתם כמה ספרי תורה מבית הכנסת הקטן, שהיה קיים שם. פניהם היו מועדות לרוסצ׳וק, שם הם מצאו מקלט. (בשנת 1944 ועד הקהילה ברוסצ׳וק הורה לארוז את ספרי התורה ותשמישי הקדושה בתבות ולשלוח אותן לשמירה באחד הכפרים הסמוכים, כדי להצילם מהפצצות אויריות. בין ספרי התורה האלו ראיתי כאלו שהובאו מסבישטוב).

כתוצאה מובנת מהתקדמות הרוסים פרצו פה ושם התנקשויות בין

בולגרים ותורקים. השמועות על ההתנקשויות התפשטו במהירות הבזק בכל הארץ. לתורקיה היה ענין להטיל את האשמה והאחריות על הבול־גרים וחילות הרוסים. זה הגביר עוד יותר את מבוכתם של היהודים. ימים אחדים אחרי שנכבשה סבישטוב התחיל חיל התותחים הרוסי להפ־ציץ את רוסצ׳וק מעמדות מעבר לדנובה, על יד העיר הרומנית גיורגיבו. הם לא יכלו להכניע את התורקים, שהתבצרו בתלפיה המבוצרת „לבינט־טביה", החולשת על העיר. הפעולות המלחמתיות נמשכו. חלק מהיהודים ברחו מן העיר. האמידים עזבו את העיר בנוסעם ברכבת לווארנה ומשם המשיכו את דרכם לקושטה. אחרים הצליחו לעבור אל החוף הרומני של דנובה מן העיר טוטראקאן, והגיעו לבוקרשט. משם המשיכו לווינה והמ־תינו בה עד גמר המלחמה. החלק הגדול של היהודים אשר החליטו לנוס מן העיר וביניהם חלק גדול מהעניים אשר התגוררו ברובע היהודי הנקרא „וולנה" שמו את פניהם לשומלה. יש אשר ברחו בעגלות סוסים ואלו שלא יכלו לעשות כן הלכו ברגל לרזגראד ומשם לשומלה. דרכם של אלו היתה דרך חתחתים ומה גם, שהם היו יכולים להתקל בשודדים מקצועיים, ועל הכל ציפו כל רגע, כי הנה גדודי הקוזקים הרצחניים יזנקו מאחורי איזו גבעה ויתנפלו עליהם. הם השתדלו ללא הפוגה להגיע לרזגראד, כי משם והלאה הדרך לא היתה כה מסוכנת. שם שלטו חילות הצבא התורקי שליטה גמורה. בסוף יוני נודע בשומלה, כי חלק מיהודי רוסצ׳וק בורח אליהם. ב־1 ביולי 1877 שלח יו"ר הקהילה מנחם נבון מברק לכי"ח בפריז בזו הלשון: „רוסצ׳וק מופצצת, יותר מ־200 משפחות ברחו אל הסביבה ללא קורת גג. מצפים לעזרתכם המידית להצלת המשפחות האלו".[25] בעת ובעונה אחת התחיל ועד הקהילה בהכנות לקליטת הפליטים. חדרי בתי הספר רוקנו והותקנו לחדרי לינה. כל היהודים נתבקשו לשלוח לבית הספר מזרונים, מכסות, כרים וכדומה. גם היהודים שגרו בדירות מרובות חדרים הכינו חדר אחד או שנים בשביל הפליטים. ד"ר רוט, יהודי מאוסטריה אשר היה בשרות פעיל בצבא התורקי, נתבקש להעמיד עצמו לטיפול בפליטים החולים. נקנו מצרכי מזון, נאספו תרומות ונוסדה, קרן מיוחדת בשביל הפליטים הנצרכים מרוסצ׳וק. הוזכר לעיל, כי המצב החמרי של יהודי שומלה הורע, ובכל זאת הם נענו ברצון לכל המפעלים, שהנהלת הקהילה יזמה אותם.

בתחילת יוני התחילו הפליטים להגיע.*) ביניהם היה יו"ר הקהילה ברוסצ׳וק, ברוך צ׳יפרוט ואחדים מנכבדי העדה. הם נתקבלו בספר פנים יפות מצד אחיהם בשומלה. הרכב ועדת העזרה, שהגישה עזרה לסובלים, היה כדלהלן: מנחם נבון, ד"ר רוט, יצחק בן שמעון ונסים אשכנזי —

*) מנחם פרחי, מורה לעברית בבית־הספר ברוסצ׳וק, שלח ב־29 באוגוסט 1877 מכתב מקושטה להמגיד (גליון 34). פרחי מוסר ש„העניים מחמשת הערים רוסטצ׳וק, ראזגראד, פריוואד, סיליסטרה, מידשידיא; כולם נאספו לעיר שומלה".

יחידי שומלה וברוך צ׳יפורט, יוסף אבטליון, אברהם גראסיאני ואברהם לוי — מבני רוסצ׳וק. ברוך צ׳יפורט, שלח מטעם ועדת העזרה מברק לכי״ח בפריז.

בתי הספר ברוסצ׳וק נסגרו... מנהליהם חיים צמח והגב׳ זלצר היי גם כן בין הפליטים. הם העמידו את עצמם לרשות ועדת העזרה. מרכז כי״ח בפריז לא חיכה לקבלת המברקים מווידין, שומלה ומקומות אחרים, כי ביוזמתו הוא, עם פריצת המלחמה, ייסד קרן לטובת יהודי תורקיה.

חברי הועד שלחו לעתונים יהודיים באירופה את המכתב הבא:

״שומלא ט״ז לחודש הנחמות התרל״ז. שלומי אמוני ישראל, העומדים בפרץ על גולת אריאל; רחמנים בני רחמנים, כל שוע וקובע פקיד ומנהל, אשר בכל אתר ואתר, ובפרט אנשי החסד והרחמים אשר בק״ר בירלין המעטירה ואגפיה, ה׳ עליהם יחיו ועילא מנהון הרבנים המובהקים, המאי־רים כברקים יצ״ו יחד עולם ירונו וישמחו בחדוה בהשמע דבר הישועה אכיר״א.

עת לחננה, עת צרה היא להגיד ביעקב ולהשמיע בישראל, ולעו־רר ולפתוח שערי רחמים על נפשות העטופים ברעב בראש כל חוצות פ״ה עי״ת שומלא יע״א המה האסופים מהעיר כלילת יופי רוסצוק יע״א אשר נתפזרו לכל רוח מפני חמת המציק אשר כונן להשחית ולבלע כל קדש ומשם נפוצו ע״פ השדה ערומים ויחפים ורעבים גם צמאים לשונם אל חיכם דבקה. יולדות ומניקות עוללים ויונקים טף ונשים יחדיו חבקו אשפ־תות לחורב ביום ולקרח בלילה עד שנתעורנו אנחנו אלה פה ליסד חברת פקוח נפשות אביונים ואספנו כעמיר גורנה מעל פני השדה לא נחנו ולא שקטנו עד אם הביאנום שומלנה במעגלי הברזל והוצאנו ע״ז הוצאות רבות מאין מספר בעזרת התומכים בימין צדקנו מדיבי העם היושבים בקמ״ר קונסטאנטינופאלי ועי״ת ווי״ן המעטירות. האמנם לדאבון נפשנו לא נדע מה נעשה בראותינו איך המספר רב יותר משבע מאות נפש ויותר ויותר מרבים העם לבוא הנה מרזגראד וסיליסטרייה ומה נעשה לאלה הצאן? מאין נספיק להם לחם? ובתי דירה? לזאת יחרד כל לב ויתר ממקומו! ע״כ אליכם אישים אנשי חסד והרחמים נקרא! אנא הבו לכם עצה ותושיה לבקש רפואות תעלה למכת האומללים, האנושה! עושו חוסו על כמה וכמה נפשות העטופים ברעב אשר ברחו לנפשותם ונמלטו בעור שניהם בעירום ובחוסר כל! הביטו וראו, כי האנשים האלה מעולם משכו ידיהם לעזרה לכל דל שואל! ועתה הה, הגלגל נהפך עליהם הגלגל החוזר תמיד ויהיו ממשפחות השואלים!

אל נא תעלימו עיניכם לצרות האנשים האלה! אל נא תאטמו אזניכם לקול שועתם הצועקים ללחם! התמלאו רחמים עלימו והחישו להם עזרה! בוזי כסף זהב ישלחו המנות הנחוצות במאוד מאוד לעדת ד׳ הסובלים חרפת רעב, שלחו הכסף המתכן בלתי אחור כו״ע, ואל שדי יתן לכם רחמים וברכות הנפשות העדינות יותר משבע מאות תחולנה עליכם, כי ברכות לראש משביר, ולא ישמע שוד ושבר בגבולכם כאות נפשיכם המי־

חלים תשובתכם הרמתה חיש מהר, החותמים הנה שומלה, ביום י״ג לחדש הנחמות שנת התרל״ז ושלום על ישראל, אמן״.

יוסף בן שמעון. א. ארדיטי. ברוך גיפרוט. מנחם נבון. נסים אשכנזי.*)

כשנודע באירופה על מצב הפליטים חשו יהודי העולם לעזרת אחיהם במחוזות המלחמה. כמעט בכל הערים החשובות באירופה המערבית ואמריקה הורכבו ועדות לעזרה. באי כוח כי״ח ואלו של ה„איחוד היהודי־אנגלי״, שהיו בועדות מלאו תפקידים חשובים. מרכז כי״ח שלח קול קורא לכל ועדי הקהילות בכל העולם. העתונים היהודיים פתחו מגביות בעמודיהם. נשלחו כספים ממרוקו והאיים האנטיליים, ואף מרוסיה הגיעו כספים בעלום שם. בני משפחת מונטיפיורי בלונדון והרוטשילדים בפריז עמדו בראש התורמים בגודל תרומותיהם. גם ברון הירש וברון קמונדו תרמו סכומים ניכרים. סכומי התרומות אשר נתקבלו עלו מאות אלפי שטרלינגים. לחלוקת התרומות הורכבו שתי ועדות משנה: בקושטה ובאדריאנופולי. על היהודי מקושטה וונציאני, אשר מלא תפקיד מנהלתי במרכז כי״ח, הוטל לערוך סבוב בכל מרכזי הפליטים ולחלק את הכספים.

הוא בקר בערים אחדות וקבע, כי בחודש יוני נמצאו כבר — בשומלה 751, בסופיה 700, בפלובדיב 399 בווארנה 342 בסאמוקוב 100 פליטים.

כאשר, בסוף יולי והתחלת אוגוסט נודע ליהודי בולגריה על רציחת יהודים בסטארה־זגורה[26] אחזה בהלה מחרידה אותם. חלק גדול של התושבים היהודיים יצאו את עירם והתרכזו בערים הנזכרות לעיל, כי שם היה הבטחון, באופן יחסי, גדול יותר. מספר הפליטים בהן הוכפל בסוף חודש יולי והבהלה בקרב יהודים הגיעה לשיאה כאשר נודע גורלה המר של האוכלוסיה היהודית הכוללת בעיר קאזאנליק. זה החל בט׳ באב — 18 ביולי 1877, כאשר הבולגרים המקומיים הרגו את אהרן קנטי ויצחק אסא, שנאמר עליהם שהם מצפינים זהב בביתם. הפרעות ביהודים ארכו יותר משבוע. יותר מעשרים איש, שמותיהם ידועים. המון נשים ועלמות נאנסו. ילדים וזקנים דוכאו. חנויות היהודים נשדדו כולן לגמרי. נהרסו בתים. אחרי כל זאת הכריחו המתפרעים הבולגרים את כל היהודים להתאסף בחצר בית הכנסת. שם נכונה להם טבחה, לולא הקצינים הרוסיים שעמדו להגן עליהם. הם עזרו להם לברוח ברגל דרך גברובו והגיעו לסביישטוב ומשם דרך בוקרשט־טרייסטה הגיעו לקושטה, שם מצאו מקלט. גם במקרה הזוועה ורב הסבל הזה עמדה כי״ח לצד הסובלים והצילה אותם.

מלבד זאת, עם התקדמות הרוסים התחילו יהודים מבולגריה הדרומית, לחפש מקלט באדריאנופולי. בדו״ח אשר נשלח מעיר זו, רואים כי בערך 4000 יהודים מבולגריה נקלטו בעיר מבצר זו.

לא פחות מזה היה מספר הפליטים בקושטה. הקהילה היהודית דכאן והכי״ח נטלו עליהם את החזקתם. לצרכי פליטים נשלחו לא רק כספים אלא גם תרופות, מצרכי מזון ובגדים.

*) „המגיד״ שנה כ״א 1877, גל׳ 32, עמ׳ 292

בשומלה חולקו הכספים והחומרים על ידי הועדה הצבורית, רב הפלי־טים היו נאלצים לעבור את החורף בשומלה. והחורף בה היה עז. הועדה קנתה בשבילם תנורי הסקה וכמויות גדולות של עצים. הם צוידו גם בלבושי חורף, אשר נשלחו מפריז.

מהמספרים שהובאו לעיל בנוגע למספר הפליטים רואים, כי ביוני 1877 חפשו כאלפים יהודים בערך מקלט בערים אחדות, מהם 700 נקלטו בשומלה, הוה אומר יותר משליש. בחודשים הבאים עלה מספר הנסים ממקומות מושבותיהם וחפשו מקלט בערים אחרות. לשומלה באו גם תושבים מעיר סבישטוב, ווידין ועוד. מספר הפליטים עלה לאלף בערך. הוה אומר, כי שומלה נתנה מקלט למספר הגדול ביותר של פליטים. באופן יחסי שומלה עומדת במקום הראשון. סופיה שמספר תושביה היהודים היה 7000—8000, נטלה דאגה ל־700—900 יהודים בערך, זאת אומרת 15% ביחס למספר יהודיה. העדה בשומלה אשר ביחד עם העירות והכפרים הסמוכים לה מנתה כ־2000 נפש, נתנה מחסה בחודש אוגוסט ל־1000 פליטים בערך. כי״ח נטלה על עצמה את החלק הארי של ההוצאות להחזקת הפליטים. מפריז נשלחו עבורם סכומי כסף גדולים וכן בגדים, מצרכי מזון, תרופות ועוד. בכל זאת הנטל אשר יהודי שומלה קבלו על עצמם עלה בהרבה מיכולתם. יהודי שומלה היו צריכים לוותר על חלק מדירותיהם, וידוע, כי חלק ניכר מהם היו עניים. הם נאלצו לסגור את בתי הספר, לשכור דירות, לארגן את האספקה, לספק עצי הסקה, לדאוג לבריאות ועוד. יהודי שומלה עמדו במבחן מהסיבות הבאות: נשתמר בהם רגש הרחמנות האופ־יני ליהודים, רגש אשר תוקפו לא פג כל הזמן. גם החיבה כלפי הסובל וההכרה הנובעת מכוח עצמה ביהודי, כי בעתות צרה, כולם היו צריכים לסמוך איש על אחיו ולהגיש עזרת אחים. רחוקים ממרכזי תרבות העולם ונצורים מהשפעות חוץ, יהודי העיר התמידו בשמרנותם. הגורם השני המכריע היה זה שהתכונות האלו הונחו והועמדו לרשות הכלל על ידי מנהיגי הקהילה, שבראשם עמדה אישיות מחוננת בחסד עליון, הלא הוא מנחם נבון וחבריו. הם הצטיינו בסבלנותם ומרצם ונהלו את כל הפעולות לטובת הפליטים המרובים.

בדברי ימי הקהילות היהודיות בבולגריה, אלה של קהילת שומלה תפסו מקום מיוחד, באשר היתה נבדלת בהתפתחותן של יתר הקהילות.

המאבק לדמוקרטיה וקידום.

שומלה איננה המרכז היהודי העתיק ביותר בבולגריה. הקהילות בוידין ובניקופול נוסדו מאות בשנים לפניה. היא גם לא היתה המרכז הגדול ביותר לפי מספר היהודים. כשהיא מנתה כמה מאות נפשות בלבד, עלה מספר היהודים בסופיה ופיליפופולי לכמה אלפים בכל אחת מהן. גם אי אפשר לטעון, כי עדת היהודים בשומלה עוד לפני שחרור בול־גריה בלטה כמרכז לאומי יהודי. מרכז כזה היוותה העדה ברוסצ׳וק אשר בשנת 1867, יצא ממנה שליח לארץ ישראל על מנת לקנות אדמה

להתישבות יהודית. אי אפשר כמו כן להגיד על שומלה, כי התחוללו בעיר זו מאבקים על יסודות סוציאליים, בין יהודים עשירים ועניים. מאבק כזה התחולל בפיליפופולי.

שומלה בולטת כמרכז של מאבק למען דמוקרטיה וקידום, שעל מזבחה הוקרבו חייו של יחיד מחונן וגדוש תקוות, שאחיו תלו בו. מאבקים בתוך הקהילות היהודיות בבולגריה במאה התשע עשרה לא היו דבר נדיר. מספרו של רוזאניס „דברי ימי הקהילה היהודית ברוס־צ'וק" אפשר לקרוא על מאבקים אשר פרצו בעיר זו עקב שאפנותו של יחיד עשיר ואחרים שנהו אחריו, נגד משפחות נכבדות אחרות. סלע המחלוקת היה מי יעמוד בראש הקהילה. השאפתנות היתה תמיד המניע העיקרי אצל אלו כמו אצל האחרים.

המניעים למריבות בשומלה בחצי המאה הקודמת הם שונים לגמרי מיסודם. הרוח החיה במעשים היתה כאן השאיפה לדמוקרטיה וקידום בחיים הצבוריים אשר פיעמה בליבותהם של חבורת „הצעירים". הם אלו אשר יצאו נגד שוחרים ומגיני המיושן, הריאקציה. המריבה התחילה כאשר הועמדה על הפרק שאלת בנין בית הכנסת. המחלוקת הגיעה לעיצומה כאשר „הצעירים", שביניהם נמנו גם מבוגרים ואמידים, החליטו להטיל על בני עדתם מסים ישירים גבוהים יותר, כדי שיוכלו לאסוף את הכספים הדרושים לבנין בית כנסת גדול. המאבק לעליה על פסי התרבות קבל את צביונו הנכון כאשר היה צורך לפתוח בית ספר יהודי מודרני.

הצעירים כפו את מרותם והשיגו את הנצחון הראשון על שתדלני הריאקציה. המאבק הראשון לדמוקרטיה וקידום התנהל בשומלה ונסתיים בנצחון.

פרנסות בשומלה

בשנת 1878 הושם קץ לשלטון התורקים בבולגריה. המאורע הזה גרם לשינוי אורח החיים של היהודים בשומלה. היא נהפכה במשך מאות בשנים למרכז תרבותי בשביל המוני התורקים. הם, בתור שולטים ומושלים, התמסרו לתפקידים האדמיניסטרטיביים והצבאיים. כדי לספק את הצרכים של השכבה השלטת של חיל המצב הגדול ושל המוני האיכרים היה צורך באנשים מחווכים. הם היו צריכים למצוא שווקים בשביל התוצרת החקלאית של האיכרים, ומצד שני לספק מצרכי מזון ואחרים בשביל חיל המצב. כמו כן היו דרושות סחורות טקסטיל, ברזל ודברים אחרים לתזונת שכבות הפקידים וצרכים לבעלי המלאכה.

במאות הראשונות של השלטון העותומני בארצות הבלקן מלאו סוחרים מדוברובניק, וונציה, גנובה וערים אחרות, תפקיד המתווכים בין המשק התורקי והשווקים החיצוניים. בעטיה של ירידת דוברובניק וכתוצאה מן המלחמות הבלתי פוסקות בין האימפריה העותומנית לבין וונציה, באו היוונים והיהודים, מגורשי ספרד ומלאו בהדרגה את מקור־

מותיהם של סוחרי דוברובניק ונציה. היהודים התחילו בהדרגה לרכז בידיהם את מסחר החוץ בארצות הבלקן. תופעה זו נתגלתה גם על אדמות בולגריה. מלבד זאת התחילו היהודים לרכז בידיהם את ההספקה בשביל הצבא. ידוע, כי בעת מלחמת קרים היו בתי המסחר של דניאל ושל חזן מניקופול מספקים מצרכי מזון ומספוא בשביל הצבא התורקי. שנים לפני המלחמה, בשנת 1877, מנחם נבון, אברהם מאיר ואחרים היו הספקים לחיל המצב בשומלה.

הגירת היהודים מאדריאנופולי לשומלה אחרי שנת 1800 לא היתה תופעה מקרית אלא תוצאה סיבתית מגורמים אוביקטיביים. אין לנו נתונים מדוייקים בדבר מספר יהודי אדריאנופולי בתחילת המאה התשע עשרה. אולם על יסוד ידיעות שונות מאותה התקופה ניתן לשער, כי שם התגוררו כ־15000—20000 יהודים. ריבוי האוכלוסין היהודיים והמצב הכלכלי הרעוע של האימפריה העוטומנית בתחילת המאה התשע עשרה, והשריפה בשנת 1835 הביאו לידי הרעת המצב החומרי של יהודי אדריאנופולי.

מהגרים בעלי אומץ לב ומעשיות מחושבת הרחיקו לכת והגיעו לשומלה ופה התמסרו למסחר ומשלחות יד שונות. אלו מביניהם, שהיו בעלי אמצעים יותר ניכרים, התמסרו למסחר ובמשך זמן קצר הצליחו לרכז בידיהם את הסחר הסיטונאי בטכסטיל, מכלת סידקית ועוד.

הצלחתם בענפי מסחר אלו נזקפת להם הן בשל כשרונותיהם הנטועים והן בשל קשריהם ונסיונם המסחרי אשר רכשו באדריאנופול. באמצע המאה שעברה היו נוסעים סוחרי טכסטיל ומכולת בסיטונות לא רק לקושטה לעשות שם את קניותיהם, אלא היו פוגשים בהם גם בוינה. משם היו מביאים טכסטיל. בשומלה הצטיינו היהודים גם כחלפנים בקיאים. בשנים לפני שחרור בולגריה היתה לחלפנות כר נרחב לעבודה. שער הכסף התורקי התדרדר כבמדרון בגלל מחדלי המדיניות הפיננסית של השליטים התורקיים. בעוד שבסוף המאה השבע עשרה עמד שער הגרוש התורקי בגובה של חמשה פרנקים, בסוף המאה השמונה עשרה ירד ל־2.90 ובשנת 1830 הגיע ל־0.13 פרנק. מצד אחר, הזהב שהיה דרוש לאוצר התורקי להטבעת לירות הזהב השתנה לרעה באיכותו משנה לשנה. בגלל זה ירד גם ערך לירות הזהב התורקית. מאוחר יותר התורקים הפחיתו את משקל הלירה. עובדות אלו נתנו מנוף לעסקי החלפנות בשומלה. החלפנים הפיקו רווחים הגונים מהם. בזכרונותיו מציין רפאל פארין, כי השותפים בעסקי חלפנות אלמוזלינו וכהן נשדדו באמצע היום. למחרתו, הרוויחו מעסקה אחת בלבד סכום גדול יותר מזה שנגזל מהם.

גם במסחר הדגנים לקחו יהודי העיר חלק פעיל. הם היו קונים חיטים ישר מן האיכרים בשומלה, קספיצ׳אן, פופובו וערים אחרות, בהן החזיקו אסמים משלהם. הם ייצאו את החיטים, שהיו קונים בכמויות עצומות, דרך וארנה ישר לאנברס. יצואנים כאלו היו בוכורצ׳י פרחי,

מרקוש פארין, שהיו לו הרבה אסמים בקספיצ׳אן. כדאי לציין עוד, כי הסוחרים אסלנוב היו מביאים מקושטה לא רק דברי מכולת אלא גם נפט בסיטונות. הם מכרו לא רק לקמעונאים בשומלה אלא בכל הווילאיט.[27] בידי יהודים היה מרוכז גם המסחר בסחורות של מצרכים בודדים שונים לצרכי בית, כגון: כלי מטבח, כלי ברזל, זכוכית, מכולת וכדומה. אחד מסוחרים אלה היה יצחק בכר שמעון, אשר היה מביא סחורות כאלו ישר מווינה. לקוחותיו היו חנונים מערים קרובות ויותר רחוקות.

אשר לתרופות יש לציין, כי בגלל המחסור ברופאים ורוקחים מוסמ־כים, ובאין בתי מרקחת מודרניים, היתה נפוצה מאוד הרפואה העממית, ולכן החנויות „אכטרדז׳י״ המוכרות מצרכים שונים ורבים מלאו את תפקידי בתי מרקחת ובתי מסחר לסמי רפואה ותמרוקים. בחנויות אלו מכרו „קאנה״ — אבק תמרוקי לציבוע שערות וצפרני הידיים והרגליים של נשים, חומצת לימון, שמשתמשים בו לתעשית משקאות תוססים וכן כתבלין לתבשילים, וכן סמים אחרים לריפוי יבלות, חבורות וכן כרכום לתה וסמים אחרים.

תעשיית מצרכי חלב היתה ענף אשר משכה אליה יהודים רבים משומ־לה, רוסצ׳וק, סופיה וערים אחרות בבולגריה. הם היו קונים חלב ישר מנוקדים ובוקרים, אבל בעיקר חלב, צאן לייצור מוצרי חלב ממינים שונים — בעיקר גבינה לבנה מלוחה וגבינה קשה „קשקאבאל״.[28] המחלבות. שבהן היו מיצרים את מוצרי החלב נקראות „מנדרה״ ולבעל המנדרה קראו „מנדרדז׳י״. המנדרות היו מספקות את תוצרתן לא רק לשוק המ־קומי. אלא היו מיצאים כמויות גדולות של קשקאבאל משומלה לאלקסנ־דריה.[29] מן המנדרדז׳ים היהודיים אשר התעסקו עשרות בשנים עם תוצרת חלב היו ידועים מאיר ושמואל גרין „פופקיולר״, תושב שומלה אשר היה קונה כמעט את כל חלב הצאן מן העיר פופובו (משם כינויו הזר הנוסף „פופקיולר״) ואחרים.

במקביל למסחר הסיטונאי התעסקו רבים מיהודי שומלה במסחר זעיר, כקימעונאים.

כאשר מספרם הלך ורב התחילה גם פרנסתם להתקפח, ולכן חלק מהם התחילו להעתיק את מושבם לעירות בסביבה או בכפרים יותר גדולים. יהודי שומלה התישבו בנובי־פאזאר, אסקי־דז׳ומיה, פופובו, קספי־צ׳אן ועוד. היו גם כאלו אשר סחרו רק בכפרים.

המלומד הבולגרי ד״ר מיכוב, בחיבורו „האוכלוסין בתרוקיה ובולגריה במאות 18—19״ הביא ניתונים מהם רואים, כי בתחילת המאה התשע עשרה היתה שומלה מרכז בעלי מלאכה מעולים. כך למשל הנוסע הגרמני **R. Wallisch** מציין בספרו משנת 1828, כי בשומלה נמצאו נפחים וחרשי הברזל הטובים ביותר בכל האימפריה העותומנית.[30] הנוסע הצרפתי **A. M. Perrot** אשר גם הוא בקר בשומלה מצא, כי בשנת 1855 „בעיר זו נעבדים מוצרים נהדרים מנחושת ופח״.

היהודים אשר התישבו בשומלה התמסרו לאותם משלוחי היד אשר

טרם נפוצו בעיר ואולי היו גדירים אצל בעלי מלאכה בולגרים או תור־קים שהיו בעיר. ידוע, כי נפחים יהודים היו נקראים לכסות בפה את הגגות והצריחים של הכנסיות הנוצריות בעיר ובסביבה. הפרופסור Pharaon כתב, כי בשומלה היה המסחר בעורות מפותח ביותר.[31] תופעה הוסברה כבר לעיל. הנוקדים והבוקרים, שהיו נפוצים מאוד במחוז סיפקו לא רק חלב למנדרות, אלא גם עורות שהיו מיצאים במצב מעובד למחצה. בהיות העורות נמצאים בשפע, נפוצה מאוד מלאכת הסנדלרות.

לסנדלים כאלו קראו צ׳ריקאס — בתורקית, או אופינצי — בבולגרית. לבעלי המלאכה היו קוראים „צ׳ריקצ׳י" או „אפיניצ׳אר". במרכזים רבים בבולגריה היו היהודים מיצרי סנדלים פשוטים כאלו, שהאיכרים הרבו ללכת בהם. מלבד הצ׳אריקס היו עושים היהודים גם נעלים לפי הזמנה בבקיאות רבה. אז לא היו קיימים בתי חרושת לנעלים וגם לא היה יבוא של נעלים מחוץ לארץ. מקצוע נוסף בו היו מועסקים יהודים היתה נגרות רהיטים. להלן נראה, כי בשנים הראשונות להתישבותם בבולגריה הי־היהודים חיים בתנאים נחותים מאוד. במרוצת השנים, רמת החיים עלתה והלכה ומספר השימוש ברהיטים נוחים בבתי האמידים ובבתי אנשי המעמד הבינוני גדל והלך.

מלבד המקצועות הנ"ל, שבעליהם היו מיצרים מוצרים למשק העירוני הסגור ולצרכי האוכלוסין, בעלי המלאכה התחילו ליצר דברים לפי הזמנות לבודדים ולצרכי השווקים המרוחקים יותר. הובאו לעיל דברי הרב של קים שהיו בעיר. ידוע, כי נפחים יהודים היו נקראים לכסות בפח את טרם נפוצו בעיר ואולי היו נדירים אצל בעלי מלאכה בולגרים או תור־שומלה אשר אמר באחד הנאומים שלו „כי לעשות שרוכים ורצועות אין צורך ללמוד את דקדוק השפה העברית". מדברים אלו רואים, כי בעלי המקצוע היהודים היו מעבדים שרוכים וחגורות.

„תחום המושב" בשומלה

יהודי שומלה התגוררו מאז ומתמיד ברובע נפרד, אם כי בתוכו הת־גוררו גם משפחות תורקיות. כמו שנראה להלן, הם הטביעו את חותמם על היהודים באי אילו נקודות בחיים הפנימיים של יהודי שומלה. בתאורים שונים של העיר מתאשרת העובדה הזאת, כמו לפני כמאה ומחצית המאה של שנים, כן גם בשנת 1948, כאשר יהודי שומלה עלו לארץ ישראל, רובם התגוררו ברובע היהודי. הרובע היה מאותר משני עברי הפלג „פורוינה", או כמו שהיו קוראים לו „בוקלוק דירי" (אשפון) בקרבת המקום שנקרא „קיוסקים" (מעונות קיץ). הקיוסקים נהפכו במרוצת השנים לבתי מרזח ולארוחות קלות. בדרך כלל המונח קיוסקים כלל את כל הסביבה. הם משכו אליהם את כל תושבי העיר וביחוד את היהודים בשב־תות ובימי חג. היציאה לטיול זה בשבת אחרי המנחה ועריכת „הסיבולות" היתה נעשית מתוך חדוה מיוחדת, כאילו יוצאים לטיול של מצוה בקיוסקים, אבל לא באותה משיכה נפשית כמו היציאה בשבת אחרי „התלמוד תורה" נבנה, כאמור, ברובע היהודי הרבה שנים לפני שח־

רורה של בולגריה. השתמשו בו למשכן בית הספר, שנקרא „אל מילדר״ ברובע זה נבנו אחרי כן בתי הספר לבנים ולבנות, וכן בנין מפואר לבית כנסת, ששמש למטרת „ישיבה״ ולתפילות בימי חול. הבתים הקטנים של היהודים עמדו פזורים מסביב לתלמוד תורה. אין הוכחות, כי השלטונות התורקיים הכריחו את היהודים לחיות ברובע מיוחד, בגיטו.

יש מקום להניח כי היהודים עצמם העדיפו לחיות מלוכדים ברובע נפרד, קרובים איש אל רעהו ליתר בטחון. ברובע זה התגוררו בשכנות האמידים, אנשי המעמד הבינוני ודלת העם. העשירים והבינוניים היו גרים בבתים שלהם. כמעט לכל בית היתה חצר. הבתים היו בני שנים או שלושה חדרים ומטבח. כבית שמוש הותקנה בקתה בקצה החצר על בור כרוי. אחד החדרים היה משמש לחדר שינה. החדר השני היה משמש בתור חדר אוכל ובו היתה המשפחה מבלה במשך היום. למשפחות העשירות היה חדר שלישי שנקרא „החדר הגדול״ והיה משמש לקבלת אורחים. התושבים העניים היו בונים לעצמם בתים קטנים, אחד על יד השני, בחצר משותפת, שבתוכה נמצא גם „התלמוד תורה״. חצר אחת נשתמרה גם אחרי שחרור בולגריה ונקראה „החצר הגדולה״ „איל קורטיזו גראנדי״.[32] הרובע היהודי גבל מצד אחד עם הרובע התורקי ומצד שני הרובע הארמני. היציאה והכניסה לרובע היתה חופשית, ובעצם רק הגברים היו יוצאים ממנו כשהלכו לעבודתם ואילו הילדים לא היו יוצאים ממנו תכופות וכשהיו יוצאים יצאו בקבוצות.

הסידור הפנימי בדירות היה צנוע ביותר.[33] האמידים היו מסדרים את בתיהם בפאר יחסי, „מודרני״ לפי המושגים שבימים ההם. הבתים היו בנויים בדרך כלל על עמודי עץ מוחזקים, ביניהם עם עמודי עץ אחרים באלכסון. את החללים בין העמודים היו ממלאים במקלעי מוטות וכל הקירות היו מטויחים בטיט ומסוידים מבית ומחוץ. רק פה ושם היו בתים בנויים לבנים או אבנים. „החדר הגדול״ היה באופן יחסי יותר גדול ומרווח. מסביב לקירות היו מעמידים מעין ספות קרויות „מנדיר״. הן היו עשויות על משענות מיוחדות או ארגזי עץ, עליהם היו מסדרים קרשים ועליהם שמים מזרונים מכוסים עם בדים צבעוניים או מרבדים מיוחדים עם פסים צבעוניים וציורים באריג. המינדרים היו מוסבות עם „קביסאלים״. אלו היו מעין כרים בצורת מלבנים, ממולאים קש או חומרים אחרים, שהיו מחזיקים את הצורה המלבנית שלהם. הם היו מסודרים מסביב לספות ודבוקים לקירות. הרצפה היתה בדרך כלל אדמה מכוסה שכבת חומר ועליה פרוסות מחצלות או יריעות. האמידים היו מכסים את הרצפה בשטיחים, או שהיו עושים להם רצפת קרשים.

החורף בשומלה קשה הוא. להקות זאבים היו חודרות עד הקיוסקים והיו יוצאים להבריחם בנקישות חזקות על פחי נפט ריקים, וכדומה. השועלים היו חודרים לחצרות וחוטפים עופות. תנורי הסקה לחימום החדרים היו מצרך נדיר בבתי אמידים. הם היו בונים תנורי חימום ומסיקים בהם עצים, שהיו מצויים שם בשפע. עששיות למאור בנפט היו עוד בחזקת

„מותרות". למאור היו משתמשים בנרות של חלב או נרות סטיארין. כלי עיקרי אחר באמצע החדר היה האח, בו היו מבעירים בחוץ פחמי עץ עד העשותם גחלים לוחשות ומכניסים את האח לחדר והיה מחמם אותו חמום טוב ונעים. יש אשר היו מנצלים את אש האח לבישול קפה, קפה תורכי המוגש על ספלונים בלי אוזן לאחיזה באצבעות.

העשירים היו משתמשים באחי נחושת והעניים באחי פח. בתקופה יותר מאוחרת הוכנסו לשימוש תנורי פח להסקה וכן תנורי בישול. דלת העם שלא היו להם תנורים לבישול וגם עקרות בית שהשתמשו בתנורי בישול אבל לפעמים היו נזקקות לשפיתה נוספת. היו משתמשות באחי בישול עשויים מחמר לבן, תוצרת בית. לבישול היו משתמשים עוד בחצו־בות עגולות או משולשות, שעליהם היו שמים את סירי הבישול.

לפי דרגת האמידות היו אי אילו בעלי בתים אשר היו מעמידים בחדר האורחים שולחן וכסאות עם מושבים עשויים מקש. חדר השינה היה גם כן פרימיטיבי מאוד. מיטות היו דבר נדיר מאוד. כולם היו ישנים על הרצפה. את המזרונים, הסדינים, הכרים היו מחזיקים במשך היום בארונות קיר שקראו להם „רימה*). במרוצת הזמן התחילו להשתמש במיטות ברזל, שעליהן ישנו ההורים בלבד ואילו הילדים ישנו על הרצפה. גם ארו־נות עץ התחילו לרהט את החדרים, כמובן, רק העשירים יכלו להרשות לעצמם מותרות כאלו. בבתים שלא היה חדר שלישי היו אוכלים בחדר האורחים או בחדר השינה וגם במטבח. בראשית ההתישבות עד זמן יותר מאוחר היו עורכים את הסעודות על שולחנות נמוכים עגולים, שקראו להם „טבלירו". זה היה בעצם מערוך, שעליו היו עקרות הבית מרדדות בצק. גם בתקופה יותר מאוחרת כאשר הוכנסו לבתים שולחנות והעמידו אותם באמצע חדר האורחים, השתמשו באלו רק לארוחות השבת. ואילו ביתר ימי השבוע היו מסבים אל ה„טבלירו". לישיבה מסביב ל„טבלירו" היו משמשים הדומים מרופדים או כרים מכופלים ולפעמים היו משתמשים ב„קביסליס". הצלחות היו בדרך כלל מפח ובתקופה יותר מאוחרת הוכנסו צלחות מחרסינה. הכפות היו לרוב מעץ, והמזלגות מעופרת. סכינים לא־כילה היו בחזקת מותרות. הסכין היחידי על השולחן היה משמש לפריסת הלחם.

תנאי היגיינה היו ירודים מאוד. ביוב לא היה קיים. מי השופכים היו זורמים בגלוי. מים לשתיה וליתר הצרכים היו דולים מבארות כרויות בחצר או שואבים ממעינות. הכדים עמדו ליד דליים במטבח. קל להבחין, כי בתנאים פרימיטיביים כאלו מסיבת דלות וגם בורות בעניני ההיגיינה, היו פורצות מגפות ומחלות מדבקות. טיפוס המעיים והדיזנטריה היו מחלות שכיחות. השחין היה נפוץ בין הילדים.

יהודי שומלה לא נמשכו אחרי הגסטרונומיה, אבל לא היו דוחים אותה. הם, כמו יתר היהודים הספרדיים, שמרו אמונים למנהגים ולאורח

*) „רימה" — מהמילה הספרדית „ארימר" (השענות).

החיים של אבותיהם בספרד. הם דבקו בהם במקומות מגוריהם החדשים אחרי הגרוש. הם לא בגדו גם בתפריט המאכלים, תבשילים ודברי מאפה. מתוך אלו, יש לציין את השכיחים ביותר כמו „פאסטיל" — מאפה של בשר קצוץ בין רובדי בצק. דברים אחרים היו ה„בוריקה" ו„הקיזאדה". הן משתנות זו מזו בצורתם, אבל הן אחידות בהרכב החומרים, שמהם הן עשויות. לפי המילוי הם מלוחות או מתוקות. צורת „הבורקה" היא של עיגול מכופל בקוטבו. הצורה של ה„קיזאדה" היא עיגול סגור בדופן מן הבצק עצמו. המילוי של הבורקה והקיזאדה הוא שונה: גבינה, גבינה עם תרד, או גבינה עם חצילים, או דלעת וכדומה. וכשהיא מתוקה המילוי הוא תערוכת של אגוזים ודברי מתיקה וכולה תבולה בתמיסה מתוקה ומרוכזת. מאפה אחר היא „הפריז'אלדה". בערב שבת, היו עקרות הבית אופות פיתות גדולות וקטנות. הגדולות היו מיועדות להיות לחם הפנים המונח על שולחן השבת, לברכת „המוציא לחם מן הארץ". השמש החוזר על הבתים לאסוף את התמחוי היה מודיע על בואו בקריאה „המזון". ועוד מאפה בצורת לחמניות קטנות ונקראות „דז'יניטיס", שעקרות הבית היו עושות לצרכי ברכה לטכסי אזכרה. את דברי המאפה או בשמם הכולל „מזונות" היו עקרות הבית מכינות לארוחת בוקר עם קידוש על יי"ש בשובו של ראש המשפחה עם בני משפחתו מבית הכנסת. לאחר תפילת שחרית מ„מזונות" אלו היו עקרות הבית שומרות עבור הסיבולת „פיקניק" אחרי תפילת המנחה של שבת, כמתואר לעיל. כמו כן דאגו עקרות הבית לשמור על דברי המאפה המתוקים אשר היו מכינות לפורים, לשבת הגדול, לפני פסח. בין מאכלים טיפוסיים ספרדיים, יש להזכיר את ה„אלמודרוטי", העשוי מתערובת של קישואים־דלועים מרוסקים, גבינה וביצים.

בהשפעת הסביבה התורקית הוכנסו לתפריט יהודי שומלה עוד אי אילו מאכלים, כגון: עלי גפן ממולאים „יפראקים" או עלי כרוב ממולאים „סרמי". המילוי הוא תערובת של בשר ואורז. כדברי מתיקה יש להזכיר את „הבקלאבה", שהמילוי הוא מתוק ועל הכל יצוק מיץ מתוק ומעובה. כמו כן „טישפישטי" (בתורקית — אפוי מהר) עשוי ריקועי בצק עבים עם שכבה של תערוכת אגוזים דבר מתוק תורקי נוסף הוא ה„קדאיף" העשוי מאיטריות דקות.

יהודי שומלה רכשו להם פרסומת בקרב כל יהודי בולגריה בהיותם מומחים לעשית ממתקים ריחניים, שקראו להם ממתקי „ברגמוט" על שם הבושם ברגמוט. ממתקים אלו היו טובים למציצה בעודם טריים. הם הונהגו לכיבוד במקרים של שמחה. ביחוד היו מחלקים למתפללים בבית הכנסת בשבת של ברית מילה ולפני יום של ברית מילה. הם נקראו באישפניולית „קונפיטים". בחיקוי ל„קונפיטים" האלו היו עושים ממ־תקים מחומרים אחרים, בטעמים אחרים וצבעים שונים במיוחד לפורים. ועוד מקצוע אחד בו הצטיינו יהודי שומלה היה הכנת שומן אווזים וקרעי אווזים מיובשים. ביחוד השומן המוכן בחזקת כשר של פסח, בהשגחה

יהודיה (טיפוס ספרדי), גב׳ מ׳ ק׳ שנולדה ב־1904 בשומלה

קפדנית של השוחט בעיר. בתוך השומן היו מטמינים גם את כבדי האור־
זים, שהצטיינו בגודלם וטעמם.

התארגנות קהילת שומלה כשל קהילות ספרד

יהודי שומלה היו צאצאי היהודים ממגורשי ספרד. שמרנותה של עדה זו התבטאה בעשית דברים לפי מסורת מקובלת, בניהול עניני הקהילה וסידור צרכי הצבור. אין לנו מסמכים, שאפשר לקבוע על פיהם מה היו התקנות שלאורן התנהלו עניני הקהילה, בזמנים יותר מרוחקים שלה. אף על פי כן אפשר להגיד, כי היה סדר מסויים בניהול הקהילה ועליו מעידים מונחים אדמיניסטרטיביים, שהיו שגורים בפי היהודים ומנהיגיהם. יש למונחים אלו לא רק דמיון, אלא שלהם גם תואם מילולי ומהותי עם המונחים, שהיו מקובלים בקהילות היהודיות בספרד. הם מעוררים בנו את הסברה, כי היה דמיון גם בצורת הארגון הפנימי של העדה בשומלה לזה של קהילות ספרד. על כן נותן לנו פרטים מהימנים פרופ. יצחק בער,[34] על התפתחותה הפנימית של היהדות הספרדית במשך המאה ה־13. הוא מוסר לנו, כי הקהילה היהודית בספרד קבלה על עצמה תפקידים מקי־פים של גוף ציבורי. עליה היה להסדיר את כל תחומי החיים הדתיים, החברתיים, המשפטיים והכלכליים של בניה. בדין ובמשפט הכריעו דיני התורה. מסקירותיו של פרופ. בער על הקהילות היהודיות במלכויות השונות בקאסטיליה, קאטאלוניה ואחרות, אנו למדים על הארגון הפנימי של הקהילות והפרויולגיות שניתנו להן. ההנהגה הפוליטית והפקוח נמצא בידי „הנאמנים" או „המוקדמים". תפקידי המשפט היו בידי דיינים. לשם הטלת „מסים" נתמנו „ממונים" אחדים. המס על יחיד — „הערכה" — נקבע על ידי פוסקים. הקהילה דאגה גם לתמיכת העניים ולחינוך בני הקהילה. הסדר הופרע, משהתחילו מאורעות החורבן והשמד. אודות לתמורות אשר נתחוללו בכנסיה הקתולית ובחצרות המלוכה בספרד, נית־נה ליהודים האפשרות לקומם את הריסותיהם. אז קם דון אברהם בנבני־שתי, אשר התמנה בתור „רב די לה קורטי" (רב שע"י חצר המלוכה), ובשנת 1432 כינס את מורשי הקהילות וחכמיהן בעיר ואליאדוליד, מקום מושבו של חצר המלך. הוא עשה תקנות בענינים ידועים, „שהם עבודת הבורא יתברך וכבוד התורה הקדושה ועבודת המלך י"א והצלחת הקהילות יצ"ו ותועלתם". תקנות מסדירות את עניני למוד התורה, ברי־רת הדיינים, קביעת המסים ועוד.

אין ספק, כי חלק מן הסדרים אשר הונהגו בקהילות היהודיות בספרד נשמרו, או יותר נכון נשתמרו בקרב הספרדים אחרי הגרוש.

מחיבורו של רוזאניס „דברי ימי הקהילה היהודית ברוסצ'וק" אנו למדים, כי בראש הקהילה בעיר זו היו נבחרים חמשה יהודים לתקופה של שלוש שנים. תפקידיהם היו תואמים לאלו של הממונים בספרד במאה החמש עשרה. מלבד זאת, בשנת 1889, בכתב עת בשפה לדינו[35] פורסם התקנון לקהילות הדתיות היהודיות בנסיכות בולגריה. ממנו למדים אנו, כי לפי סעיף 2 „מטרת הקהילה היהודית היא לתת להבריה אפשרות לספק את צרכיהם הדתיים". ולפי סעיף 7 „הכנסות הקהילה הבאות: משכר בתים, אגרות, היטלים על הבשר, היין ועוד". תקנון זה אשר עובד

בשנים הראשונות אחרי שחרור בולגריה הותאם בלי ספק למצב, שהיה קיים עד אז, ומשום כך הוא הציב את פני הדברים בבולגריה באמצע המאה התשע עשרה.

על יסוד העובדות אשר הובאו עד כאן אפשר לקבוע, כי קהילת שומלה נוהלה על ידי אנשים נבחרים, וכי היא החזיקה בית כנסת, תלמוד תורה, בית הקברות, רב, ובזאת היא דאגה לצרכים הדתיים של היהודים. ועוד למדים אנו מן העובדות הנ״ל, כי היא היתה מכסה את הוצאותיה מהיטלים (גבילה) לא רק על הבשר והיין כמו שהיה בספרד, אלא גם על הגבינה הקשה „קשקאבאל", זאת נודע לי מברוך מאיר.[36] הוא סיפר לי, כי אביו בהיותו „מנדרדז׳י", היה צריך היתר מטעם הקהילה ליצואן אשר היה שולח את תוצרתו לחו״ל. הקהילה היתה נותנת את ההיתר על יסוד הפיקוח על הכשרות, שהיתה מבצעת על ידי רב העדה. עבורו היתה גובה את ההיטל — „גבילה". ועוד הוכחה אחת על גבית הגבילה של הקש־קאבאל היא זאת: היה יהודי בשומלה, אשר הגר מאדריאנופולי והוא היה מיצר קשקאבאל בלי פקוח על כשרותו, כי סרב לשלם את הגבילה. לכן הוכרז כי הקשקאבאל שלו הוא טרף. בפי האנשים היתה שגורה המילה המסולפת „טורפה (פ׳ רפה) ולפיכך הוצא עליו כינוי לגנאי „טורפדז׳י".

בתקופה התורקית היתה קיימת בשומלה קהילה מאורגנת היטב והיא נוהלה על ידי יו״ר ו„ממונים". היא החזיקה בית כנסת ורב דמת״א. ידועה שלשלת הרבנים בשומלה, והיא:[37]

א) נסים חיים שלום, מרגונטו כהן עד שנת	1800
ב) חיי פאיון מסאראיבו כהן בשנת	1800
ג) רפאל יוסף גאלימידי בשנים	1831 — 1836
ד) שבתאי פרחי בשנים	1836 — 1838
ה) מתתיהו צורמנו[38], מרודוס בשנים	1858 — 1872
ו) חיים פראנקו[39], מרודוס בשנים	1872 — 1873
ז) יעקב סטרומצה בשנים	1873 — 1884

הקהילה פתחה והחזיקה „מלדר" — תלמוד תורה, בו למדו כמה מורים בשנים אחרי 1860. במלדר למדו יותר ממאה ילדים דת והיסטוריה.

לצרכי האדמיניסטרציה סודר משרד עם פקיד אחד. מן הנתונים אשר פורסמו, אנו למדים, כי בשומלה היו יחידים נאורים אשר התמסרו לפ־עולות סוציאליות, צדקה וחסד. הקופה לעזרה הדדית וכמו כן האגודות לצדקה וחסד מעידות, כי היתה דאגה לזולת ולנצרך. כמו כן יש לציין את התמסרותה של האשה לפעולות צדקה וחסד.

השפעות על שפת יהודי שומלה

השפעת השפה העברית על הלאדינו היתה רבה מאוד. רבוי המלים העבריות בהן השתמשו יהודי שומלה בחיים היום יומיים מוכיח זאת. אחרי גרוש ספרד התחילו היהודים המגורשים להחליף יותר ויותר מלים ספרדיות במלים עבריות. יש לציין, כי אלו היו מלים, שהשתמשו בהן

בתחומי החיים הדתיים, כגון: גן־עדן — במקום el paraiso חרם — במקום Maldicion דרשה — במקום Conferencia חנינה — במקום Gracia וכמו כן מלים בחיי יום יום, כגון: משרת — במקום Empleado מצב - במקום Posicion כסף — במקום Moneda ועוד. אפשר ליחס תופעה זאת להשפעת הרבנים והחכמים אשר בדרשותיהם בשפה הלאדינו היו מכני־סים הרבה מלים עבריות והן נשארו בשפה העממית. היה הקורא נוהג לתרגם קטע של הלכה פסוקה לאדינו, וכאן היה המתרגם המאלתר משאיר מלים עבריות מן הכתוב, שלא הספיק במהירות התרגום להזכר על המלה הספרדית, אבל הוראתה היתה מובנת מתוך הפסוק. וככה עברו מלים עבריות מבית הכנסת לבתים. מצד אחר כתוצאה מהמגע היום יומי בשוק, בחנות, בבית מלאכה וברחוב בין היהודים לבין האוכלוסיה, שהיתה בעיקר תורקית, מלים תורקיות התחילו במרוצת הזמן להעתיק את המלים הספרדיות. העתקה היתה כל כך חזקה, שהיהודים התחילו לשכוח את המלים הספרדיות. צריך לציין, שהמלים התורקיות קבלו שנויים פונטיים. עדים אנו לתופעה מוזרה מאוד: המלים העבריות תפסו את מקומן של המלים אשר היו נותנות ביטוי לחיים הרוחניים ובמלים התורקיות היהודים השתמשו בחיים המסחריים והיום יומיים. למשל, יהודי שומלה השתמשו במלים תורקיות הבאות: חלט (שמלת בית ארוכה), חאן (מלון, אכסניה), צ׳יפליק (חוה), קרפוז (אבטיח), ייארמה (אוכל לפרות): צירק (שוליה): זייאפט (מסיבה): אסקר (חייל) ועוד.

השמרנות של היהודים הספרדים בשומלה, הסתמנה בהנהלת עניני הקהילה, בתפריט המאכלים והמעדנים, בשפתם, בלבושם ועדיי הנשים וכמו השפעת הסביבה הטביעה את אותותיה במאכלים ובשפה, כן היא השאירה סימני היכר גם במלבושים. בדרך כלל אפשר להגיד, כי המלבו־שים היו בעיקר ספרדיים עם תוספות בהשפעת הסביבה. בשומלה ההשפעה התורקית היתה החזקה ביותר. למרות שיהודי ספרד נרדפו באכזריות בספרד וגורשו משם לא נפרדו מן המלבושים, שהיו להם שם. אחרי הגרוש התפזרו היהודים באצרות האימפריה העוטומנית, ראו כי לבושם יבליט את זרותם בקרב האוכלוסיה המקומית. לכן הוסיפו על לבושם הספרדי כסות אשר היתה נהוגה במקום. ככה נכנסו למלתחה הספרדית ה„אנטריה״, שהיא מעין מקטורן בלי שרוולים, צווארון ודשים, וכן גלימות ססגוניות ואברקים. הגברים שמרו על החזיה הטיפוסית הספרדית ולבשו עליה את ה„דז׳ובה״ התורקי, שהוא מעיל ארוך מבוטן פרוה — זה היה לבוש חורפי. וכן תרבוש עם הגדיל הארוך השחור המבליח הנה והנה מאחורי הראש. להחזקת האברקים וכיסוי המותן שמש האזור בצבע לבן או אדום.

הנשים מצידן שמרו אמונים ל„שאל״ הטיפוסי הספרדי, ה„שאלים״ היו ממינים שונים, והטיפוסי בהם היו הפיפים וכן גדילים יורדים משולי ה„שאל״, הכל לפי הטעם והיכולת. הנשים היו נוהגות עוד להעטות את ראשיהן במטפחות ססגוניות. המטפחת המשמשת לגנדרנות נקראה „טר־קאדו״ וגם פרונטריה״.[10] הקישוט הקשור בהן ומונח על קצה המצח, היה

דומה לשרשרת של קשקשים של זהב מונחים אחד על שני בצפיפות. כן ענקים של מטבעות זהב ומחרוזות של אבנים יקרות נמנו בין העדיים והתכ־שיטים של הנשים. היו זמנים שהנשים היו יוצאות מחוץ לבית רעולות פנים או לכל הפחות עטופות צעיפים, בחיקוי לנשים התורקיות. אפשר להגיד, כי יהודי ספרד היו כפופים ללבוש בכוח תנאי הסביבה, וככה נמצאו בחזקת מין „אנוסים" שלא בלחץ אויב.

החיים הדתיים והחגים

אשר לחיים הדתיים במשפחה בפרט ובקהילה בכלל, אי אפשר להגיד, כי לשמרנות הספרדית חדרו פריטים חדשים בהשפעת הסביבה. חוץ מלחנים אשר הושאלו משירים תורקיים אשר הותאמו לאי אילו פרקים בתפילה, שהיו נאמרים בזמרה. זה לא היה בעצם חידוש, כי כבר היה נהוג להנעים פזמוני תפילה בלחנים של שירים ספרדיים. החיים הדתיים היו מושתתים על מצוות התורה, המסורת והקבלה. אותות הקבלה היו נראות תלויות בבית הכנסת בלוחות, שעליהן היו כתובים פסוקים מן הזוהר, או מזמור ס"ז של תהילים כתוב בצורת מנורה על כנה ושבעת נרותיה, ומצדה מלות נוטריקון וצרופי מלים בחזקת סוד. וכמו כן קמיעות ולוחות, שהיו תולים על מיטת היולדת בליל שימורים של יום ברית מילה. מנהגים אחרים, כגון: איסוף קצות הצפורניים הכרותים ושריפתם או זריקתם לאיזה בור. וכן שמירה לבל כרות צפורניים ביום ה', כי „הציפורן מתחילה לצמוח מחדש החל מהיום השלישי אחרי הכריתה", וזה חל ביום שבת, ואסור לגרום לכך, ועוד כהנה וכהנה.

דקדוקי המצוות היו נשמרים הן במאכלים והן בחגים וביחוד ביום השבת החל מערב שבת. הדבקות במצוות והרגשת התקרבותה של השבת באים לידי ביטוי הן בהכנות לשבת בבית והן בבית־הכנסת. כמו כן בהכנה העצמית לקבלת השבת. ההכנות בבית לשבת מוטלות ברובן על עקרת הבית, והן כוללות נקוי הבית, הכנת הלבנים לכל בני המשפחה אשר יוחלפו אחרי הרחיצה. יש אשר הקפידו להתרחץ ולהטהר בבית מרחץ טורקי. עקרת הבית היתה כבר מכינה את המאכלים לשבת עוד ביום חמישי ובליל יום הששי, כי היום הששי היה מיועד לאפית המזונות והפיתות או לחם. הן היו משתדלות להחזיק את חום התנור לאפיה זמן יותר ממושך, כי בו היו מחממות את המאכלים לשבת וביחוד היו מחזיקות בו את ה„חמין" או „קסואילה" כמו שקראו לו בלאדינו. ה„חמין" היה עשוי ממחית של תפוחי אדמה ובתוכן הבשר על טוב השומן התלוי בו.

בערב יום השישי היו עקרות הבית מכינות את הפתילים למנורת השמן לשבת ושבעה פתילים. המנורה היתה מוחזקת בתוך שלשלת משולשת אשר היתה תלויה באגמון מיוחד תקוע בתקרה. השולחן היה ערוך עם לחם הפנים עליו, כלומר שתי פיתות או שתי ככרות לחם. כמובן, הממלחה וכלי אכילה, צלחות וכוס היין לקידוש וכוסיות לערק. השולחן היה מכוסה במכסה מקושט עם רקמה בחוטי זהב. ראשי המשפחות היו סוגרים

את עסקיהם ביום שישי בעוד מועד, כדי שיספיקו להתכונן לקבלת השבת וללכת לבית הכנסת ככל האפשר ללא איחור. בעל הבית היה מתרחץ על ערבה המיועדת לכביסה גדולה, ואילו לרחיצת הילדים ולכביסת דברים קטנים היו משתמשים בערבות קטנות, שהיו גם כן עריסות לתינוקות. כל בני המשפחה לבשו בגדי שבת. בתקופה הראשונה לבושו של בעל הבית היה בולט בחלקיו התורקיים: האנטריה, האברקים, התרבוש והנעלים הקשות, שקראו להן „קונדורים". לפני צאתו עם הילדים לבית הכנסת, עקרת הבית היתה מגישה לו ספל קפה תורקי. ההליכה לבית הכנסת היתה נעשית בקצב מהיר, כדי לקיים מצוות: „ורץ כצבי". בשובו מבית הכנסת כל בני המשפחה היו מנשקים את ידי ההורים עם הברכה „שבת שלום".

טכס קדושת השבת היה מתחיל עם שירת השלום למלאכי השלום, ואחרי כן שרו את „אשת חיל" מספר משלי. קורא פרק מן הזוהר השייך לשבת ושר את שיר המקובלים „אזמר בשבחי"ן" בארמית, והגיע אמירת „הקידוש". במיטב הקול והזמר אומר את ברכת היין. הקטן במשפחה מוזג קצת מים על היין. בגומרו את הקידוש לוגם מן היין והכוס עוברת מיד ליד. כל בני המשפחה העומדים מסביב לשולחן השבת וכל אחד לוגם מן היין. עקרת הבית ניגשת אל ראש המשפחה, כשבידה האחת אוחזת כד עם זרבובית ארוכה ועקומה כצואר הברבור, ובידה השניה מחזיקה גיגית של נחושת צפויה בדיל מנצנץ, ויוצקת מים לידי בעלה לאמירת ברכת נטילת ידים. אחרי כן לוקח את לחם המשנה ושר חרוזים: מ„מזמור לדויד השם רועי לא יחסר". שר בארמית שיר למבצע על רפתא ומברך את ברכת „המוציא לחם מן הארץ". בין ברכת „המוציא" להגשת המאכלים נוהגים לעונג שבת להנות מכוסית ערק עם ביצה קשה. הביצים לשבת בצבע חום כהה נבשלו בסיר של חומר בתוך תנור האפיה. לסעודת הערב, וכן לסעודת הצהריים של יום שבת הגישו שנים או שלושה מאכלים מתוך רשימה כמעט קבועה ונהוגה בכל המשפחות של יהודי ספרד. אחרי הס־עודה בא תורו של עונג שבת עם זמירות ואכילת פירות ודברי מתיקה לקינוח הסעודה.

סעודת הבוקר אחרי היציאה מבית הכנסת כוללת קידוש על כוסית יי"ש עם ברכת „שהכל" ומזונות מדברי המאפה השונים המוכנים במיוחד לשבת.

במוצאי שבת הקפידו עקרות הבית לא להדליק את המנורות לפני צאת הכוכבים, וליתר בטחון היו מחכות עד שראש המשפחה יחזור מבית הכנסת ויגיד את „ההבדלה". מנהג היה, שהמברך על היין היה מסתכל על פלס היין שבכוס ובהרימו את ראשו היה צוחק, כדי שהצחוק, השמחה וההצלחה תהיה שרויה בבית ובכל בית ישראל, וגומר את „ההבדלה" בפזמונים מתורגמים גם ללאדינו.

לזכותן של עקרות הבית יש לזקוף את מנהגן לבוא לבית הכנסת לתפילת שחרית בשבת ובימי חג, כשהן לבושות במיטב לבושיהן ומקו־שטות במיטב עדייהן. היו מהן שבאו גם לתפילת המנחה וביחוד, בשבתות.

בין חג־הפסח לשבועות כשלפני תפילת, המנחה היו קוראים בזמר ומתר־גמים ללאדינו את „פרקי האבות".

חג לאילנות

כל המשפחה היתה מתכוננת לחג בעוד מועד. מלפני 15 יום היו מכינים את ה„בולסיקס" השקיות עבור פירות. ביום החג כל ילד היה סקרן לדעת אילו פירות מלאו לו את הבולסיקס. היו בעלי בתים אשר היו שול־חים שקיות של פירות לילדים הנצרכים. הילדים היו מתפארים ורוב הילדים של משפחות השכנים היו אוכלים את הפירות בצוותא.

פורים

יהודי שומלה היו חוגגים את חג פורים ברוב פאר והוד. ימים מספר לפני החג ברחוב היהודים, ביחוד על יד בית הכנסת, היו רוכלים מסד־רים דוכנים למכירת „המלבצ'ים" (סוכריות מיוחדות). מהם עגולים וב־צורות וצבעים שונים. כל בעל בית היה קונה מכל המינים. הרחוב היה הומה מהמון ילדים מחופשים. בלילות היו כל המשפחות מסדרים סעודות פורים עם כל טוב. קבוצות קבוצות של מבוגרים עם תחפושות, בלווי תזמורות, היו הולכים מבית אל בית ומקבצים תרומות לבקור חולים וקופות צדקה.[41] אופיני לחג היה ההכנות של עקרות הבית. הן היו מכינות כל מיני תופינים, „אזני המן" ועל הכל „רוסקיטאס די אלחשוף" מיני כעכים ממולאים עם אגוזים וסוכר. הנוער היה מכין איזו הופעה צבורית, הצגה, הרצאה ועוד. וחברת „בקור חולים" היו מכינים את הנשף המסורתי.

פסח.

מפורים ועד פסח לא היו חדלות עקרות הבית לעשות נקיון פנימי וחיצוני של הבית. כל ילד היה יודע, כי הנה לקראת פסח אבא יקנה לו נעלים חדשות ובגדים חדשים ואמא תתפור „סרהגוליקוס" (תחתונים ו„אנטירינֵיקוס" (גופיות מיוחדות). משפחות, אשר ידיהן לא היו משגות היו „חברות צדקה" שדאגו להן ביחוד לתלמידי בית הספר מספקות את הנחוץ להן. הכנת המצות היתה נערכת בחגיגיות, המועצה של ועד הקהילה „לה קומונה" היתה מכריזה התחרות לאפית מצות ואלו אשר זכו במכרז היו מכינים רק מצות עבות.[42] מצות לנזקקים היו מחלקים מכסף אשר היו אוספים נכבדים מהחנויות — מבצע חיטים.

הרבה עקרות בית, שהיה להן ספקות בכשרות המאפיות היו אופות את המצות בבתיהן. „בעור החמץ" — היתה תופעה יוצאת מהכלל. בבוקר השכם היו הילדים עושים על יד כל חצר בבתיהם מדורות בעור חמץ.

מערכת הכלים שיהודי שומלה, כמו ביתר המרכזים היהודיים בבול־גריה, השתמשו בהם בימי הפסח ובעת ההכנות לפסח, נקראה „לוסה", או כיס „פסקואל".

היו אלה: סירים, צלחות, גיגיות ועוד. היו נוהגים לשים אותם במקום נידח של הבית. כרגיל, נהגו לשים אותם בארגז מסומר במסמרים או מתחת לספות („מנדריס"), שוב מסומרים. כל זה נעשה במטרה שלא לגעת בכלים האלה בזמן אחר, מעין „טאבו".

אחרי פסח, רחצו עקרות בית היטב את ה„לוסה" והחזירוה למחבוא.

ימים מספר לפני פסח, בדקו עקרות בית אם יש צורך לאנך („קאלאיידאר") אי אלו כלים.

ראש השנה, יום הכפורים

יהודי שומלה היו חוגגים את החגים האלו ברוב פאר. כל בעל בית היה בעוד מועד קונה מקום בשבילו ובשביל בת זוגתו בבית הכנסת. כולם היו לבושים חג. בבית הכנסת היה ניכר השוני מיום חג ליום חול. הנשים בעזרה לבושות חג. מגונדרות עם עדיים וכל מיני תכשיטים מזהב.

מן החיים הדתיים הקשורים בטכסים ומנהגים מרשימים, יש להזכיר את החתונות וטכסי הברית מילה. בנוגע לזיווגי נשואין יש לציין, כי לא היתה בשומלה חתונה שלא קדמו לה אירוסין כדין וכהלכה. לפני הנישואין ואחריהם היו עוברים כאילו לפי תוכנית קבועה לכולם על נקודות, שאי אלו מהן עמדו בחזקת הדת ואחרות בחזקת המנהגים.

תחילה בנוגע לגיל הנישואין. מקובל היה לחשוב, כי עלמה אשר התחתנה בהיותה בגיל ה־18, התחתנה בצעירותה. היו מקרים שבחורה התחתנה בהיותה בת 14 שנה. אלו היו מקרים נדירים בעיר ולכן קראו לכלה „הכלה הקטנה". כשבת ישראל הגיעה לפרקה ולא נתגלה מזלה, היו מתנחמים בפתגם „אין בת ישראל נשארת בלתי נשואה".

לפני שנים רבות, ההכרעה לזיווג צעירים לנישואין לא היתה בידי המועמדים, לכל הפחות לא בידי העלמה, ברוב המקרים. מכל מקום הזיווג נעשה על ידי שדכנים (לא היו בשומלה שדכנים מקצועיים). כשהוא הצליח היו נותנים מתנות לשדכנים, בעיקר דברים ללבוש. אחד האלמנטים העיקריים בשדכנות היתה הנידוניה. היה נהוג להביא אותה לבית החתן או למסור אותה בדרך אחרת זמן מה לפני החתונה.

לפני החתונה היו נוהגים להציג את המלבושים, דברי מיטות וכדומה, שהכלה מביאה לביתה מבית אביה. לתצוגה הזאת, בעצם לדברים המוצגים היו קוראים „אשוגאר". האמהות היו דואגות להכין דברי ה„אשוגר" בשביל בנותיהן עוד בהיותן ילדות. אחרי החתונה היתה נערכת עוד תצוגה של המתנות אשר ניתנו לזוג הצעיר. למתנות האלו היו קוראים „אינקולגאדיז'וס". מן ההכנות לחתונה כדאי להזכיר את הבאת הכלה לבית המרחץ. למרחץ זה היו קוראים „בניו די נובייה" („מרחץ כלה"). אותו דבר היו נוהגים גם עם החתן.

לטכס הקידושין היו מלווים את הכלה ברגל, בתהלוכה חגיגית ברחובות השכונה לבית הכנסת. בראש התהלוכה הלך ברוב המקרים כלי זמר אחד ויחידי. הוא נגן באבוב. אחרי הטכס בבית הכנסת היו כולם הולכים אל

בית החתן. כשהכלה עשתה את פסיעותיה להכנס (לבית החתן) היו שוח־טים שה או תרנגולת לבנה, כדי שהכלה תעבור על הדם. היו זורקים לפניה מתוך צלחת תערובת של סוכריות, אורז ומעות קטנות, שהילדים היו חוטפים אותן כשדוחקים אחד את השני כדי לתפוס את המעות.

את שבוע הנישואין היו שומרים בקפדנות ובו הרבו לשמוח באכי־לה, שתיה, ריקודים „אה לה טורקה" (טורקית) במקצב השירים במקהלה, נקישות כפים והקשות בתוף שבירכתו העגולה היו תקועים מצילתיים. בשבת של שבוע החתונה היו מעמידים שלושה כסאות על התיבה בבית הכנסת. בכסא האמצעי ישב החתן ומשני צידיו ישבו השושבינים. החזן היה מוסיף נעימות כדי להרבות את השמחה בבית הכנסת. היה בזה מעין קיום המצוה לשמח חתנים.

אשר לטכסי ברית מילה, הם היו נערכים, חוץ ממקרים יוצאים מן הכלל, בבית הכנסת. השמחה בבית הכנסת צוינה על ידי כיבוד המתפללים בסוכריות לבנות ריחניות (מסם ברגמות). הסנדקית בלבוש הדור ומקושטת במבחר תכשיטיה היתה מביאה את התינוק בהליכה ברגל מבית היולדת אל בית הכנסת. בפמלית המלוות השתתפו קרובות המשפחה ושכנות.

היופי במנהגים אלו התבטא בזה, כי הן העשירים והן העניים היו הולכים באותן הדרכים ובאותן הרחובות המובילות אל בית הכנסת. כמעט כל תושבי השכונה היו שותפים לשמחות.

ההשפעה של הסביבה על הספרדים בשומלה לא יכלה לשנות את צביונם. הם היו „ספרדים" ונשארו, בצביון היהודים הספרדים, אשר נצטייר הן באורח חייהם, מנהגיהם, גינוניהם וגילויי אופיין בחיים היום יומיים, וכן בצורת ארגונם הציבורי ובסגולות המיוחדות אשר אפינו אישים אשר יצאו מקרבם.

פרק שני

משחרור בולגריה עד העליה ההמונית

בדברי ימי היהודים בשומלה מסתמנות בבהירות שתי תקופות והן: א) ראשית התישבות היהודים בעיר זו עד לשחרור בולגריה מעול התורקים בשנת 1878. ב) מהקמת בולגריה העצמאית ועד העליה ההמונית בשנת 1948.

כעת נשארו בשומלה כמה משפחות, ואם כי באופן רשמי הן נחשבות כמהוות את הקהילה היהודית, הרי למעשה אין לה חיים יהודיים. בית הספר היהודי נסגר. בית הכנסת נהפך למחסן. אין ועד קהילה נבחר. אין בית תפילה, ואין חזן ולא מוהל ולא שוחט. מושגים אלו מוזרים לדור הגדל שם. נישואי תערובת הם תופעה שיגרתית. חיי תרבות לאומיים עבריים חלפו מזמן מן העיר וחדלונה של הקהילה להלכה ולמעשה היא שאלה של עשרים השנים הבאות. כעבור זמן מה תהיה שומלה רק מצבת זכרון לדבר מה שהיה בשביל אלו שנולדו, גדלו וחיו בה.

המציין את התקופה הראשונה היה הגידול הבלתי פוסק של האוכלוסיה היהודית בשומלה. מספר המתישבים הראשונים אשר הגרו לכאן מאדריאנופולי, כאמור, היה בין 10 ל־20 משפחות, הווה אומר 160 נפשות בערך. בתקופה של עשר שנים (1820—1830) עלה מספר המשפחות ל־30—40, הווה אומר 250 נפשות בערך. השרפה הגדולה באדריאנופולי בשנת 1835 גרמה לגל נוסף של מהגרים לעיר זו. גם השגשוג הכלכלי משך אליה יהודים מערים אחרות מבולגריה. בשנת 1870 עלה מספר היהודים ל2000 נפש, כולל היהודים אשר החזיקו את עסקיהם במקומות אחרים בסביבות שומלה, אבל נחשבו יחידים של הקהילה.

אחרי המלחמה נשתנתה התמונה תכלית שינוי. התחילה ירידה במספר היהודים. לפי הסטטיסטיקה הרשמית מ־1893 מתוך — 22517 תושבי העיר, 1117 מהם היו יהודים.[1] לפי הידיעות של הקומיסריאט לענינים היהודים בסופיה, בתקופת הנאצים, האוכלוסיה היהודית בשומלה מנתה ב־1943 — 540 נפש בלבד.

תופעה זו מתאשרת גם מתוך נקודת ראות אחרת, והיא ההתפתחות הדימוגרפית הכללית של היהודים בבולגריה. מלוח התנודות במספרי האוכלוסים בשנים הראשונות אותו מביא ד״ר מיזאן רואים, כי מספר היהודים בבולגריה, שהיה בשנת 1900 — 36,663 נפשות, עלה בשנת 1934 ל־48365. במשך התקופה הזאת הגרו מבולגריה כששת אלפים יהודים, לולא זאת היה עולה מספר היהודים בשנת 1934 ל־54.000 נפש. מצד אחר נמצא, כי הגידול השנתי הממוצע של היהודים בבולגריה היה

2% בערך, היה צריך לעלות בשנת 1943 מספר יהודי שומלה ל־2400 נפש, ואילו במציאות היה המספר 540 נפש.

בסיכום אפשר להגיד, כי בעוד שמספר היהודים בבולגריה בדרך כלל עלה, מספר היהודים בשומלה ירד תלולות. תופעה זו אינה מקרית. היא תוצאה הגיונית מההתפתחות הכלכלית של יהודי שומלה.

בתי הספר היהודיים בשומלה

ידוע לנו, כי גם לפני שחרור בולגריה והקמת בתי ספר על ידי האליאנס יזראלית אוניברסל כמעט ולא היו אנלפביתים בין יהודי המקום. הם למדו במלדר בהדרכת חכמים, רבנים, חזנים ולפעמים מורים. כולם הגיעו לעיר מארצות חוץ, לרבות מתורכיה. ידוע, כי למודי קרי וכתיב ב„לשון־הקדש" ולאדינו היו לגברים בלבד. אם נמצאו בין תושבי שומלה שידעו קרוא וכתוב בשפה זרה וביניהם נשים, היו אלה תושבים, שבאו להשתקע בעיר מארצות חוץ.

לאחר המאבק בין הנהלת הקהילה לבין הרב מתתיהו צורמאני, ואחרי ביסוס מצבו של בית הספר, ניגש יו"ר הקהילה מנחם נבון לפתיחת בית ספר לבנות. למטרה זו הוא בקש את משענה המוסרי והחומרי של כי"ח. מאמציו נתמכו על ידי האחים טדסקי בווארנה ומנהל בית הספר בשומלה פארינטי. משימתו הוכתרה בהצלחה.

ביום 29 ביוני 1877 נפתח בית הספר לבנות בשומלה. בשנה הראשונה נרשמו 42 תלמידות. מנהל בית הספר לבנים, דנון, נטל על צמו ללמד עברית שעתיים ביום בבית הספר לבנות.

הנהלת הקהילה טרם ראתה את השלמת משימתה במפעל החנוך. נתגלה כי לא כל הילדים המסיימים את בית הספר מוצאים עבודה עם סיום לימודיהם. ועוד נודע לחברי ועד הקהילה, כי הנהלת כי"ח החליטה עוד בשנת 1873 לסייע לבחורים אשר רצו ללמוד מלאכת יד. מנחם נבון השפיע על הנהלת כי"ח לפתוח בית ספר למלאכות יד בעירו. גם יוזמה זו הוכתרה בהצלחה וב־10 באפריל 1879 נפתח בית הספר הראשון למלאכות יד. כדאי לציין, כי בית ספר זה למלאכות יד היה הראשון ליהודי בולגריה. להנהלת ביה"ס נתמנתה ע"י כי"ח יום־טוב פרחי, יעקב ב. שמעון, יצחק בכר אשר ועזריה פרחי. מנהל בית הספר לבנים בשומלה בשנת 1879 היה חיים צמח.[2] תקציב הלמודים עלה בערך 1600 פרנקים זהובים לשנה. התקציב כולו כוסה ע"י חברון הירש. עוד במשך השנה הראשונה שלחו חברי הועד את הדו"ח שלהם לכ"יח, ולפיו 15 תלמידים למדו המלא־כות יד, 6 למדו סנדלרות, 4 חיטות, 3 נגרות ואחרים פחחות ותיקוני שעונים, במשך היום למדו מקצוע אצל בעלי מלאכה מנוסים ובערב בקרו בשעורים של כי"ח בתורת המלאכות ולימודים יהודיים. בעלי המקצוע ביניהם גם בולגרים הביעו שביעות רצון מתלמידיהם. הועדה החליטה, לשם עידוד, לכסות את ההוצאות היומיות של התלמידים. היא חשבה, שזה יתרום

להעלאת מספר התלמידים הלומדים מלאכת יד. מעודדים מהשגים בשטח החינוך המקצועי, חברי הועד עשו צעד חלוצי על שטח נוסף בשדה החינוך המקצועי. במגמה להעלות את המצב החמרי של בני עדתם, החליטו בעזרת כי״ח לערוך שעורים לעבודות יד לנשים. אחרי ההכנות הדרושות והבטחת התקציב הדרוש, נפתח בינואר 1889 קורס ללימוד מקצועי לנערות. לקורס זה נרשמו 12 נערות אשר למדו חיטות לנשים. התקציב עלה ל־1400 פרנקים זהובים, מהם 1000 פרנקים ניתנו ע״י כי״ח והשאר המציאה ועדה של נשים בשומלה. ניהול הקורס הופקד בידי נשים משכילות ומכובדות בעיר.

בסיכום, בשנת 1889 היו ליהודי שומלה ארבעה בתי ספר של כי״ח: שני בתי ספר יסודיים — אחד לבנים ושני לבנות, ושני קורסים ללימוד מקצועי: אחד לנערים ושני לנערות.

בבית־הספר הנ״ל התנהלו הלימודים עד כתה ו׳ (מחלקה שניה בפרוגימנסיה). התלמידים שרצו להמשיך בלימודיהם עברו לכתה ז׳ בבית־ספר ממשלתי ומשם המשיכו בבתי־ספר תיכוניים.

הלמודים בבתי־הספר של האליאנס התנהלו בשיטות המקובלות בדרך כלל גם כיום. כל המורים והמורות ששוגרו מצרפת, לרבות המנהלים, היו בעלי השכלה פדגוגית מתאימה לפי מושג הזמן.

בבתי־הספר האלה בנוסף ליהודים בני המקום, למדו גם בני מעוטים — ארמנים, טורקים וסובוטניקים*), שנשלחו לבתי־הספר בגלל המוניטין שיצא למוסד.

לשבחה של האליאנס יאמר, כי ידעה ליצור אוירה, שקשרה את התלמידים לבית־הספר. תכנית הלמודים הכללית התנהלה בשלש שפות: צרפתית בולגרית ועברית. עד שנת 1900 — בערך — היו למדים גם לאדינו. הלמודים הריאליים טבע, חשבון וכו׳ התנהלו בצרפתית. בבולגרית הונהגה התכנית הרשמית של משרד החנוך הבולגרי ובעברית למדו את השפה — „לשון הקדש״, דקדוק ותנ״ך. וכן תלמיד שסיים את למודיו בבית־הספר של האליאנס, שלט בשלוש שפות במדה משביעת רצון.

התלמידים החרוצים קבלו פרסי עדוד (בון־פואן) והמתקדמים בלמודים קבלו סטיפנדיות לבתי־הספר בצרפת. שם התמחו לרבות בתור מורים לצרפתית או מקצוע חפשי אחר.

בשנים הראשונות היו נוהגים להתפלל שחרית באחד החדרים בקומת הקרקע של בית הספר לבנים, עם המורה ר׳ חכם חננאל שהיה ממלא את תפקיד החזן. אחר הצהרים, עם צאת התלמידים מן הכיתות, היו מסתדרים בשורה אחת ומתפללים את תפילת המנחה. אחד התלמידים היה מוצא מן השורה למלא את תפקיד החזן. בבוקר היו התלמידים מסתדרים בהצר בית הספר, לפי כיתותיהם והיו שרים ביחד. „תהילת השם ידבר פי...״

אחרי סגירת „התלמוד תורה״ עלה מספר התלמידים בבתי הספר ל־160.

*) ה„סובוטניקים״ בשומלה היו ברובם ארמנים, נוצרים — שומרי שבת. הנתונים האלה קבלתי מהמורה מרקו כהן.

אחרי פתיחת בית הספר לבנות המספר עלה ל־250 בנים ובנות. בשנת 1903 ירד המספר ל־233 תלמידים. מאוחר יותר, מסיבת היציאה המתמדת של יחידים משומלה, וכן בגלל כוח המשיכה של בתי הספר הממשלתיים, אשר עלו באפשרויות שלהם על בתי הספר היהודיים, מספר התלמידים בבתי הספר של כי״ח ירד והלך. באותו זמן ירד גם מספר התלמידים בקורסים המקצועיים, והוא נע בין 15 ל־20 נפש.

הירידה של מספר התלמידים בבתי הספר היהודיים בכל בולגריה משתקפת גם במספרים הרשמיים שפורסמו מטעם מחלקת החנוך של הקונסיסטוריה. נמצא, כי במשך 8 שנים (1931—1938) מספר התלמידים ירד ב־32% בעוד שבאותו פרק זמן מספר היהודים בבולגריה עמד בקו העליה. הירידה בבתי הספר מיוחסת לסיבות אובייקטיביות שונות. ואשר לשומלה צויין לעיל, כי בעיר זו מספר האוכלוסים לא ירד, בניגוד למה שצויין על גידול האוכלוסים היהודים בבולגריה בכלל, אלא גם אחוז הירידה של מספר התלמידים בבתי הספר היהודיים עלה על הממוצע של 32%. בעלון של הקונסיסטוריה מיום ה־2 בינואר 1940, פורסם לוח בו מצוי מספר התלמידים בבתי הספר היהודיים, ובו רואים, כי בשנת הלמודים 1938/39 למדו בבית הספר היסודי בשומלה רק 37 תלמידים.

יוצא כי במשך 60 שנה ירד מספר התלמידים מ־250 ל־37 בלבד.

קיימים ניתונים בנוגע להחזקת בתי הספר בכספים, שהקהילות היו מקציבות עבורם והתמיכה שכי״ח מעניקה להם. מהם למדים אנו, כי החזקת תלמיד אחד בשומלה עלתה לכי״ח פי שלוש יותר מאשר עלתה החזקתו של תלמיד אחד בווארנה. גם הסכומים, שכי״ח היתה מעניקה לבית־הספר בשומלה, עלו באחוזים הרבה יותר גדולים מאלו שהוענקו לכל בית־ספר אחר. כיצד להסביר העדפה זו כלפי יהודי שומלה? בבואנו להסביר זאת, עלינו להתיחס להתפתחות המאבק בין ההסתדרות הציונית ולבין כי״ח על בתי הספר היהודיים בבולגריה.

מפעל אליאנס (כי״ח) בבולגריה היה עצום. תרומתה של כי״ח להעלאת הרמה החינוכית והתרבותית של היהודים בארץ זאת אינה מוטלת בספק. בתי הספר, שפתחה כי״ח בעשרת מרכזים יהודיים חשובים, היו: שומלה. רוסצ׳וק פלובדיב, וידין, טאטאר־פזרדז׳יק, וארנה, סאמאקוב, סופיה, בורגז; יאמבול. כי״ח הקנתה לתלמידיה את הלשון הצרפתית. השפה של אחד העמים התרבותיים ביותר בעולם. חינוך כי״ח שמש מעבר למוסדות השכלה גבוהים, ולאחרים היא הקנתה בקיאות מקצועית. בלי פעולתה המבורכת של אליאנס, יהדות בולגריה בקושי היתה יכולה לעמוד על רגליה. המנהיגים הרוחניים של דור שלם היו חניכי כי״ח. והנה אליה וקוץ בה. כי״ח עשתה טעות גורלית בזה שלא שמה את הדגש לא בשפה העברית ולא בחינוך היהודי הלאומי של דור התחיה. הציונים טענו, עוד בראשית דרכם, כי מטרת בתי הספר היא להקנות חינוך לאומי לדור הצעיר וכן המרת לשון הקודש לשפה העברית המדוברת. הם הדגישו, כי השפה היא האמצעי לגבוש כל חלקי העם לחטיבה אחת. בית

הספר היסודי היהודי צריך לתת חנוך כזה אשר יקנה לדורות דבקות צרופה ורצופה לעם העברי. לימוד השפה הצרפתית יכול להעמיד מחיצה בין חלקי העם המפוזרים בעולם. משום כך שאפו הציונים להפוך את בתי הספר היהודיים לבתי ספר עבריים.

בועידה הציונית הראשונה אשר נתקיימה בפלובדיב בדצמבר 1898, נתקבלו החלטות עקרוניות בשאלת בתי הספר היהודיים בבולגריה, ואלו הן:

א. לפתוח גני ילדים בהם יוקנו לילדים ידיעות ראשונות בשפה העברית.
ב. ללמוד את תולדות עם ישראל לא רק עד חורבן בית ראשון, אלא עד ימינו.
ג. לא ללמד את השפה הצרפתית בארבע הכיתות הראשונות של בתי הספר היהודיים.

הועד המרכזי של הציונים בבולגריה שלח למרכז הנהלת כי״ח בפריז מכתב בתאריך 23 בינואר 1899 עם הדרישות המפורטות בהחלטות הנ״ל. ב־17 בפברואר 1899 ענה ביגאר, המזכיר הכללי של כי״ח, לפרסיאדו רומנו, יו״ר המרכז של ההסתדרות הציונית. במכתב הוא דוחה בצורה נמרצת את הדרישות הציוניות. בעת ובעונה אחת שלחה כי״ח מכתב כמוס לנאמנים בבולגריה, מלא התקפות חריפות ועלילות נגד הציונים. מכתב זה נמסר על־ידי ציונים לד״ר ישוע כלבי[3] אשר פרסם אותו בכתב העת הפאריזאי „לא פלאמבו״.[4]

בשנת 1899 התחיל המאבק של הציונים נגד תכנית הלימודים של כי״ח בבתי הספר בבולגריה. המאבק היה עז והתנהל בתנאים בלתי שווים. ההסתדרות הציונית היתה דלת חברים. השפעתה בבתי הספר היתה עוד רפה ביותר. אמצעים כספיים ופעילים משכילים נמצאו בצימצום רב. המוני העם טרם נתנסה במאבק נגד הנוטאבילים תומכי כי״ח. למרות זאת ידם של הציונים היתה על העליונה במאבק זה, מפני שהם לחמו בעד משימה צודקת. המוני העם ספגו במרוצת השנים את עמדת הציונים ואת השגותיהם בשאלות הקשורות בבתי הספר.

הציונים הלכו בעקבות סיסמתו של ד״ר הרצל כדי לנהל את בתי הספר: לכבוש הקהילות, ולהעמיד בועדי הקהילה ובועדי בתי הספר, אנשים משלהם. ה„כיבוש״ היה יכול להיעשות רק על ידי בחירות. לכן המאבק הועבר אל הבוחרים. הם הבינו, כי אם כי״ח תנטוש את בתי הספר, אז תיפסק תמיכתה בהם ועול החזקתם יפול עליהם. בכל זאת הם הסכימו לשלם יותר מסים כדי להפוך את בתי הספר לבית הספר לאומיים.

הקרקע התחיל להשתמט מתחת רגלי כי״ח. בזכיה בבחירות לועדי הקהילות ולועדי בתי הספר התחילו הציונים לדחוק את רגלי יריביהם. הקהילות וכן בתי הספר התחילו לעבור בהדרגה לידי הציונים, הנוטאבילים אשר בכל מקום תמכו בכי״ח היו צריכים לסגת מעמדותיהם. במצב דברים אלו הגיע לבולגריה בשנת 1908 שליח כי״ח בנדיקט, כדי לחקור את המצב. הוא לא הצליח להטיל על בתי הספר את תכנית הלימודים המעובדת

של כי"ח. טאטאר־פאזורדז'יק פתח את שנת הלימודים ללא דרישת תמיכה מפריז. פלובדיב, וארנה, יאמבול, וידין סרבו לקבל את תכנית הלימודים של כי"ח והצהירו, שהם דבקים במצע הציוני.

רק סופיה, רוסה, שומלה וסאמוקוב קבלו ללא סיג את תכנית הלימודים החדשה המוצעת של כי"ח. בשנים הראשונות של המאה 20 היו לכי"ח תומ־כים רבים בין האוכלוסיה בשומלה. בבחירות שנערכו ב־14 באוגוסט 1905 קבלו תומכיה של כי"ח כל המנדטים. נבחרו אז אסטרוג אלמוזלינו, שלום ליאון, שבתאי גרסיאני ואחרים. הציונים לא קבלו אף מנדט. בשנת 1914 רק בתי הספר בשומלה וסאמוקוב נמצאו עוד תחת הגושפנקה של כי"ח. בשנת 1915 התנהלה מלחמה בין צרפת לבין בולגריה. בתי הספר בסאמוקוב ושו־מלה לא יכלו לסמוך על תמיכת מרכז כי"ח אשר בפריז והציונים קבלו את הנהלתם של בתי הספר בידיהם.

חברת „כל ישראל חברים" נטשה את בתי הספר בבולגריה. רק בשו־מלה המשיך המורה מר בכר ללמד צרפתית בבית הספר היהודי. עד שנת 1940 הוא קבל את משכורתו ישר מפריז.

יהדות שומלה הצטיינה מאז ומתמיד בתכונה השמרנית. כי"ח עשתה רבות לטובת היהודים בעיר. הם לא שכחו, כי כי"ח פתחה את בתי הספר הראשונים שלה בשומלה. כאשר עברו צרות על יהודי שומלה כי"ח הגישה להם עזרה ביד רחבה.

בשנת 1895 רכשה הקהילה שטח רחב לבנין בית הספר לבנות. כי"ח הבטיחה וכן שלחה סכום כסף ניכר למטרה זו. כתב העת „איל אמיגו דיל פואבלו" מודיע, כי ברון הירש שלח 6,000 פרנקים לגמר בנין בית הספר לבנים[5]. מזנון חינם נפתח בו לתלמידים, וברוניט הירש התחייבה אישית לתרום שנה שנה את האמצעים הדרושים להלבשה והנעלה של 30 בני עניים. נשים וגברים התפרנסו ממקצועות אשר למדו בקורסים של כי"ח. יהודי שומלה ראו את עצמם אסירי תודה לכי"ח. מילדותם הסתיגו מכל דבר שהיה יכול לפגוע בכי"ח. כבר ציין העסקן הציוני עמר בעתון „השופר" בשנת 1905, כי כי"ח נהנית בשומלה מחיבה וכבוד רב מצד יהודי העיר. על רגשות אלו מעידה לנו העובדה, דלקמן: בשנת 1904 שלח המרכז של ההסתדרות הציונית הוראה לכל סניפיה לערוך אספות מחאה נגד מדיניותה של כי"ח. אספה כזו נערכה גם בשומלה. בהחלטה אשר נתקבלה, נאמר: „יהודי שומלה מוחים נגד העוול הנעשה על ידי כי"ח בפלובדיב, אבל בשומלה הכל בסדר ואין להם על מה להתלונן"[6]. יהודי שומלה נשארו נאמנים לדרכם ולא יצאו נגד כי"ח.

בשנת 1915 קבלו הציונים את הנהלת בתי הספר בידיהם. הם שינו את שיטת הלימודים בהדרגה. הציונים הגבירו הלמודים בשפה העברית על חשבון הצרפתית במקצועות הראליים. הצרפתית הופיעה בתכנית הלימודים רק כמה שעות בשבוע בלבד, בתור שפה זרה.

הוזכר לעיל כי כי"ח היתה מעניקה סכומים ניכרים לצרכי בתי הספר. חברי הועד החדשים היו צריכים לא רק להבטיח את ההכנסות

הדרושות, אלא גם להגדילן. ההגדלה באה כתוצאה מהנהגת התכנון החדש של מערכת החינוך היהודי. המקור להכנסות היה בעיקר משלם המסים. היה צורך להגדיל את המסים. כנהוג ועד בית הספר היה מעבד את התקציב והיה דורש את הסכומים מועד הקהילה. בדרך כלל זה היה מאשר את התקציב, ולפי הצורך היה מוסיף היטלים, כדי לכסות את תקציב החינוך. אבל היה קורה, שועד הקהילה לא אישר את התקציב והיה אם ועד בית הספר לא היה מסכים לקיצוצים המוצעים, היה הוא יוצא בדימוס. מקרה כזה קרה בשומלה.

מלבד הדאגה התקציבית השוטפת ועד בית הספר צריך היה להענות לדרישה לממן את ההוצאות לפתיחת כיתות ב׳ ו־ג׳ של הפרוגימנסיה. הועד הצליח להתגבר על הדרישה הזאת בשנים 1917—1918, אשר כידוע היו שנות מלחמה, ובכל זאת קבלו יהודי שומלה על עצמם ברצון את הנטל הנוסף. הטבלה אשר פורסמה בעלון הקונסיסטוריה בחודש פברואר 1922, מראה כי בשנת הלימודים 1919/20 נרשמו 22 תלמידים ותלמידות לכתה א׳, 15 תלמידים ותלמידות לכיתה ב׳ ו־7 תלמידים לכיתה ג׳ של הפרו־גימנסיה. בבית הספר כולו למדו 150 תלמידים ואילו בבית הספר הבולגרי למדו רק 13 ילדים יהודים. מספר המורים בבית הספר היהודי היה 9, מהם 5 מורים לשפה בולגרית ומקצועות כלליים, 3 מורים לעברית ואחד לצרפתית. הסכום הכולל של תקציב בית הספר היה 73,500 ליבות, הוא כוסה בכללו על ידי משלמי המסים של העדה. גם בפרט זה התבלטו יהודי שומלה בהכרתם האזרחית ונכונותם לקרבנות. באותן השנים התק־ציביות הם לא קבלו כל עזרה משום מקום אחר, לא מהממשלה ולא מן העיריה. בשנה הנ״ל עלה סכום התקציב של בתי הספר בסופיה ל־798,000 ליבות, והם קבלו עזרה 30,000 ליבות מן הממשלה ו־288,000 מן העיריה. יהודי סופיה כיסו, איפוא, 70% מן התקציב ואילו יהודי שומלה כיסוהו כ־100% מכספם.

בהעריכנו, אל נכון, חשיבותו של גן הילדים בשביל החינוך היהודי, נגש ועד בית הספר בשומלה להגשים את החלטת מחלקת החינוך של הקונסיסטוריה מ־3 בפברואר 1923, בנוגע לפתיחת גני ילדים. בשנת הלימודים 1926/27 נפתח גן־ילדים בשומלה. מן הסטטיסטיקה למדים אנו, כי בגן הילדים בקרו 32 ילדים. גם שאלת צוות המורים היוותה בעיה קשה לפתרון. פתיחת גני הילדים דרשה צוות של מורים מוכשרים. בשנות המלחמה לא נמצאו בבולגריה מורים כדרוש. לכן, היה צורך להזמין מורים מחו״ל. ככה באו לשמולה ללמד עברית המורה שאול עבדי מארם צובא, בשנים 1916—1918. אחריו בא המורה מרוסיה לובנוב (כעת שמו לבנון). בגלל הדרישה הגדלה והולכת למורים לעברית, החליטה מחלקת החינוך של הקונסיסטוריה לפתוח בשנת 1919 קורס לעברית. הקורס נפתח בפלובדיב.[7] מסיימי הקורס חולקו בין בתי הספר בבולגריה. המשבר במחסור של מורים חוסל.

[7] משומלה נשלחו לקורס ארבעה סמינריסטים. ביחס לתושביה היהודי

היה זה המספר הגבוה משאר ערי בולגריה. ואלה שמות בני שומלה, שסיימו למודיהם והוסמכו מורים לעברית: חיים שלמה אשכנזי, ישראל משה כהן, מרדכי (מרקו) אהרן כהן ועזריה מורנו פרחי.

הישגי בתי הספר נזקפים לזכותם הן לצוות המורים והן לחברי ועד בית הספר המסורים לתפקידים בלב ובנפש. באין אפשרות לגמור את ההלל על כולם, ייזכרו כאן לטובה אלו מבין חברי ועד בית הספר אשר רישומם ניכר במיוחד, ואלו הם: בוקו ברוך פרחי, יעקב אברהם פרחי, דוד מירנדה, גבריאל א׳ מירנדה, נסים ביג׳אראנו ואחרים. תודות לקשר האמיץ בין המורים לבין חברי ועד בית הספר הורחב שדה הפעולה התרבותית בקרב הציבור. נערכו הרצאות עממיות, נשפים וכדומה. בגליון של „השופר״ מיום 4 במאי 1922 נתפרסמה כתבה מאת נסים ביג׳אראנו משומלה, בה הוא משבח את ביצוע המחזמר לילדים על ידי התלמידים מבית הספר היהודי, וכמו כן הועלו לשבח שירי המקהלה, תזמורת המורים כלהקה למופת והכל עורר התלהבות בקרב הקהל.

גם בשומלה הפכו בתי הספר מוקדי תסיסה של חיים לאומיים ותר־בותיים. אחרי שנת 1914 עלתה הרמה החינוכית והתרבותית וכמו כן הת־קדמו החיים הציוניים בעיר. אנשי האינטלגנציה ספוגי הרוח הלאומית מלאו תפקידים חשובים בחיים הציבוריים של העדה בעירה.

יש להזכיר, כי היחסים בין בתי הספר העברים ושל בתי הספר הבול־גרים היו ידידותיים. בכל קיץ היו מזמינים לקיטנות מספר תלמידים יהו־דים מבית הספר העברי וגם מדריך מורה לעברית. אי לזאת, בשנת 1925—1924 השתתף המורה עזריה מורנו פרחי בקיטנות אלו עם 12 תלמידים מבית הספר העברי מחוסרי יכולת.

בשנת 1934 פרסמה הממשלה תקנת־חוק להסדר הזכויות והחובות של ועדי בתי הספר הפרטיים במדינה. בתוקף התקנה החדשה נתמנו שני אנשים, שתפקידם היה לפקח על המהלך התקין של בתי־הספר. לפי התקנה הנ״ל, אחד הממונים היה צריך להיות איש הדת והשני אזרח משכיל הדיוט. על יסוד החלטת משרד החוץ והדתות, אשרה הקונסיסטוריה לספח אל ועד בית הספר בשומלה את החזן שמואל בן־ציון, בתור איש הדת, יו״ר ההסתדרות הציונית נסים בג׳אראנו בתור נספח משכיל הדיוט.

הריאקציה בבולגריה, התנועה פרו־נאצית, הממשלה האנטישמית שמו קץ למהלך התקין של החיים הציבוריים ומובן מאליו גם למפעל החינוך העברי. בית הספר היהודי בשומלה נפל חלל למשטר החדש.

בתוקף סעיף 22 של החוק „להגנת הלאום״ בבתי ספר בולגריים או זרים, שאינם מיועדים אך ורק בשביל יהודים, יתקבלו תלמידים יהודים על סמך החלטה מטעם משרד החינוך.

בתוקף סעיף זה, ילדי היהודים אשר למדו בבתי ספר בולגריים או זרים היו צריכים להרשם בבתי הספר היהודיים. בתחילת ביצוע הסעיף הזה של החוק לא היו בו בעיות, שאי אפשר היה להתגבר עליהן בשומלה, כי כמו שצוין לעיל מספר הילדים היהודיים אשר למדו בבתי הספר הבול־

גריים לא היה גדול. כאשר בשנת 1943 הוכרחו 1316 אזרחי יהודים מסופיה לעבור לשומלה, היה צורך להתקין את בית הספר היהודי אשר שמש ל־50 תלמידים בערך, להכניס בו יותר מ־150 תלמידים מסופיה. יהודי שומלה עמדו בקשיים על אף הכל.

„הקונסיסטוריה"[9] בשומלה, שבראשה עמד היחיד מלא מרץ יוסף בן־ציון אשכנזי, הטיל על עזריה פרחי את ניהול עניני החינוך. זה היה תפקיד קשה בשבילו, כי הוא היה צריך, ראשית כל, להבטיח את התקציב השנתי של בתי הספר. לפי התקנה החדשה, חברי הועד לא שלטו בעצם בכיפה. שלטונות המדינה בעירה עשו הכל כרצונם, והם קיצצו את הסעיפים, שהוכנסו בתקציבים. משום כך החזקת בתי הספר נעשתה בלתי אפשרית לנוכח הקיצוצים השרירותיים. המצב נעשה קשה יותר בשנת 1943. היה צורך לא רק להגדיל את התקציב, אלא גם את החדרים בבתי הספר. לרשות הנהלת הקהילה לא נמצאו בנינים, שאפשר להשתמש בהם. „הקונסיס־טוריה" ניצלה את היחסים הטובים ששררו בין היהודים והתורקים, והצליחה להשיג את הסכמת הווקף להשתמש בבתי הספר שלה לצרכי הילדים היהודיים. חלק מהכיתות הועברו לבנין של בית הספר התורקי. בכיתות הנוספות נזדקקו למורים נוספים. המנהל שוב עמד מול מבחן קשה. אל נכון, בין המובאים לשומלה נמצאו, אי אילו מורים. הם לא הספיקו והיו דרושים מורים נוספים. אנשי השלטון הבולגריים, שהיו מעורים בצרכים, ניצלו את ההזדמנות והכניסו מורים משלהם להוראת המקצועות הכלליים. המנהל עזריה פרחי לא דחה את ההתערבות, כי הפקידים הבול־גרים היו מוכרחים לאשר את התקציב, כדי שאנשי חסותם יוכלו לקבל את משכורתם. בכל זאת יד הצרכים הכספיים היתה עוד על העליונה. את הגרעונות היו מכסים מקרנות סמויות, אשר אנשי ועד הקהילה דאגו בעוד מועד לצבור אותן, לפני שהשליטים הבולגריים הטילו את מרותם על המוסדות היהודיים. הנהלות בתי הספר הצליחו לעמוד במבחנים קשים, בעבר ובמיוחד במשך המשטר הפרו־נאצי, שאז נשארו בתי הספר היי־הודיים דבקים לתוכנית הציונית.

מצב בתי הספר החמיר במיוחד כאשר השלטון עבר אחרי ה־9 בספטמבר 1944 לידי הקומוניסטים. אנשי סופיה חזרו לעירם. מספר התלמידים ירד. בית הספר חזר למצבו הקודם. התקציב היה מובטח. אולם כאן נתאמתו דברי הכתוב, „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו". וכן היה. הטרדות, שהיהודים הקומוניסטים הנחיתו על בתי הספר והמורים, היו קשות ובלתי נסבלות. ביוזמת הקומוניסט מרקו פארין, אשר הפריע לכל פעילות ציונית, חויבו בתי הספר ליסד ארגונים קומוניסטיים של תל־מידים ידועים בבולגריה בשם „ספטמבריצ'יטה".[10] כמו כן הוראת העברית היתה צריכה להצטמצם ככל האפשר, אם לא לבטלה לגמרי. הם השתדלו להשפיע על המורים ולהניעם להיעשות סוכניהם, אבל המורות והמורים נשארו נאמנים לעמם ודבקים בציונות. הם לא נכנעו ומלאו עד הסוף את תפקידם כמורים וכיהודים בעלי מצפון לאומי.

עם חסול גלות בולגריה בתי הספר נסגרו, בזה הושם קץ לבית הספר הראשון אשר במשך 70 שנה היה מוקד לחינוך, לתרבות, קדמה ותרם רבות לחינוך הדורות הצעירים בשומלה.

ועד הקהילה

מאות בשנים רצופות היתה הקהילה היהודית בגלות מעין „מדינה בתוך מדינה". תפקידיה היו מרובים ורב גוניים. היא היתה צריכה לדאוג לסיפוק הצרכים הדתיים, התרבותיים, לפעמים כלכליים של יחודיה. בתקופת האימ־פריה העותומנית, היתה להנהלת הקהילה הסמכות להטיל מסים על יחידיה. לפרקים היא היתה גובה מסים ממשלתיים בעצמה או היתה מסייעת לשל־טונות בתפקיד זה.

עצם תפקיד הקהילה היה הטיפול בצרכים הדתיים של יחידיה. בראש דאגותיה עמד בית הכנסת ויתר השרותים הקשורים בו רב, חזן, מוהל, שוחט, סופר, גבאים, רוצחים. הקהילה היתה צריכה לרכז את דאגותיה למהלך התקין של כל המוסדות המיועדים להסדיר את הענינים הציבורים: בתי ספר, חברות צדקה וחסד, בתי עלמין וכו'. היא היתה צריכה לעמוד גם על צרכים מבחינה אזרחית כגון: נישואים, גרושים, הנהלת פנקסי הנולדים, עניני נכסים, יישוב סכסוכים אישיים ומסחריים בין יחידי הקהילה, וכמו כן לפתור בעיות של ירושה ושאלות אחרות הקשורות בחיי האדם.

משהותקן בבולגריה שלטון ממשלתי יציב, מרבית התפקידים שהיו מרוכזים בסמכות הקהילה עברו לרשות השלטונות. אחרי שחרור בולגריה, הקהילות היהודיות, ובתוכן גם קהילת שומלה, נושלו מרוב זכויותיהן וחובותיהן.

הגוף המחוקק של בולגריה בחר ב־24 ביוני 1879 בתור הנסיך הרא־שון שלה את אלכסנדר באטמברג. הוא דרך על אדמת בולגריה בחודש יולי והתחיל לתור הארץ. בסופיה הוא הצהיר בפני הרב הראשי גבריאל אלמוזלינו: „אוהב ואכבד את כל נתיני ללא אפליה דתית. החוקים יוצאו לפועל במידה שוה כלפי כולם".

באטמברג בקר גם בשומלה. יהודי העיר התלכדו בהתלהבות הכל־לית של אזרחי העיר באורח טבעי, ללא כפיה כלשהי. הם השתתפו בקבלת הפנים החגיגית אשר נערכה לכבודו. גם בפעם זו הזדמן למנחם נבון לגלות את תבונתו ואת כשרונו בפעולות שונות. בראש המשלחת היהודית עמדו שליחי הציבור הדתיים לבושי גלימות לבנות ומחזיקים בזרועותיהם את ספרי התורה הישנים. אחריהם עמדו הנציגים הרשמיים של יהודי שומלה, והם: יו"ר ועד הקהילה, מנחם נבון, מנהל בית הספר חיים צמח הממונים אברהם בסט, יוסף שמעון, בוכורצ'י פרחי, אפרים מירנדה ואחרים. אחריהם עמדו התלמידים משני בתי הספר, לבושים למשעי ובי־דיהם פרחים. המוני יחידים לבושים חגיגית חיכו שעות רצופות לבואו של הנסיך. מנחם נבון חיים צמח ברכו אותו. הוא היה נרגש מקבלת

הפנים של אזרחי העיר והקציב סכום כסף אשר נמסר לראש העיר, והלה הקצה חלק מן הסכום ליהודים. הכסף חולק על ידי יו״ר ועד הקהילה לעניי העדה. לקראת סוף אותה שנה יצא הפקיד הבכיר ממשרד החינוך איליה בלסקוב לסיקור בתי הספר בשומלה. הוא בקר גם בבתי הספר היהודים בעיר. הוא הביע את שביעת רצונו מהנהלת בתי הספר והתקדמות התלמידים. בחודש מאי 1880, בהמלצת משרד החינוך חתם הנסיך על צו, שעל יסודו הוקצב הסכום 600 פרנקים בתור תמיכה שנתית לצרכי בתי הספר.[11]

ב־2 ביולי 1880 פורסם מנשר על דבר „תקנות ארעיות להנהלת הדתית של הנוצרים, המוסלמים והיהודים בבולגריה״. בתוקף התקנות האלו „יש לערוך, במשך חודש ימים מיום פרסום המנשר בחירות לועדי הקהילות אשר יהיו מורכבים מ־3 עד 5 חברים, נבחרים על ידי האוכלוסיה היהודית מקרב יחידי הקהילה״. התקנות קובעות את הזכויות ואת החובות של ועד הקהילה. כמו כן נקבע בפרוטרוט ענין הכנסות הקהילה.[12]

אחרי פרסום התקנות נערכו בחירות גם בשומלה. אז לא היו קיימות מפלגות יהודיות בדרך כלל. האנשים אשר רצו לנהל את עניני הקהילה היו נדברים ביניהם ויוצאים לבחירות ברשימה אחת בלבד. לעתים, ניגודים בין משפחות, היו סיבה ליציאה בשתי רשימות. בשומלה היו קיימים מלפני שנים ניגודים בין הליברלים אשר נהו אחרי מנחם נבון, לבין הקונסרבטיבים, אשר התלכדו סביב מירקוש פרין. בגלל סיבות אישיות פרש מנחם נבון מהחיים הציבוריים. לנוכח מצב זה צרפו הקונסרבטיבים לרשימתם יחידים מבין הליברלים. ככה יצאו לבחירות בפעם הראשונה, ברשימה מוסכמת אחידה. בזה גילו יהודי שומלה באותם השנים אחדות וליכוד פנימי.

בשנת 1885 נגררו הבולגרים למלחמה נגד הסרבים. המדינה היתה עוד באיבה, דלה ובלתי מאורגנת די צורכה. היא פנתה לאזרחיה בקריאה לעזרה. הקהילה בשומלה, אף היא היתה דלה ורופפת נענתה לקריאה והכניסה את הסכום של 2,000 פרנקים לעזרתם של העניים והחיילים הפצועים. מלבד זאת נרשמו 20 בחורים יהודיים לצבא ולשרות העזר כמתנדבים.[13]

בעשרים השנים האחרונות של המאה התשע עשרה נבחרו להנהלת הקהילה יחידים מחוגים שונים והם: בוכורצ׳י פרחי, אפרים מירנדה, אסטרוג אלמוזלינו,[14] אברהם יעקב פרחי, יצחק בכר אשר ואחרים.

אחד התפקידים הראשונים של ועד הקהילה היה מינוי הגבאים. תפקיד הגבאי היה מאז ומתמיד תפקיד של כבוד. לא אחת ענין מינוי הגבאי עורר מחלוקת בין הממונים והיחידים. השכל הישר הכריע במקרים אלו. בין הגבאים אשר נהנו מהערצת כולם, היו: סבאדו פרחי, סינטו יצחק פרחי, מורנו יצחק בכר אהרון, ברוך מאיר ואחרים.[15]

בשנת 1890 נכנס לתוקפו „התקנון לקהילות היהודיות״ אשר עובד על ידי הרב הראשי ד״ר שמעון דנקוביץ׳. בתוקף סעיף 37 של התקנון

נבחר אחרי שנת 1890 גם בשומלה ועד קהילה. תפקידי ועדי הקהילות כמו בכל מקום ומקום לא היו קלים. בשנים הראשונות, הממונים בועדי הקהילות, היו צריכים לטפל בבעיות לא נודעות להם. הם טרם הספיקו להזדהות עם הרוח החדשה במדינה. הם היו צריכים להתחשב בחוקים ופקודות אשר העמידו אותם ללא הפוגה מול בעיות חדשות; בכל זאת טרדות אלו לא מנעו מועדי הקהילות למלא את חובותיהם.

התפקיד העיקרי של הממונים בועד הקהילה היה ראשית כל להבטיח את התקציב כדי לדאוג לבתי הכנסת, למשרתי הקודש ולבית העלמין. במשך כל התקופה משנת 1878 עד 1948 לא נבנה בשומלה בית כנסת חדש, אבל בבית הכנסת הקיים נעשו בדקי בית פעמים אחדות. כעבור זמן מה נוסף פרוזדור מרווח. האמצעים הדרושים לבצוע השפוצים היו נגבים רק מן היחידים. במשך אותה התקופה היתה ועד הקהילה נאלצת להעביר את בית העלמין למקום מרוחק יותר בגלל הרחבת גבולות העיר. בשומלה היו שני בתי עלמין. הישן בצפון השכונה, בו גרו היהודים. בו נשמרו עד התקופה האחרונה מצבות שיש ואבן רגילה. בית העלמין החדש, רחוק מהשכונה, במקום בו היו מרוכזים בתי העלמין של המאמינים מכל הדתות. העתקים של כתובות על מצבות אלו אינם קיימים.

לא פחות דאגות השקיעו לבחירת משרתי קודש מוכשרים ומנוסים. הוזכר לעיל, כי עד שנת 1889 כהן בתור רב יעקב סטרומצה. אחרי השנה הזאת לא כהנו רבנים בראש משרתי הקודש לא בשומלה ולא בערים אחרות, חוץ מהקהילות בסופיה, רוסצ׳וק ופלובדיב. לקהילות יותר קטנות היו דרושים חזנים או מזמרים, שוחטים ומוהלים. רובם של אלו הובאו מתורקיה לשומלה, מכוון שבבולגריה לא היו ישיבות ולא סמינרים למשרתי קודש.

והנה כמה משמותיהם של „המשרתים בקודש": הרבי (תואר לתל־מיד חכם, משרת בקודש וכדומה) ברוך הלוי, כהן בתור שליח ציבור — חזן שנתיים; הרבי ליאון בכר, נולד בקושטה — שרת 16 שנה; הרבי יצחק רפאל חליו[16] שרת שנתיים: שמואל בן־ציון — שרת שנים אחדות כחזן; הרבי בן־ציון אדז׳ובל,[17] שרת כחזן יותר מעשרים שנה, הרבי עזרא מנד׳ה, נולד בסלוניקי, עלה עם העליה ההמונית והתישב בלוד; הרבי יצחק עזוז,[18] — שרת 16 שנה. עלה בשנת 1941 והתישב בתל־אביב; יעקב מנדה, אח של עזרה מנדה, נולד בסלוניקי, ושרת מספר שנים; נסים עובדיה, נולד באדריאנופולי. בשנת 1930 כהן כחזן: יעקב מאסטרו, יליד סאראיבו. עלה ב־1949 והתישב בתל־אביב, בשנות המשטר הנאצי כהן כחזן — החזן מסופיה אלברט אלטאראס, יליד סארא־יבו, עלה ב־1949 ונפטר בשנת 1959 בתל־אביב.

היו גם „משרתי קודש" אשר הסתכסכו עם בני העדה, כמו: רבי אליהו, יליד רומניה, אשר מונה בתור שוחט בשנת 1884. הוא מלא את תפקידו במלא מצפונו בשנים הראשונות, אבל במרוצת השנים התחיל לשחוט בשר בלי גביה לטובת הקהילה היטל הגבילה. השוחט נדרש

לחדול ממילוי תפקידו ופוטר, על ידי הרב האזורי ברוסצ׳וק[19] זה היה בשנת 1895.

באותה שנה נתקיימה חנוכת מסילת הברזל שומלה — קספיצ׳אן. לרגל המאורע הזה העניק הנסיך פרדינגד 3000 פרנקים לעיר. ראש העיר טודורוב חלק את הסכום והקצה 400 פרנקים בשביל בית הספר היהודי, ועוד 150 פרנקים להלבשת התלמידים העניים היהודיים.

עם פתיחת מסילת הברזל החדשה היתה הדעה קרובה להנחה, שהיא השפיעה לטובה על ההתפתחות הכלכלית של העיר, אולם הדלות פקדה את העיר שומלה ואת סביבתה. היא פגעה בכל התושבים וביחוד ביהודים. בעטיו של חורף, אשר הפליג בחריפותו וגשמים בלתי פוסקים, שירדו באביב פגעו קשות במזרעים. בגלל תכיפות הגשמים גאו מי הנחל העובר דרך שכונת היהודים והציפו אותה. הזרם הגועש סחף בתים רבים וחיבל ביסודות של מבנים אחרים. הנזקים היו עצומים. השטפונות קפחו גם חיים של יהודים (נסים קונפינו ואחרים). בית הכנסת ובית הספר ניזוקו נזק רב. מנחם נבון, אשר חזר לשומלה תאר את הנזקים בכתב העת „איל אמיגו״. הוא הודיע, כי ועד הקהילה ראה את עצמו נאלץ לנטוש את התוכנית לבנות בית ספר חדש לנערים עם תוספת כיתות מקבילות, מסיבות תקציביות. הועד הוכרח לגייס כספים לתיקון בניני הקהילה ותמיכה ביחידים הזקוקים לעזרה. יחיד הקהילה אברהם קונפינו הודיע, כי אחרי השטפון הגדול, ראש העיר בלוויית ממונים בקר בשכונת היהודים. העיריה נתנה עזרה לנפגעים. ועד הקהילה היה נאלץ להרחיק לכת ולהודיע בעתונים בלאדינו, כי הוא לא יכול לתמוך במגביות של שליחים, שפניהם מועדות לשומלה, וגם יסרב לכסות את הוצאות הדרך שלהם.

נהול הקהילה על ידי לא ציונים

בתחילת המאה השוטפת באה על בולגריה תקופת השלווה והרווחה. גם המצב הכלכלי של היהודים בשומלה השתפר והלך. אישי ציבור התכוננו להתמסר לפעולות קונסטרוקטיביות של הקהילה, אולם המשטמה הישנה בין משפחות נתגלתה מחדש.

תחת השפעתה של הסביבה התורקית, בה האיבה והמריבות בין משפחות היו תופעה שכיחה, נתגלעו בין אי אלו משפחות יהודיות בשומלה יחסים של איבה. בעת מריבה בין בני שתי משפחות יהודיות מובהקות בימי חול — מועד של פסח, נהרג ביריה מאקדח, הבחור נפתלי אברהם בכר בן 16. בקשר לרצח זה התנהל משפט שנמשך שלוש שנים. בגלל חוסר הוכחות כל שהן על אשמתם של הנוכחים ברצח זה לא נידון אף אחד מבני המשפחות העוינות.

הופיע גורם חדש: הציונות בבולגריה. היא רכשה נוהים אחריה גם בשומלה. הצעירים הצטרפו אליה. הניגודים בעיר רבו. במשך מספר

שנים ניהל את ועד הקהילה בכישרון ובהצלחה איש צנוע ומלומד: מושון אלפסה. בשנת 1902 (אז מנתה שומלה 1025 יהודים) היתה דעתם של יהודי שומלה מופנית למאבק סביב יו"ר ועד הקהילה אסטרוג אלמוז־לינו. בחודש דצמבר 1902 הוא הגיש את התפטרותו. בחודש פברואר 1903 חזר בו מהתפטרותו, אבל בחודש מאי 1903 הועד כולו בראשותו של אמוזלינו יצא בדימוס. חברי ועד בית הספר הה' שבתאי גראציאני, אברהם משה גרציאני, חיים אשכנזי ואחרים קבלו על עצמם את הנהלת עניני הקהילה. אלמוזלינו תמך ברב הראשי ד"ר ארנפריז.

בשנת 1903 נקראה אספה כללית של יהודי הקהילה, לפי הוראת הרבנות הראשית. באספה זו נבחרה שלישיה יזומה להנהלת הקהילה. ידם של אלמוזלינו ואנשיו היתה על העליונה. הממשלה ראתה את עצמה מחויבת לקבוע תאריך לעריכת הבחירות הסדירות. הן נערכו בחודש מרץ 1904. בפעם הראשונה הופיעו הציונים בבחירות אלו ברשימה נפרדת עם מומעמדים משלהם. האנטיציונים יצאו ברשימה נפרדת משלהם. מועמ־דיהם היו ברובם אנשים ידועים כתומכים ברב הראשי ד"ר ארנפריז. המאבק היה רתחני. רשימת הצונים השיגה 71 קול בלבד ואילו רשימת יריביהם השיגה 154 קולות. נבחרו אסטרוג אלמוזלינו והנוהים אחריו. ראש הנבחרים הנשען על רוב היחידים נטל לידיו את מושכות ההנהלה בעצמה רבה. בתקופת כהונתו השתדל להוכיח, כי האנטיציוניות שלו אינה מתבטאת בשלילת ארץ ישראל והערבות של כלל היהודים זה לזה. ביוזמתם של חברי הנהלת הקהילה נאספו תרומות בשביל נפגעי הפרעות בקישינב. היא גם הכניסה בתקציבה תרומות בשביל יהודי חברון, צפת, ירושלים וטבריה. מכסותיה לא פחתו מאלו אשר ניתנו על ידי קהילות גדולות יותר ועשירות יותר ממנה.

במאבק אשר נוהל בשנים 1902־1913 בין הציונים לבין ד"ר ארנ־פריז עמדה שומלה לצד הרב הראשי. אל נכון, היו בעיר ציונים אשר הוקיעו את פעולות הרב, אבל הקהילה כשהיא לעצמה נשארה נאמנה לד"ר ארנפריז. יחס זה קיבל ביטוי מובהק בשנת 1905.

ב־6 בינואר 1905 נפתחה בסופיה ועידת הקהילות היהודיות. היא נקראה על ידי הקונסיסטוריה. בגלל תקריות אשר נתגלעו בין הציונים לבין הד"ר ארנפריז, בנוגע לבחירת נשיאות הועידה, נציגי שבע קהילות וביניהם נציגה של קהילת שומלה, אסטרוג אלמוזלינו, עזבו את הועידה באופן הפגנתי. הנציגים של יתר עשר הקהילות נשארו בועידה ואילו נציגיהן של שש עשרה קהילות לא השתתפו בכלל בהצבעות. לנוכח מצב זה נעל הרב הראשי את הישיבה ודחה את הועידה למועד אחר.

ב־12 בפברואר 1905 שלח ועד קהילת שומלה מכתב לרב הראשי ובו הוא מביע את הזדהותו המלאה עם צעדו.[20]

במרוצת השנה הבאה ערך הרב ד"ר ארנפריז בקור בשומלה. נערכה לו קבלת פנים חגיגית בהשתתפות יו"ר ועד הקהילה אלמוזלינו, מנהל בית הספר צ'יפרוט, נכבדי הקהילה אהרון פרחי, יהודה בכר ישראל ועוד.

אחרי נאום בבית הכנסת, ביקור בבית הספר ומסיבה מדושנת, יצא הרב את מצודתו הנאמנה.

שנות השלום והשלוה אשר השתררו בבולגריה עד פרוץ מלחמת הבלקן בשנת 1912 הביאו ברכה גם על היהודים בשומלה. עורך העתון „השופר" אשר בקר בשנת 1910 בעיר כותב: „החנוך בבית הספר מת־נהל ברוח כי"ח ואין שום זכר לציונות. גם בקרב חברי ה„מכבי" בקושי ניכרת רישומה של הלאומיות... פעולת המורים מצטמצמת אך ורק בחדרי ארבע הכיתות של בית הספר... בקיצור, חיי היהודים בשומלה מתנהלים בשקט, אבל לבותיהם אינם נלהבים משום דבר".[21]

ראשית הציונות בשומלה

בחיים הציבוריים של יהודי שומלה חלה תמורה מרחיקת לכת וכאשר הוסרה הגושפנקה של כי"ח מבתי הספר בעיר. הציונים ואוהדי הציונות נטלו בידיהם את הניהול המעשי והרעיוני של בתי הספר. מורים צעירים, שבאו מארץ ישראל ומרוסיה, מונו בתור מורים לעברית. הם לא הסתפקו בעבודתם בבית הספר בלבד, אלא הרחיבו את היקף פעולתם הלאומית מעבר לכתלי בית הספר. מורי בית הספר מחד וחברי אגודת „מקרא", מאידך, הזרימו חיים חדשים בקרב היהודים. הציונות עשתה חיל. כוחות חדשים עלו באופק. הציונים עלו על הבמה הציבורית בבקורת חריפה נגד המדיניות של הנוטאבלים. בכנס הקהילות בסופיה בשנת 1920 השתתפו כבר ציונים משומלה, והם נסים א׳ לוי ורפאל יצחק רומנו.

במשך שנים אחדות אחרי תום המלחמות, מספר הציונים במנהלות של מוסדות הקהילה גדל והלך. בשנת 1919 נבחר כיושב ראש ועד הקהילה דוד מירנדה[22] וכסגנו עזריה אשכנזי. שניהם היו ציונים. בשנת 1922 כל הנבחרים במוסדות באו אך ורק מתוך שורות הציונים. בשנת 1922 נבחר שוב דוד מירנדה ליו"ר הקהילה. הוא התמסר בלב ובנפש לביסוסה הכספי של הקהילה וכן לארגון מחודש של השרותים הדתיים. ב־13 במרץ 1925 יצא בדימוס. ב־26 ביוני 1925 התקיימה בסופיה ועידה של נציגי ועדי הקהילות וועדי בתי הספר. שלמה אשכנזי השתתף בה בתור נציג קהילת שומלה. במחצית הראשונה של שנת 1926 נערכו בחירות לועד הקהילה. מספר הבוחרים היה 179. הציונים קבלו 155 קולות, 24 פתקים היו ריקים. להנהלה החדשה נבחרו ציונים אשר ניהלו את עניני הקהילה ואת התנועה הציונית שנים רצופות והם הח׳: גבריאל אפרים מירנדה, נסים ב. ביג׳יאראנו, שמואל נ. מיזרחי ואחרים. ההנהלה החדשה שמה לה למטרה להבטיח את תקציב בתי הספר, שידוד מערכות בשרותים הסוציאליים, העלאת הרמה התרבותית של היחידים וחיזוק הקשרים הציבוריים עם הבולגרים.[23] העתון „השופר" מחודש יולי 1926 פרסם את התופעה המקורית, שלא היתה כדוגמתה במקום אחר. לרגל התחרות במרוץ סוסים אשר ערך חיל הפר־שים בעיר, שלח ועד הקהילה למפקד חיל הפרשים את הסכום של 2,500 ליבות על מנת לחלקו בין המצטיינים בהתחרויות. אלוף קיסיוב כתב בתשר־

בתו „... עבר נאה ומאבק משותף בשדות הקרב ומאמץ משותף להעמדת המדינה על תילה וללכד כאחים את היהודים ואת הבולגרים בארצנו בגוף אחד". יש יסוד להגיד, כי בין הבולגרים והיהודים בשומלה היו תמיד יחסי אחוה ורעות. כמעט שלא היתה בבולגריה עיר, שלא היו בה התנקשויות ביהודים ועלילות דם מיוחסות לצרכים הדתיים שלהם, כביכול. בערים בורגאס, יאמבול סליבן, סופיה, רוסה, קיוסטנדיל, וארנה לום ובערים אחרות נפוצה במשך שנים רבות עלילת הדם. בשומלה לא היתה אף פעם תופעה של עלילת הדם.

לפי חוקי המדינה היו צריכות להערך בחירות חדשות לועדי הקהילות. תקופת הכהונה הסתיימה בשנת 1929. משום כך היו צריכות להתקיים הבחירות לועד חדש גם בשומלה. בגלל חלוקי דעות אשר נתגלו בין מנהיגי העיר, לא יכלו להגיע לכלל הסכם להרכבת רשימת המועמדים. בעלון הקונסיסטוריה נרשם, כי בשומלה ובסאמוקוב לא התקיימו הבחירות לועדי הקהילות במועד אשר נקבע מטעם הממשלה. משרד הדתות מינה אז שלי־שיה יזומה ארעית. בחודש אוגוסט 1929 הגיעו הציונים לכלל הסכמה בענין הרכב רשימת המועמדים. כדי להפר את עצת הנוטאבלים להרכיב רשימה משלהם, הסכימו הציונים להכניס ברשימה שלהם מועמד אחד שאינו ציוני.[24] בבחירות אשר נערכו נבחרו: יוסף ארואיטי, משה לידז'י, יהודה בכסי ועוד שני יחידים. הועד בהרכב הנ"ל וכמו כן הועדים אשר נבחרו אחריו, שבראשם שוב עמד הציוני הפעיל גבריאל אפרים מירנדה ועל ידו בוקו ש. מזרחי, יעקב אברהם פרחי ואחרים, שמו להם למטרה תכליתית את הבטחת ההכנסות הדרושות להחזקת כל המוסדות היהודיים בעיר. במאי 1932 נבחר בתור ציר לכנס הקהילות היהודיות נסים ביג'ראנו.

אחרי שנת 1933 צצו גם בשומלה ארגוני נוער אנטישמיים. לפי הור־אות אשר קבלו ממרכזיהם בסופיה התחילו גם הם לנקוט בפעולות איבה נגד היהודים. הם הפיצו עלוני הסתה. פה ושם צעירים חמומי מוח התחילו להתנפל על יהודים, לנפץ חלונות ראוה בחנויות של יהודים. ראשי הקהי־לה נאלצו ליטול בידיהם משימה חדשה. היינו לדרוש מן השלטונות לאחוז באמצעים מרחיקי לכת להגנת האוכלוסיה היהודית. השלטונות נענו בתחילה לדרישות היהודים. אם כי לא הגיעו הדברים להתנקשויות כמו בסופיה, הרי ככל אשר התעצמה השפעת ההיטלריסטים בבולגריה, רפתה והלכה הענות השלטונות לפניות ראשי הקהילות ואישים בעלי שם בנוגע לבירייונות.

שומלה בימי תקופת הנאצים

בסופיה חלו תמורות בהרכב הממשלה. השלטון נפל בידי הפרו־נאצים אנטישמים פילוב־גברובסקי־מיטאקוב. הממשלה הכינה הצעת־חוק והגישה אותו לסוברניה.[25] זה קבל ברוב קולות את החוק הידוע בשם „חוק להגנת הלאום". הוחל בהוצאת החוק מן הכוח אל הפועל. תקנות בתוקף החוק מוצאות בזו אחר זו. מנהלי הקהילות הועמדו מול חובות אישיות וצבוריות.

שלא יכלו לעמוד בהן. היו מקרים של עצירת יהודים ללא ביצוע כל עברה על החוק. למשל ב־1941 נעצר הסוחר שלמה חליו אשר שוחרר אחרי זמן קצר. יו״ר ועד הקהילה יוסף בן־ציון אשכנזי,*) ואשר פעמים אחדות הצליח להקל את מצבם של בני העדה בעת התעצמותה של ההשפעה הנאצית. יחד אתו חבריו בהנהלה, מלאו תפקידיהם במיטב יכולתם. הם ארגנו את מלוי הטפסים ואת מסירת ההצהרות השונות, ציידה את היחידים בכל מיני תעודות, שנדרשו מהם, עזרה ליחידים העניים ולמשפחות המגוייסים לשרות עבודה, וכן דאגו לסידור מובטלים בעבודות מתאימות להם, מכיון שלא היתה ליהודים גישה ללשכות העבודה.

ב־28 באוגוסט 1942 קיבל הסוברניה חוק, שעיקר מטרתו היתה הגלית היהודים מבולגריה. התקנה נכנסה לתוקפה ב־28 בספטמבר 1942. כבר בימים הראשונים הותקן הקומיסריון לענייני היהודים. למנהל ניתנו סמכויות בלתי מוגבלות. הקומיסר הנמנה היה אלכסנדר בליב. ב־31 באוקטובר 1942 חתם על התקנון והצו הקובע את ארגון הקהילות היהודיות והנהלתן. הוא פורסם „בעתון הממשלתי״ גליון 247 מיום 23 בנובמבר 1942. לפי הסעיפים 6, 7, 8 של התקנון תנוהלנה להבא הקהילות היהודיות על ידי „קונסיסטוריה״ מורכבת מיושב ראש וארבעה או ששה חברים יהודים. הם ימונו על ידי הקומיסר. מלבד זאת, על יד כל קונסיסטוריה ימונה שוב על ידי הקומיסר שליח בולגרי בזכויות מוחלטות. התקנון קובע עוד, כי החברים הממונים על ידי הקומיסר אינם יכולים לסרב את קבלת התפקיד המוטל עליהם. בתוקף התקנון מונו בתור חברי הקונסיסטוריה בשומלה: יוסף בן־ציון אשכנזי, יום־טוב גירון, עזריה מורנו פרחי, ובתור מזכיר מונה בוקו ש׳ אשכנזי. כשליח בולגרי מונה טודור גרצ׳יב.

ב־9 בנובמבר 1942 נשלח מכתב חוזר מס׳ 6 לכל השליחים הבולגרים על יד הקונסיסטוריות, וזה תוכנו: „על כל איש ממוצא יהודי באזורך, עליך להודיע תיכף לקומיסריאט את הפרטים האלה: שם פרטי, שם המשפחה, שמות הנלווים אליו, מאין הוא הועבר ואצל מי הושכן״. מזימת המכתב החוזר הנ״ל שקופה למדי.

כשנחתם ההסכם בפברואר 1943 בין בילב לבין דאנקר בנוגע לדפור־

° יוסף בן־ציון אשכנזי נולד בשומלה ב־1884. גמר בית הספר היסודי של כי״ח בעיר מולדתו וכיתות אחדות בבית ספר תיכון בראזגראד. היה סוחר, חלפן ובעל „מנדרה״. מנעוריו הצטרף לציונות. נבחר ליושב ראש ועד בית־הספר מ־1929—1936, והיה יושב ראש ועד הקהילה מ־1936—1944. היה גם פעיל בחברות צדקה.

הודות לנבונותו וקשריו הנרחבים עם אנשי השלטון בעיר, תרם רבות לטובת יהודי הקהילה ובמיוחד בשנות המשטר הנאצי. סבל קשות מהרדיפות של אנטישמיים.

עלה ב־1949 והתישב בירושלים.

טציה 20.000 יהודים מבולגריה, שלח הקומיסריאט מכתב חוזר דחוף „אישי־כמוס", לשליחים בקונסיסטוריות אחדות בלבד וביניהן גם לשליח בשומלה. המכתב נחתם על ידי הפקיד הבכיר לוקוב ובו נאמר בין השאר: „במשך 24 שעות משעת קבלת המכתב החוזר, עליך להמציא לקומיסר בסופיה את רשימת כל היהודים בעירך שהם עשירים, בולטים וידועים בציבור... ולהוסיף גם את היהודים אשר הצטיינו ומצטיינים כמנהיגי היהדות, או הביעו דעות ורגשות נגד המדינה..." הרשימה הזאת היתה דרושה, כי על יסוד החלטת הקומיסריאט היו צריכים להיגלות משומלה כחמישים איש. לפי תכנית הביצוע אשר עובד על ידי בילב, חמישים האנשים האלה היו צריכים להטען ב־11 במרץ 1943 בקרון אחד אשר באותו יום היה צריך להגרר לתחנה של מסילת הברזל בראדומיר.[27] משם ביחד עם עוד 6000 יהודים מבולגריה הישנה, היו צריכים להישלח למחוזות המזרחיים של גרמניה.

מפעל ההגליה הוטל על פקיד הקומיסריאט זכרי ולקוב. תיכף אחרי משלוח המכתב החוזר מיום 22 בפברואר, נסע ולקוב גם לשומלה. רשימת האנשים אשר היו צריכים להגלות נערכה בנוכחותו ובנוכחות אנשי מש־טרה בכירים של העיר. ברשימה הוכללו תשע עשרה משפחות ובסך הכל 50 נפשות. אחרי קבלת הרשימות משומלה ומיתר הערים, בליב הזמין במברקים את השליחים שעל יד הקונסיסטוריות הנוגעות בדבר, לכנס מחייב בעניני השרות בסופיה. ב־5 במרץ נתן ביליב בעצמו הוראות סופיות על דרכי מעצרם והגליתם של היהודים. ב־8 במרץ נשלחו ההוראות אל בכירי המשטרה, שלפיהן צריך להתקים הביצוע ב־10 במרץ, בבוקר השכם, אחרי הודעה לאלו שהיו כלולים ברשימה, לא יותר משעה אחת לפני הביצוע.

ועוד לפי ההוראה כל יהודי יכול לקחת אתו מטען אישי לא יותר מ־40 קילוגרם ומזון עד 10 קילוגרם (בשומלה הרשו לקחת רק 20 קילוגרם מטען אישי), ואחרי העצירה הם היו צריכים להישלח לראדומיר תחת פקוח.

ב־3 במרץ 1943 שלח אליקסוב, סגן המשטרה במחוז שומלה, את הר־שימה לקומיסריאט במכתב מס' 5712, לפיה היו כלולים ברשימה שלו־שה סוגי יהודים: אינטלקטואלים, אנשי כלכלה בעלי השפעה, ואנשי כזב. הודגש במכתב, כי „הגליתם של אלו ישפיע על רוחם של יתר היהודים ויוחוור להם, כי השלטונות לא יהססו לטפל במפירי הסדר כמגיע להם".

תיכף אחרי משלוח ההוראות נסע ולקוב שוב לשומלה. הוא עשה בעיר רק שעות אחדות, כדי לבקר, אם כל ההכנות לשילוח נעשו כמצווה. משומלה נסע לרוסה, פליבנה וראצה ומשם לסופיה.

ב־10 במרץ נגשו הרוצחים לביצוע ההגליה משומלה. בשעה אחת אחרי חצות לילה הושם הרובע היהודי במצור. באותה שעה הגיעו למש־טרת המחוז השוטרים והפקידים אשר מהם יורכבו צוותי הביצוע. לכל

צוות ניתנה רשימת היהודים העומדים להעצר, לפי כתובותיהם המדויקות ומקומות מגוריהם. בשעה ארבע, עוד בחשכת הלילה, יצאו מהמשטרה כעשרה צוותים ופניהם היו מועדות לשכונת היהודים. בשעה 5 העירו „המבצעים" בגסות את בני המשפחה, אחרי שווידאו, כי הם אלו הנקו־בים ברשימה. לא היו חסרות קריאות איום ואקדחים שלופים. נתנו להם רק שעה אחת, כדי לשים במזוודות או בתרמילים מטען אישי, שלא יעלה על 20 קילוגרם, ועשרה קילוגרמים מזון. הם הכריחו אותם, כמובן, לקחת אתם את הכספים ואת התכשיטים הנמצאים אצלם. אמרו להם, שהם יועברו למקום מגורים אחר. אנשי הצוותים התנהגו בגסות וקשיחות לב. הם לא נתנו שום הסברים נוספים ובשעה 5—6 בבוקר הוציאו אותם מבתיהם גם בכוח. הם הונחו, תחת פיקוח של שוטרים, אל חצר בית הספר היהודי. בשעה 6.30 בערך הובאו לחצר כל 50 הנפשות. ביניהם היה גם ד"ר שבתאי פרחי עם אשתו אלגרה ובתו, יעקב אשכנזי עם אשתו קארולה וילדיהם, רופא שנים ד"ר אסטרוג, העורך־דין בן־ציון אשכנזי, מרקו פארין, חליו ואשתו ויהודי שומלה אחרים, ביניהם סוחרים, בעלי מלאכה וגם שתי משפחות של מחוסרי עבודה. לידיד היהודים ד"ר סמידובסקי, שהיה מתנגד לנאציזם, הודיעו בשעות הבוקר על הנעשה. באשמורת הבוקר של אותו יום ,הוא עשה מאמצים ראויים לשבח לפני איתני היום, כדי לעזור לבני עירו העצורים. מא־מציו לא נשאו פרי. לפני עצירת היהודים בשומלה חלה בסופיה תמורה לטובת היהודים. מתוך מסמכים גרמניים אשר פורסמו אחרי המלחמה, למדים אנו כי „סגן יו"ר הסוברניה, פשב התיצב בראש משלחת לפני שר הפנים והשתדל לטובת היהודים. יש להניח גם, כי שר הפנים קיבל רמז מרשות עליונה ביותר שיש להפסיק את גרוש היהודים מהג־בולות הישנים של בולגריה".[28] מן המושכלות הוא, כי הרשות העליונה במדינות ממלכתיות קונסטיטוציוניות היא נושא כתר המלוכה, במקרה זה היה המלך בוריס השלישי.

בשעה 11 לפני הצהרים נתקבל במשטרה צו משר הפנים ובעקבו־תיו שוחררו כמעט כל העצורים. הוחזק במעצר רק הקומוניסט מרקו פארין אשר נשלח למחנה ריכוז. לעצורים הוחזרו כל התכשיטים אשר לקחו מהם.

אחרי כשלונם בחודש מרץ החליטו הממשלה והגרמנים להמשיך במ־אמצם לבצע את ההגליה. לפי התכנית החדשה אשר עובדה על ידי הממ־שלה, ההגליה היתה צריכה להתקיים בחודש מאי 1943. לפי התכנית הזאת, כל יהודי שומלה, ללא יוצא מן הכלל היו צריכים להשלח ל„מחוזות המזרחיים של גרמניה", אולם גם מזימה זו של הבולגרים סוכלה כליל על ידי המלך. בפגישה אשר נתקיימה בין המלך לבין שר הפנים גאב־רובסקי ב־20 במאי 1943, גילה המלך התנגדות מוחלטת להגליה.[29]

אחרי הכשלון נגשה הממשלה ב־25 במאי 1943 לגרש יהודי סופיה לערי השדה.

צויין לעיל, כי מספר היהודים בשומלה בשנת 1940 היה 540 נפש. לפי הנתונים הרשמיים הודחו בשנת 1942 בין באונס ובין ברצון מסופיה לשומלה 17 משפחות אשר מינו 54 נפשות. לפיכך ולפי הרשימה אשר פורסמה מטעם הקומיסריאט, היתה תנודת מספר היהודים בשומלה, כדלקמן:

מספר היהודים בשומלה ב־25 במאי 1943 616

מספר היהודים אשר הודחו מסופיה לשומלה עד 8 ביוני 1943 1262

בסך הכל הגיע מספר היהודים בשומלה ב־8 ביוני 1943 ל־1878

בעת קביעת מספר היהודים, שיש לגרשם לערים השונות, התנהלה ממשלת פילוב גם מתוך רגש הנאה לראות בסבל הזולת. לפי ההגיון, מספר המגורשים לקהילות היהודיות העשירות יותר היה צריך להיות גדול יותר, ולקהילות העניות היו צריכים להשלח פחות אנשים. הממשלה נגשה אחרת לענין. הוטלו על הקהילות העניות מעמסה למעלה מיכולתן. למשל, אל הקהילה העניה ביותר וראצה, שמספר יחידיה עלה ל־131 נפש בלבד. נשלחו 730 נידחים, הוה אומר פי חמש ממספר היהודים המקומיים, ואילו לקהילה העשירה יחסית ברוסה, שמנתה 1914 נפשות נשלחו 1912 נידחים. אותו יחס הפוך נראה גם בשומלה. שם התגוררו 540 נפשות ואליהם נספחו אנשים אשר העלו את המספר הכולל ל־1878 נפשות, הוה אומר, שהמספר המקומי הועלה יותר מפי שלוש.

בעקבות העתקת מושבם של 1262 יהודים מסופיה לשומלה הועמדו הנ־הלת הקהילה וכל יחידי המקום מול בעיות, שקשה לפתורן. אל נכון, ועד הקהילה היתה מופקדת בידים חזקות. יו״ר הקהילה מר יוסף בן־ציון אשכנזי וחבריו היו עסקנים בעלי נסיון צבורי. הם היו יהודים מסורים לתפקידם. אף על פי כן ההנהלה מנתה ועדה של אנשי סופיה ושומלה, שתפקידם היה לנהל את כל הענינים של האוכלוסיה היהודית. בהרכב הועדה היו: יוסף בן־ציון אשכנזי, שמואל פניז׳יל, מנחם אשכנזי, יוסף וארסאנו יום־טוב גירון, שמואל יוסף אשכנזי ו־ד״ר רוזנפלד.

הם חושלו בכור הברזל של הציונות. הם היו אנשים ישרים, בעלי יוזמה ותנופה, אנשים, שהיתה להם גישה אל אנשי השלטונות, ואשר גמרו אומר להתמסר כהוגן לתפקידים הקשים אשר הגורל הטיל עליהם.

היהודים הרבים אשר הגיעו לשומלה במשך ימים אחדים השתייכו לכל החוגים, לכל המעמדות, אנשי מלאכה ופרולטריים, אנשים ישרים ואנשי כזב, אנשים בריאים וחולניים, ישישים תשושים ותינוקות בני יומם מקרב יהודי סופיה. יהודי שומלה קבלו את יהודי סופיה כאחים. ידוע, כי באחת הערים סרבו היהודים האמידים להשכיר חדרים ליהודים אשר נשלחו לעירם. במקום אחר ידוע, כי הנהלת הקהילה השתדלה להעביר חלק של היהודים אשר נשלחו אליה אל כפר עגום שבקרבת עירם. יהודי שומלה הראו, שהם מכניסי אורחים ואנשים נוחים לבריות, ובדרך כלל הם נשארו נאמנים למסורת. בשנת 1877 הם קבלו ודאגו לפליטים מסיבת המלחמה, ובשנת 1943 הם קבלו באותה מידה של אחוה

את הגרושים מסופיה. כאשר נציג הקומיסריאט על יד הקונסיסטוריה הודיע לה, כי יגיעו לשומלה למעלה מ־1200 יהודים והוחל מיד בפעולות הכנה. בתחילה דאגו לדירות. לשם כך מונתה ועדה אשר עברה בכל בתי היהודים, ובכל בית שהתאים למטרה קבעה את מספר החדרים אשר יפונו בשביל הבאים מסופיה. מספר רב של תושבי הערים פינו חדרים בלי לדרוש שכר דירה. היו גם כאלו אשר כן דרשו שכר דירה. אחרי כן נגשו להתקנת מטבח וחדר אוכל עבור 300 אנשים לפחות. הנהלת המטבח הופקדה בידי ועדה של שלושה אנשים. למנהל כללי של המטבח נמנה חכם אברהמוב מסופיה. בתור עוזריו נמנו אלברט לוי מסופיה וטובי גירון משומלה. הותקנה מרפאה בשביל אנשי סופיה, חינם. להנהלתה מונה ד״ר ב׳ רוזנפלד ועוזריו היו אנשי סופיה ושומלה. בטרם היות חורף קנתה הקונסיסטוריה תנורי חימום עבור העניים, ועשרה קרנות חמרי הסקה. עם בוא החורף מונו ועדות מיוחדות אשר בקרו בבתים של העניים ביותר וחלקו את התנורים וחמרי ההסקה. בהיות החורף עז הוצרכה הקונסיסטוריה לקנות כמויות נוספות של חמרי הסקה. חברי הקונסיסטוריה וכן יחידים בעלי השפעה דאגו למצוא עבודה עבור הנצרכים הרבים מבין יהודי סופיה. לפי ה„חוק להגנת הלאום״, כל יהודי סופיה הוכרחו לחסל את עסקיהם המסחרים ובתי מלאכתם, וכמובן, גם בשומלה, הם לא יכלו לעסוק בעסקיהם, לכן דאגו יהודי שומלה למצוא עבורם עבודה כפועלים פשוטים. אם כי השתדלותם היתה מלווה בקשיים רבים. יהודי העיר הצליחו לקיים את אשר הטילו על עצמם. אנשי סופיה רבים סודרו בעבודות ארעיות ועבודות קבע. עבודה מעשית נעשתה על ידי שמעיה עטיאש מסופיה.

פקודות נגד היהודים בשומלה

ב־14 בינואר 1943 שיגר הקומיסריון מכתב „דחוף ביותר״ אל הקהילות היהודיות, הכולל את ההוראה: „נא לפרסם בהקדם האפשרי פקודות המטילות הגבלות חמורות״.

אחרי שהודחו יהודי סופיה אל ערי השדה שלח הקומיסריון בסופיה מכתבים־חוזרים ומברקים. הוא נתן הוראות להטיל על היהודים הגבלות חמורות ואכזריות יותר ויותר.*

מפקד המשטרה המחוזית אשר מילא בעת ובעונה אחת גם את התפקיד של שליח ועד הקהילה בשומלה, עד שנת 1944 היה ניקולה גרצ׳יב. פקיד בכיר זה היה מקבל משכורת לא רק מן הממשלה, אלא גם מן ועד הקהילה, כדי „שיעצום את עינו האחת״. מלבד זאת הוא לא סירב אף פעם לקבל מענקים, מהם גדולים ומהם קטנים, אשר יהודי שומלה ואלו שבאו מסופיה היו נותנים לו, כשיהיו נתפסים „בהפרות החוק״ כביכול. לגרצ׳יב היתה עוד „מעלה״ נוספת, היינו חולשתו למין החלש.

*) בנימין ארדיטי: „יהדות בולגריה...״ חולון 1962, עמ׳ 252.

גרצ׳יב היה „מלך היהודים״ בעיר ולו היתה שליטה גמורה על היהודים.

לביצוע ההוראות שהיה מקבל מן הקומיסריון, הוא הוציא שורה של פקודות המצטיינות בחומרת פסקנותן. הן תרמו גם להדבקת הבולגרים ברגשות אנטישמיים.

ב־10 ביוני 1943, כלומר שבוע אחרי בואם של אלף ושלוש מאות היהודיים אשר הודחו מסופיה, הוציא גרצ׳יב פקודה מס׳ 4 „לביצוע ההחלטה מועצת השרים״ וה„חוק להגנת הלאום״. הוא ציווה להוציא לפועל את כל המגבלות המפורטות בחוק, היינו: ענידת הציון הצהוב; קביעת שלט עם הכתובת „בית מגורים יהודי״, על דלת הכניסה של הבית; וכן נשיאת תעודות הזהות המיוחדות ליהודים וכו׳. מלבד זאת הוא פקד כדלהלן: 1) אסר ליהודים להכנס לפארקים, לגנים ומגרשי הספורט; 2) אסורה להם ההליכה ברחובות הראשיים ובכיכרות העיר; 3) אסורה כניסתם למועדון הצבאי; 4) אסור להם לבקר בספריות, אולמי תיאטרון וקולנוע (מותרת להם הכניסה רק בקולנוע אשר בספריה); 5) פורטו המסעדות, בתי הקפה, החנויות לממתקים ומגדנות, שהכניסה בהן אסורה ליהודים; 6) אסורה ליהודים הלינה בכל בתי מלון, חוץ מבית מלון אחד ממדרגה שלישית; 7) אסור ליהודים לעשות את קניותיהם בחנויות המכולת, בשוק המרכזי, לפני השעה עשר לפני הצהרים, וכו׳ וכו׳. העוברים על האיסורים ייענשו במאסר בבית כלא וקנסות עד מאה אלף ליבות.

ב־13 באוגוסט 1943 הוציא גרצ׳יב פקודה מס׳ 5, והיא אופינית לא רק במגבלות החמורות הכלולות בה, אלא גם ובעיקר במזימה לעורר את היצרים השפלים ביותר של הבולגרים כלפי היהודים. קוראים בה: „...כדי למנוע מן היהודים את האפשרות להפקיע את שערי מצרכי המזון וכדי להגביל הספסרות הנעשית על ידיהם בשווקים המקומיים ובחנויות וכן כדי למנוע מהם את האפשרות לעשות הזמנות אישיות או על ידי סוכנים בכפרים ולקנות סחורות במחירים גבוהים...״ גרצ׳יב אינני מסתפק בהסתה בדרך צו נגד היהודים, אלא הוא ציווה בין היתר: „... אני מתרה בהם (כלומר באנשים ממוצא יהודי), המפיצים שמועות כוזבות, כי אם יתפסו ייענשו חמורות ויישלחו למחנה״.

מובן מאליו, כי פקודה כזאת המשתמעת כהטלת דופי ביהודים בתור ספסרים ומפיצים שמועות כוזבות, מרעילה את האוירה יותר ויותר.

אולם גם הפקודה לא התישבה עם רגשותיו האנטישמיים של פקיד בכיר בולגרי זה. לכן ב־20 באוגוסט 1943 הוציא פקודה מס׳ 6 בה הוא הוסיף חומרות על המגבלות. בין היתר נאסר על היהודים „ללכת לבתי המרחץ הציבוריים, חוץ מבית המרחץ „סונטור בניה״.

הפקודה המוזרה ביותר בה הוא התעלה לא רק על עצמו אלא גם על מפקדי המשטרה האכזריים ביותר בבולגריה היתה צו על הטלת אשמה קולקטיבית באורח זדוני לאין ערוך. בפקודה אחרת הדגיש גרצ׳יב,

М. В. Р. Н. З.

Шуменско областно полицейско управление

делегатъ на еврейската община.

Заповѣдь

№ 6

гр. Шуменъ, 20 августъ 1943 год.

Предвидъ на това че лицата отъ еврейски произходъ живущи въ града, не изпълняватъ издаденитѣ до сега наредби уреждащи положението имъ и наложенитѣ имъ ограничения и въ допълнение на заповѣдитѣ ми № 4 отъ 10 юний и № 5 отъ 13 августъ т. г.

ЗАПОВѢДВАМЪ:

1. Забранява се на лицата отъ еврейски произходъ—мѣстни и такива преселени отъ другаде въ града да наематъ жилища за живѣене въ района включващъ се между улицитѣ „Мария Луиза, новата турска баня, моста до протестантската черква, по шосето за „Къллека"!

2. Да се движатъ и посѣщаватъ мѣстата посочени въ заповѣдьта ми № 4 отъ 10 юний т. г. пунктове отъ А до Ж включително, съ изключение на тѣзи вънъ отъ опредѣления районъ.

3. Да посѣщаватъ ресторанта „Бараката" въ кьошковетѣ, като може да използуватъ за разходка само първата часть на градината, безъ да излизатъ вънъ отъ чертата на града.

4. Да пѫтуватъ съ омнибуситѣ изъ града, когато има много пѫтници, предпочитание ще се дава на българитѣ и ако има свободни мѣста, ще се допущатъ евреи.

5. Да живѣятъ въ селата подъ какъвто и да е прѣдлогъ. Ако има такива, то въ срокъ отъ 6 дни отъ деня на разгласяаане тази ми заповѣдь, да се завърнатъ по мѣстожителствата си.

7. Да посѣщаватъ всички обществени бани съ изключение на „Сонтуръ баня".

8. Да посѣщаватъ баловетѣ, танцувалнитѣ вечеринки, забави и др. устройвани изъ разнитѣ салони и клубове въ града.

9. Да сменяватъ квартиритѣ си безъ за това да сѫ взели прѣдварително разрешение отъ менъ, начиная отъ 1 септември т. г.

9. Заповѣдитѣ ми № № 4 отъ 10 юний и № 5 отъ 13 августъ т. г. продължаватъ да сѫ въ сила—не сѫ отменявани—и ще се слѣди строго за приложението и изпълнението имъ.

Нарушителитѣ на настоящата ми заповѣдь ще се наказватъ съгл. чл. 57 отъ наредбата на министерския съветъ отъ 29. VII. 1943 год. съ тъмниченъ затворъ и глоба до 100,000 лева, независимо отъ което ще се изпращатъ въ концентрационния лагеръ въ гр. Сомовитъ.

Изпълнението на настоящата ми заповѣдь възлагамъ на всички полицейски органи въ града и околията, а преписи отъ нея да се изпратятъ на г. г. Кмета на града и прѣдседателя на еврейската община въ града за сведение.

Областенъ полицейски началникъ,

Делегатъ на еврейската община: Н. Герчевъ.

Печат. П. Пеневъ—Шуменъ

פקודה נגד יהודי שומלה.

כי האחריות תוטל לא רק על העבריינים בלבד „אלא כל חברי הקונסיסטוריה (הוא אומר ועד הקהילה) יוחזקו בתור אחראים ויישלחו למחנה".

בפקודתו מסוף אוגוסט חילק גרצ׳יב את כל היהודים המקומיים והמו־באים מסופיה, לקבוצות של עשרה אנשים, ומינה אחראים לכל קבוצה וק־בוצה לחוד. שמות האנשים לפי קבוצותיהם וכן שמות האחראים פורסמו בפקודה הזאת. בה פורש עוד, כי האחראים ישאו באחריות מוחלטת על מעשי האנשים המשתייכים לקבוצותיהם. אם מישהו מן הקבוצה יעבור על איזה שהוא חוק או פקודה הוא ייענש בקנס ובמאסר. אתו יחד ישא את העונשים גם המונה כאחראי על הקבוצה.

דאגות כספיות

אחת הבעיות, שפתרונה היה לא רק קשה, אלא גם הרבה כרוך בסכנה, היתה בעית הכסף. ממלאי התפקידים הצבוריים עבדו לא על מנת לקבל פרס, אבל ההוצאות לצרכים חמריים היו עצומות. החזקת המטבח הצריכה סכומים גדולים. בית הספר בו למדו מאות ילדים, התקיים כמו כן תודות לסכומים העצומים שהומצאו להחזקתו.

הטיפול הרפואי, חמרי ההסקה עזרה במזומנים, לבוש לעניים ושרותי עזרה אחרים היו יכולים להיעשות רק בתרומות עצומות. הקומיסריאט אשר בעצם היה צריך ליטול לידיו את הדאגה על כל הדברים האלו על ידי שליחיו, הנחה את עצמו אך ורק מתוך זיקה לכספי היהודים, ולחזור ולתבוע מהם עוד ועוד כספים. המספרים דלהלן יכולים לתת לנו תמונה ממה שהיה. מן הדוחים של הקומיסריאט בסופיה אנו רואים, כי בשלושת החדשים הראשונים של שנת 1943 סחב הקומיסריאט מן היהודים באופ־נים שונים את הסכום של 621,200 ליבות, ולפי ההקצבות בתקציבו היה צריך למסור לקונסיסטוריה המקומית את הסכום של 445,494 ליבות ובעצם הוא מסר לה רק 285,494 ליבות. לפי מצב דברים זה לא יכלה הקונסיס־טוריה להסתמך על הקומיסריאט. היא נקטה באמצעי הבדוק, שמנהיגי כל הקהילות היו משתמשים בו, היינו גביית כספים מן היחידים העשירים. כבר בחודש יוני 1943 זימן יוסף בן ציון אשכנזי 20—25 יחידים אמידים משומלה וסופיה לאסיפה חשאית. הוא הרצה לפניהם על המצב הכספי ובקש מאת הנוכחים שיתחיבו אישית לתרומות. התוצאות היו מעודדות. הנוכחים התחיבו לתרום מ־5000 ועד 10,000 ליבות. רק איש אחד מבין הקרואים הצהיר, שאין לו אפשרות לתרום את הסכום אשר נדרש ממנו, אבל היו גם תופעות אחרות. אחרי האספה, אחדים מן המשתתפים הודיעו ליוסף אשכנזי שיתרמו סכומים יותר גדולים מאלה אשר התחיבו, אבל לא רצו לעשות זאת בפומבי, כי לא רצו שידובר בהם. כאשר בחורף תמו הכספים ננקטה שוב אותה השיטה כלפי האמידים. בעת ובעונה אחת הגיעו כספים גם מן הסוכנות היהודית בקושטה. הסכומים נמסרו לאיש אשר שמו צויין בקושטה. מטעמים שונים לא נמסרה שום הודעה למנהיגי

שומלה על המענק הזה שהגיע מן החוץ, וגם ליו״ר הקונסיסטוריה לא הודיעו לו עליו.

בשבועות האחרונים של שנת 1943, הגיעה לבולגריה אישה אשר הת־נדבה לפעולות הסוכנות היהודית בקושטה. היא היתה צריכה לבצע פעולה אשר הוטלה עליה מטעם הסוכנות, היינו למסור כספים בשביל היהודים הנצרכים. מקבלי הכספים מידי האישה היו עסקנים צבוריים אשר גרו במרכזים שונים. כספים אלה היו מיועדים לכיסוי הוצאות המט־בחים, לקנות חמרי הסקה, להחזקת בתי הספר ובדרך כלל לעזור ליהודים העניים. הבילדרית הנועזה של הסוכנות היהודית באה גם לשומלה לבי־צוע שליחותה. היא חפשה ומצאה את גבריאל אפרים מירנדה. בחוג הסוכ־נות היהודית בקונסטנטנופלה והוא היה מזמן ידוע כעסקן ציוני נעלה בשומלה. גבריאל מירנדה סרב לקבל את הכסף, כי הוא לא היה יו״ר הקהילה, ולפיכך חפשה האישה את ד״ר ברנרד רוזנפלד, ששמו היה ידוע לה, והוא היה בין המגורשים מסופיה. ד״ר רוזנפלד קבל את הכסף והודיע על כך ליוסף וארסנו, שמואל פניז׳יל ואנשי סופיה אחרים. הור־כבה ועדה, שעליה הוטל להחליט, אצל מי להפקיד את הכסף ואיך לחלק אותו.

מובן מאליו, כי הכל היה צריך להיעשות בסודיות מוחלטת, כי אילו הגיעו הדברים לידיעת השלטונות, אז לא רק שהיו מחרימים את הכסף אלא גם היו מרשיעים את האנשים הנוגעים בדבר, והעונש, שהיו מטילים עליהם היה מאסר לשנים רבות.

ברוסה נמסר הכסף לבאי כח הקונסיסטוריה המקומית לבן־בסט מסופיה. מרוסה האישה נסעה עם הכסף לשומלה ומשם לטרגובישטה. בעיר זו היו צריכים למסור את הכסף לחבר הקונסיסטוריה ליאון פרחי מסופיה. לרוע מזלם של הנידחים בטרגובישטה, היו השלטונות כאן עורכים באותם הימים חיפושים והחרמות יום יום. משום כך ליאון פרחי, שהוא איש זהיר, סרב לקבל את הכסף. מטרגובישטה האשה הגיעה לפליבנה, שם היה צריך להימסר הכסף לידי יו״ר הקהילה בפועל דוד יוסיפוב. הוא מסר לשמירה חלקים שווים של כסף לאיש סופיה, אלי פניז׳ל, וליחידי פליבנה המהנדס חזקיה פינצי, יצחק ארדיטי ויוסף פנחס.[30]

חדשים אחדים אחרי קבלת הכסף הגיעו לשומלה מסופיה שני מפק־חים בכירים, סטארירדוב ומרקוב, ממחלקת החליפין של הבנק הלאומי הבולגרי. הם היו מלווים בשני מפקחי משטרה. למחרת יום הגיעם לשו־מלה נעצרו כמה אנשים מיהודי סופיה. ביום 18 במאי 1943 נעצר גם שמואל פניז׳ל, איש מעולה ועשיר מסופיה, אשר החזיק אצלו חלק מן הכספים אשר נשלחו מקושטה. סלאבצ׳ס סטואילוב, אחד הקטגורים הע־ממיים במשפט נגד אלו אשר הורשעו בגלל רדיפותיהם נגד היהודים בתקופת המשטר הנאצי, במושב בית המשפט בסופיה, ביום 30 במרץ 1945, נימק את הרשעותיו נגד סטארירדיב ומרקוב בדברים אלו: „...סטא־

רירדיב בתור פקיד הרשות ביצע בעת מילוי תפקידו רדיפות נגד היהו־דים, אשר התבטאו בהטרדות, עינויים הכאות, קבלת שוחד... אתה טוען, כי מלאת את תפקידי משרתך ואת חובותיך... האם תפקיד המשרה מחיב לקשור את רגליו של פניז׳ל? להלקותו במגלב ולחזור ולהלקות במשך ימים ובאופן שיטתי, עשר דקות הלקאה וחמישים דקות המתנה, ושוב עשר דקות הלקאה וחמישים דקות המתנה וחוזר חלילה? אתה סטארירדב בעצמך השתתפת, נוכחת, נהלת ולפעמים אתה בעצמך הנחית מהלומות...".[31]

פקידי האוצר ומפקחי המשטרה עשו בשומלה יותר מ־15 יום, הם הטרידו והלקו את יהודי שומלה ויהודי סופיה. אחרי מהלומות אכזריות הם הספיקו לסחוט זהב, תכשיטים וליבות: מיום טוב גירון, אליעזר כהן, שמואל פניז׳ל, גבריאל מירנדה ואחרים. כמו כן נעצר ועונה יו״ר הקהי־לה יוסף בן־ציון אשכנזי. הם הניחו, כי בהיותו יו״ר הקהילה וחלפן בעיסוקו יודע את מצבם החמרי של יחידי הקהילה. ובאמצעות מהלומות והטרדות אכזריות, עינויים וכדומה ניסו לעשות ממנו מלשין.

כדי לשים קץ להטרדות ולהלקאות הלכו היהודים האמידים ואספו ס־כומי כסף עצומים, כדי לתת אותם שלמונים לפקידים שונים. ד״ר רוזנפלד הכניס נגד קבלה את החלק הארי של הסכומים אשר נתקבלו מן הסוכנות, וכמו כן פניז׳יל ויתר על חלק גדול מכספיו, שהיו מוקפאים בבנק הלאומי, וכן סכומים אשר נלקחו מקרובים ומכרים שלו. אחרי קבלת השלמונים עזבו סטארירדב ושות׳ את שומלה. לפי פקודה מסופיה סחבו אתם את יוסף בן־ציון אשכנזי והמשיכו להלקותו ברכבת בדרך לסופיה. גם כאן במשך 15 יום לא הוכרע והתגבר על המהלומות אשר הונחתו עליו. אחרי שובו מסופיה יוסף אשכנזי המשיך לנהל את עניני הקהילה.

והנה דברים אחדים מעדותו של פניז׳יל במשפט העממי בסופיה:

"... אז התחילו להרביץ הצלפות במגלב על ידי. אחרי כן המשיכו להכות אותי ברגלי ובראשי... הכוני בכל גופי, הלמו בידי חמש עשרה עד עשרים פעם... אחרי ההלקאה הובילו אותי אל תא מכונם. האנשים אשר היו כלואים שם היו פולים כינים מבגדיהם... בבוקר המשיכה החקירה. התחילו שוב להרביץ עלי. האיש המנחית את המהלומות הוא איש מיוחד לתפקיד זה. הוא היה מרביץ במגלב בתנופה רבה. ביום ראשון עצרו אותי במפקדה. ביום שני נגשו שוב לחקירה. שוב הכוני. אחד המכים התחיל ללחוץ את ידי בחוזק רב. חלצו את נעלי ואת גרבי, השכיבוני שכיבת בטן והתחילו להרביץ על גופי... היכו ושוב היכו וזאת כדי לדעת, מקום המצאו של הכסף, אני צועק והם ממשיכים להכות אותי. שם היה איש אחד אשר שקל לכל הפחות 150 קילוגרמים. הוא היה איש גבוה. הוא העמיד עלי כסא וישב עליו, הרים את רגלי והרביץ בהן וגם בפני. גופי כחל כולו מן המהלומות והיה מלא פצעים, הכוני משעה שלוש עד שבע. היו הפסקות. כאשר התעלפתי... היכוני שני ימים רצופים. אחרי כן נתנו לי אקדח לאבד עצמי לדעת".[32]

מעשה קבוצת סטארירדיב השפיע לרעה על הפעולות הקשורות בכס־פים לטובת הנידחים. קשה היה להתגבר על הקשיים הפיננסיים של הקהילה.

המשטר הנאצי התקרב לקיצו. מושכות השלטון נמסרו לידי איוואן בגריאנוב אשר בקיץ של 1944 הצהיר, כי המשטר כלפי היהודים ירוכך. השלטונות המקומיים התחילו גם הם להסתגל למשבים החדשים. היהודים התחילו לחזור לעתים קרובות לסופיה, כדי לקבוץ את שארית פליטתם. היחס המתוקן כלפי היהודים בא לידי ביטוי באספה אשר נקראה בבית הכנסת, במלאות שנה למותו של המלך בוריס. הנואם בנימין ארדיטי אשר נמצא אז בשומלה, העלה כי היהודים משוכנעים, כי היחסים הידידותיים בין היהודים לבולגרים יחזרו לתקונם. באספה נכחו אלופים, ראש העיר ונציגים בכירים של השלטונות והכמורה. הם נגשו אל הנואם והצהירו בפניו, כי גם הם משוכנעים שהיחסים בין יהודים לבולגרים יחזרו להיות שוב טובים.

שומלה בימי התקופה הקומוניסטית

ב־9 בספטמבר 1944 עבר השלטון לגוף פוליטי, „חזית המולדת", שהיה בעל גון אנטינאצי מובהק ובעל מגמה קומוניסטית בולטת.

חדשים אחדים לפני ה־9 בספטמבר 1944 סופח נסים עזריה איסאקוב, חבר פעיל בפועלי ציון והמפלגה הסוציאל־דמוקריטית בשומלה למנהלת הסניף של „חזית המולדת" המקומית, כחבר שווה זכויות. ב־10 בספ־טמבר נכנס הצבא הרוסי לשומלה. מקבילי פניהם הנלהבים ביותר היו בחורים יהודיים מכל המפלגות ובראשם נסים איסקוב ומרקו פארין. ימים אחדים אחרי ה־10 בספטמבר התאספו היהודים, שהיו חברי החזית המולדת, במשרד ועד הקהילה. הוזמנו ובאו גם אוהדי המשטר החדש, נציגי „פועלי ציון" ו„השומר הצעיר". הוחלט להעביר את ועד הקהילה לידי אנשי החוגים המיוצגים באספה". בתור יו"ר הוצע הד"ר שבתאי פרחי ובתור חברי הועד הוצעו משה בכסי ומרקו פארין. המנהלה החדשה הזמינה את ועד הקהילה אשר ניהל עד אז את עניני הקהילה, שימסרו לה את התיקים. מן ההנהלה היוצאת באו יוסף בן ציון אשכנזי, משה שמואל אשכנזי, עזריה מורנו פרחי, יום־טוב גירון, ואחרים. החלפת ההנהלה נעשתה ללא כל דין ודברים. עזריה פרחי נדרש למסור את הקופה הרשמית ודין וחשבון על הכספים אשר הועמדו לרשות ההנהלה היוצאת. אנשי המנהלה החדשה למדו לדעת, כי פרחי היה מקבל גם דרך קהילת רוסה כספים אשר היו נשלחים על ידי מוסדות יהודיים מחוץ לארץ. החשבונות נבדקו והכל נמצא בסדר. הנהלת הקהילה הופקדה בידי ד"ר פרחי. בחודש אוקטובר 1944 נתקים בסופיה כנס של ציוני בולגריה. ד"ר שבתאי פרחי נבחר בתור חבר בהנהלת הארגון. בגלל זה נאלץ ד"ר פרחי להעתיק את מושבו משומלה לסופיה. במקומו של ד"ר פרחי נבחר מרקו פארין. הוא היה ידוע בעיר כקומוניסט ומתנגד לציונות. בני

עירו היהודים חרדו, כי הוא יתן פורקן לרגשותיו ואל נכון ניסה לתרגם לשפת מעשה את השגותיו האנטיציוניות בבית הספר.

השלטונות עצרו לזמן קצר את היחידים סמי מירנדה, יצחק גירון ואחרים.

הנהלת הקהילה עמדה במבחן בשתי בעיות חשובות אשר המציאות כפתה על החיים היהודיים בשנים 1944—1948. היה צורך להחזיר את הנידחים מסופיה למקום מגוריהם. הם נשלחו משומלה, חבורות חבורות, בעוד ועד הקהילה מסיע למחוסרי אמצעים להיות גם הם בין החוזרים, כמו כן גילה ועד הקהילה הבנה כאשר הוחל ביצוע העליה הגדולה בשנים 1948—1947. כל מי שעלה בידו לרכוש את ה„פטק" זכה לעליה. חלוקת ה„פקטים" לא גרמה לשערוריות, תקלות ומשחקים מאחורי הפרגוד, בהם הצטיינו במיוחד סופיה ופלובדיב. היחידים אשר רצו לעלות הוזמנו לועד הקהילה וכל אחד הצהיר, אם הוא מוכן לעליה ומתי וככה עבר הכל חלק ובסדר, בחריגים מועטים.

פרק שלישי

התנועה הציונית בשומלה

כותב ההיסטוריה של התנועה הציונית בבולגריה יתרשם מן העובדה המוזרה של פיגור הופעתה בשומלה. יש יסוד להניח, כי המגמות האנטי־לאומיות של בתי הספר של כי"ח הפעילו את השפעתן על היהודים בעיר זו בתי ספר אלו החזיקו מעמד עד שנת 1915.*) יהודי שומלה לא גילו רוח לאומית לוחמת נגד מגמות ההתבוללות של כי"ח, כמו שנתגלתה במקומות אחרים, אבל אין לבטל את האהדה והערכה אשר יהודי שומלה רחשו לכי"ח עבור פעולותיה לטובתם. אולם לא ברגשות אלו בלבד אפשר לתרץ את פסיביותם לגבי הציונות ואת חוסר הזיקה לאידיאלים לאומיים. הסיבה להתנהלות ללא דחיפה פנימית נעוצה בשקידתם על שמריהם וברגש הדתי, אשר הכה שרשים חזקים בתודעה היהודית של אנשי שומלה. הפסיביות הזאת לגבי סיסמת „קום עשה!" של תנועת התקומה הלאומית, עיכבה את עליתו של דור בעל עצה וגבורה ורוח לוחמה.

השמרנות של יהודי שומלה, מצד אחד, והשפעת כי"ח, מצד שני, עיכבו את הצטרפותם של יהודי שומלה לתנועה הציונית, לא לפני הרצל ולא עם ייסוד ההסתדרות הציונית בבולגריה בשנת 1897.

ידיעות ראשונות על הציונות בשומלה פרסם המורה יעקב משה כלב, ציוני פעיל, עורך העתונים „השופר" ו„אל דיאה". הוא ביקר בשומלה בשנת 1902, וכתב: „בשומלה קימת קהילה יהודית ניכרת. יש בה גם אגודה ציונית. חבריה הם בחורים עניים ואנשי המעמד הבינוני. כמו ביתר הערים, כן גם בשומלה, האמידים מסתיגים מן התנועה. ועד האגודה עושה כל מה שביכולתו כדי לעורר בהם את הרגש הלאומי, אולם ההצלחה אינני מאירה לו פנים. אנשי חוגים אלה נמנעים מלבוא במגע עם אנשי ההסתדרות הציונית. האמידים אינם באים לאספות של ההסתדרות. גם האדוקים מסתייגים ממנה. כדי לקרב אותם אליהם ערכו הציונים אספה בבית הכנסת, בשבת לפני הצהרים. לאספה באו רק מעטים, שכן כמו ביתר הערים כן גם בשומלה התחילו לפתוח את החנויות גם בשבת לפני הצהרים. אחרי כן נערכה אספה בבית קפה בשעות הערב. הפעם באו המונים

*) בשנה זו הצטרפה בולגריה אל מעצמות המרכז. בגלל הפסקת היחסים בין שתי המדינות, לא יכולה כי"ח להחזיק את בתי הספר שלה בבולגריה.

לאספה... אפשר לעבוד בשומלה ויש סיכויים להצלחה... אחת המשימות הראשיות כאן צריכה להיות חיסול בתי הספר של כי"ח".[1]

פרטים נוספים על הופעת חיים ציוניים בשומלה נודע לנו מפי הישיש יוסף בן־ציון אשכנזי, לשעבר יו"ר ועד הקהילה בשומלה. הוא נזכר רק, כי בשנת 1903 או 1904 דיקלם שיר בלאדינו בנשף אשר ערכה ההסתדרות הציונית. הוא זוכר את החרוז החוזר של השיר שדקלם, וזה נוסחו: „פלסטינה אי סוריה, טיירה סאנטה די ישראל" („פלסטינה וסוריה ארץ קדושה לישראל").

אין לנו נתונים בנוגע להשתתפות צירים משומלה לא בועידה הראשונה, או השניה, או השלישית של ההסתדרות הציונית בבולגריה. בועידה הרביעית, שנתקימה בפלובדיב בחודש מרץ 1904 הופיעו כצירים משומלה רפאל נסים כהן ומשה אברהם לוי. זה האחרון היה צריך להרצות על המצב הכלכלי של היהודים בבולגריה. לפי העתון „השופר" מחודש תשרי 5665, ההרצאה אשר נכתבה בלאדינו. חולקה בין הצירים. הכותרת היתה „שיפורים במצב הכלכלי של יהודי בולגריה". „השופר" אינו מוסר לנו ולא כלום על ההרצאה הזאת. על אודות האיש משה אברהם לוי יודעים אנו רק פרט אחד, היינו: כאשר הועמדה להצבעה ההצעה בנוגע לאוגנדה הוא נמנע.

התנועה הציונית התפתחה בעצלתים. במשך השנים הבאות. ב־1906 נכנסו למרכז ההסתדרות הציונית בבולגריה רק 37 ליבות מהפצת השקל הציוני בשומלה, בעוד שההכנסות מכל יהודי בולגריה עלו ל־4000 ליבות. אשר לקרנות, במשך כל השנה לא נשלחה משומלה אפילו פרוטה אחת לצרכים ארגוניים.[2] ב־1907 לא נכנס משומלה לא כל סכום שהוא לקופת המרכז, גם לא עבור שקלים. מן הדו"ח של המרכז אשר פורסם עבור שנת 1908 רואים, כי בכל בולגריה היו קימים ב־15 ערים סניפים של ההסתדרות הציונית. מספר החברים בהן היה 1096 אנשים. ברשימה זו אינה מופיעה שומלה.[3] באותה שנה נתקימה הועידה השישית של ההסתדרות הציונית. משומלה לא הופיע שום ציר. פרט מענין. בעוד האגודות הציוניות מערים שונות שלחו מברקי ברכה, משומלה לא נתקבל כל מברק ברכה. המצב הרדום של התנועה הציונית בשומלה אילץ את המרכז לשגר שליח מיוחד. מן הכתבה אשר פורסמה ב„השופר" מיום 15 בספטמבר 1905 מסיקים מסקנות פסימיות. הכתבה מעלה, כי בעיר מתגוררות 200 משפחות יהודיות בערך, אשר רוב ראשיהן הם סוחרים זעירים, בעלי מלאכה ופועלים בלתי מסווגים. בית הספר מנוהל כשורה. החינוך ניתן לפי שיטות הכי"ח. בין המורים נמצאים פדגוגים טובים, אבל הם מסתיגים מן התנועה הלאומית. „המורים אינם מכירים שום דבר אחר חוץ מארבעת כותלי חדר הלימודים. קימת אגודת „מכבי". יש לה אולם מרווח, יפה ונקי ומכשירים להתעמלות. אולם אין בין המדריכים או החברים בעלי הכרה ציונית. מופעים צבוריים על רקע ציוני או כלל יהודי אינם קימים. אין אינטליגנציה ציונית". הכתבה מסיימת: „יהודי־

שומלה חיים בשלוה. ליבותיהם אינם נרגשים משום דבר״.

שליח המרכז ערך שתי אספות שאליהן נהרו המונים, אבל נסתימו ללא תוצאות ממשיות. מהדו״ח לשנת 1909 למדים אנו, כי בשומלה היו רק 6 חברים רשומים. לועידה השביעית, מן המנין, אשר נתקימה בווארנה ביולי 1910, לא הופיע משומלה ציר. בכתבה אחרת משומלה, נאמר: „מצב דברים זה יש ליחסו לעובדה, כי בית הספר נמצא בידי האליאנס ואין בו מורים לאומיים. הם אינם מגלים שום פעילות ציבורית״.

באותן השנים, בגלל חולשת התנועה הציונית, היו ההכנסות לקק״ל כמעט אפסיות. כאשר הנהלת האגודה עברה לידי רפאל רומנו נרשמה עליה בהכנסות, אבל אחרי התפטרותו ההכנסות לטובת הקק״ל שוב ירדו. בשנת 1907 היתה ההכנסה בכל בולגריה 5,000 ליבות. משומלה לא נכנסה אף פרוטה אחת. ב־1908 היו הכנסות מ־13 ערים בבולגריה. שומלה שוב יוצאת דופן („השופר״ 5 בפברואר 1909). האגודה הציונית בשומלה כמעט חדלה להתקים, וגם כאשר נראו אותות קיום, היו אלה סימני אקראי ללא שיטתיות.

מכבי

בחיים הציבוריים בשומלה התחילה להראות תזוזה אחרי כינוס ה„מכבי״ בווארנה. הוא התקיים ב־1908. השתתפו בו סניפים אחדים מבולגריה הצפונית וביניהם סניף שומלה. ב־3 ביולי 1910 נתקיימה שוב בווארנה פגישה של מכבים מקושטה, רוסה, וידין, וארנה ושומלה. הן הכינוס וכמו כן פגישת הפעילים הגבירו את הרגש הלאומי בקרב כל המשתתפים. גם בני שומלה חזרו ברוח מרוממת.

אגודת „מכבי״ בשומלה נוסדה ב־1907. היו״ר הראשון שלה היה נסים אלמוזלינו אשר נפל במלחמת הבלקנים ב־1912. בכתבה משומלה נאמר: „ביום 18 בפברואר 1940 נחוגה שנת ה־33 להיוסדה של האגודה „מכבי״.[4] פרטים בנוגע לייסוד האגודה נמסרו ע״י הכתב משומלה ב. גרינברג. לפי הפרטים שנמסרו, היה זה אחרי ביקור של קבוצת מכבים מפלובדיב. הם ערכו מופעים בהתעמלות על מקבילים, מתח, פירמידות וכדומה, בלילה ב„קיוסקים״. תלבושתם היתה לבנה אשר הבהיקה בחשכה ועשתה רושם עצום על המסתכלים. בהשפעת המכבים האלה נקטו בני הנוער בשומלה יוזמה וייסדו אגודת „מכבי״. המניע לייסוד האגודה היתה הנטיה למשחקי התעמלות. החברים לא היו עוד ציונים, אבל לאט לאט הם התחילו להתקרב לרעיונות הציונות. ב־1909 נתקימה ועידת מכבי בטאטאר־פאזארדז׳יק. „מכבי״ שומלה לא שלחה צירים, אבל נשלח מברק ברכה, בזו הלשון: „מאחלים הצלחה רבה והתקדמות במפעל המזהיר״.[5] האגודה התפתחה יפה והתחילה למשוך את הנוער יותר ויותר. היא הפכה למרכז הנוער בשומלה, אולם המנהיגים של „מכבי״ כמו ביתר הערים, כן גם בשומלה ייחסו להתעמלות חשיבות יתר

ולא התכוונו לחינוך הלאומי. חלק הנוער והוא די ניכר, עמד על האמון, כי ארץ ישראל יהודית יכולה להבנות רק על גולה מאומנת על ברכי הציונות הנוער צריך לקבל חנוך לאומי. זאת אפשר להשיג בשורות „מכבי״.

על המוסדות הציוניים היתה מוטלת החובה לסייע לתנועות הנוער. יש להצטער על כך, שזאת לא נעשה בהתמדה. באחד הדו״חות של מרכז „מכבי״, נאמר: „בזמן האחרון, הסניף בשומלה איננו מגלה סימנים מיוחדים לקיומו. למרות שועד הקהילה העמיד לרשותו אולם להתעמלות, בא ועד בית הספר ודרש לפנותו. הלה לא רצה להענות לא לבקשות הסניף ולא לאלו אשר הופנו אליו מטעם המרכז של הסתדרות הציונית״. יחסים כאלו היו, אל נכון, נדירים, אבל הם הפריעו להתפתחות התקינה של התנועה וארגונה.

אחרי המלחמות נתקיימה בשנת 1919 פגישה של פעילי „מכבי״ בסופיה. השתתפו בה נציגי סניף שומלה. מן הדו״ח אשר פורסם למדים אנו, כי „מכבי״ בשומלה מנתה 120 חברים ושהיה לה אולם להתעמלות ובה הונהגו פקודות בשפה העברית.

אחרי איחוד „מכבי״ עם ההסתדרות והחברה לתיירות חלה באורח טבעי התקדמות־מה בשומלה. „מכבי״ השתתף ב־1925 בכינוס האגודות בבולגריה הצפונית, אשר נתקים בפליבנה. אחרי הכינוס הגבירו המכבים את פעילותם התרבותית והתעמולתית. הם השתתפו בכונה במגביות לטובת קק״ל. הם ייסדו להקה תיאטרונית. בשנת 1926 מספר החברים היה 107. ב־1930 עלה ל־130. בשנת 1928 נבחר ועד בהרכב: (יו״ר) שמואל מירנדה, (חברים) חיים מזרחי, אברהם פרחי ואחרים.[7]

ב־5 ו־6 במאי התקיימה בשומלה פגישה אזורית של סניפי „מכבי״ מרוסה ווארנה, פליבנה ושומלה. בפגישה השתתף גם הנציג של מרכז ההסתדרות הציונית בבולגריה, אברהם יוסיפוב מפליבנה.

לרגל הפגישה אורגנה אספה חגיגית בבית הכנסת ובה השתתפו מנהל המחוז, מפקד חיל המצב, יושב ראש החברה להתעמלות הבולגרית „יונאק״, נציגים של כל המוסדות היהודיות בעיר ועוד. באספת־עם זו לפני קהל רב נאמו: מלמד מרוסה, סוזין מווידין, יעקב אשכנזי משומלה, אברהם יוספוב מפליבנה ואחרים.

במפקד של חברי כל הסניפים ברך מפקד חיל המצב את המכבים. המצעד עבר לפני מפקד חיל המצב.[8]

בשנת 1929 ביקר בשומלה ששון לוי, מזכיר ראשי של הקונסיסטוריה ויו״ר אגודת „מכבי״ בסופיה. נערכו אספות בהן נשא ששון לוי נאומים הסברתיים על מצב היהודים והקהילות בבולגריה ועל תנועת „מכבי״. בשנת 1930, ביום 6 באפריל, ביקר בשומלה אלברט וורסנו והרצה על הנושא „קשרים אידיאולוגיים בין „מכבי״ והתנועה הלאומית״. בחודש ספטמבר באותה שנה ביקר בשומלה אלברט קיוסו. ביום 12 בספטמבר 1930 נבחר ועד חדש בהרכב: יעקב אשכנזי יו״ר, חברי ועד מרקו סימן־טוב, מרקו חיים כהן, מרסל אסטרוק ואחרים.

„מכבי" — שומלה בשנת 1930. באמצע בשורה השלישית נראים גב ריאל מירנדה, משאמלו נ. ביג'ראנו וסמי מירנדה; מימין אליעזר כהן

בשנת 1934 חולקו בסופיה סרטיפיקטים לעולים מבולגריה. החלוקה עוררה את מורת רוחם ותגובתם של חוגי המכבים בשומלה, שביניהם היו רבים אשר שאפו לעליה. ל„מכבי" שומלה לא ניתן אפילו לא סרטיפיקט אחד. הועד המרכזי של ה„מכבי" נקט בפעולת מחאה. לפי הוראותיו נערכו אספות מחאה נגד המעוות. אספת מחאה כזו נתקימה בחודש אפריל 1934 גם בשומלה ואליה נהרו אזרחי העיר בהמוניהם.

אירוע חשוב בחיי ה„מכבי" היתה הפגישה המכבית אשר נתקימה ב־28־29 במאי 1939 בשומלה. נסים מירנדה, יו"ר האגודה, גייס את כל כוחות הסניף לעבודות ההכנה בשביל הפגישה. עוזריו העיקריים היו לינה אשכנזי, ברוך גרינברג. לינה אשכנזי היתה תלמידה בכיתות הגבוהות של הגימנסיה. היא הצטיינה בהשכלתה הגבוהה, במרצה ודבקותה בסניף, בו השקיעה את מיטב כוחותיה. ברוך גרינברג היה אחד החברים המשכילים ביותר בסניף באותן השנים. הוא היה ציוני מסור, אבל לאחרונה עבר מקצה אחד אל הקצה השני. הוא נעשה קומוניסט קנאי.[9]

הפגישה הנ"ל הוצאה לפועל בהצלחה רבה. נקראו הרצאות על ידי פיפי משיח מרוסה, אליה שואב מווארנה וברוך גרינברג משומלה. אחרי הפעולה העיונית נערכו משחקים, טיולים ולסיום נערכה אספה עממית גדולה. הפגישה הגבירה את ההרגשה העצמית של כל חברי האגודה והפעולה המאומצת אשר באה אחריה הוכיחה את יעילות הפגישה. להצלחתה היתה השלכה גם בסכומים אשר נאספו לטובת הקק"ל, והראיה לכך: בחודש אפריל היה הסכום הכולל לטובת קק"ל 1,723 ליבות, מהן 494 ליבות נאספו על ידי ה„מכבי". בחודש יולי 1939 מתוך 2,131 ליבות נאספו 1804 ליבות על ידי ה„מכבי".

ב־14 באוקטובר 1939 נפטר בשומלה המורה ישראל דוידוב. הוא היה אחד העסקנים המזהירים ביותר בקרב הנוער המאורגן ב„מכבי" וב„השומר הצעיר", הן בווארנה והן בשומלה. ברוך גרינברג כתב עליו: „הוא היה פעיל לאין ערוך בשדה החינוך התרבותי והלאומי של הנוער בשומלה, ובווארנה, בה עבד באחרונה בתור מורה".[10]

המונים הלכו רכוני ראש אחרי ארונו אשר הובא על כתפי המלווים עד בית העלמין. באספת האבל נאמו: לינה אשכנזי ונסים מירנדה משומלה, ובן־שושן מווארנה.

בשנת 1939 החלה האנטישמיות להתחזק בשומלה. השלטונות החלו להתחקות אחרי פעולות „מכבי". ככה, למשל, אסרו השלטונות להעלות על הבימה את המחזה שלהצגתו התכוננו המכבים במשך חדשים. צעירים אנטישמיים התחילו להתנפל על יהודים. צעירי היהודים המכבים לא נבהלו. בעת ובעונה אחת, עם התמורה הזאת, רואים תמורות טבעיות גם בהנהגת „מכבי". חלק מן המכבים גויסו לצבא. אחרים עזבו את העיר. „מכבי" עמד מול בעיות ארגוניות חשובות: מי ומי ימלאו את המקומות הפנויים בהנהלה? לבעיה זו נמצא פתרון בזה שהבחורות עברו אל השורה הראשונה. סוזנה רומנו, מטי גרון, לינה אשכנזי ואחרות נעשו

מדריכות להתעמלות. אנשים אשר היו מעורים בחיי „מכבי״ בשומלה הביעו דעה, כי המדריכות הצטיינו בתפקידן. יש אשר טענו גם כן, כי המשמעת והמשחקים היו מצוינים. תופעה נוספת בכשרונותיה של הבחורה ב„מכבי״ היתה העובדה, כי בתחילת 1939 נתמנתה לינה אשכנזי בתור מפקדת של „מכבי״. תפקיד הגזברות בועד החדש נמסר למטי אשכנזי. בתור ספרנית נבחרה רוזה אשכנזי. כעבור חודשים אחדים נבחרה לינה אשכנזי בתור יו״ר האגודה. בזאת הצטיינה האגודה כיחידה בכל בולגריה, שהיו״ר שלה היתה בחורה[11].

ביום 18 בינואר 1940 נחוג יובל ה־33 של ייסוד האגודה. ברוך גרינברג נאם על „דברי הימים וחשיבותה של „מכבי״ בשומלה״. זה היה גם נאום הפרידה שלו, כי הוא נקרא לשרות צבאי. בסיום דבריו הביע אחולים „לחוג את כל החגים הבאים בארץ ישראל״.

הועד החדש בראשותה של לינה אשכנזי לא האריך ימים, כי באותה שנה נדרש „מכבי״ מטעם השלטונות לפרק את עצמו ולמסור את כל האינוונטר שלו למשטרה.[12]

„מכבי״ בשומלה התקיימה 33 שנים. היא האריכה ימים מעבר לתקו־פות קיומן של כל יתר ארגוני הנוער הציוניים בעיר. דרך „מכבי״ עבר מרבית הנוער היהודי המקומי. אנחנו צריכים להודות, כי „מכבי״ עשה רבות למען החינוך הלאומי והגופני של הנוער, שמתוכו נפלו חללים למען מדינת ישראל.

הצלחותיה והישגיה של „מכבי״ אינם מקריים. כמו בכל בולגריה כן גם בשומלה הצליחו מנהיגי „מכבי״ במשך השנים לנטוע ולפתח בקרב הנוער את הרגש הלאומי. משחקי ההתעמלות, המדים והמצעדים עושים את פעולתם בנשמת הנוער בגילו הרך. בהשפעתם של הגורמים האלו נמשך הנוער אל השורות בלב נפעם מקצב הפעולות המחשלות את הרוח הלאומי, הציוני, החלוצי והקרבי למען ישראל ומולדתו. תודות ל„מכבי״ וליתר הגורמים אשר נבעו ממנו חושלה הדמות הלאומית של היהדות בשומלה.

הסתדרות לשפה ולתרבות עברית בבולגריה — סניף ״מקרא״

בשנת 1912 הגיע לרוסה המשכיל ד״ר צמח רבינער. הוא היה דרשן בשפת הלאדינו וחיבר ספרים רבים רבי ערך. באותן השנים התנהל בטכניון בחיפה המאבק על השפה העברית. ד״ר רבינער היה שוחר ההתעוררות התרבותית והלאומית של היהודים, ובמיוחד של הנוער. ביוזמתו ובעזרת פעילים צעירים של החברה „אוניון אי פרוגריסו״ נקראו בני הנוער לאספה אשר נתקימה באחד החדרים של בית הספר לבנים. ד״ר רבינער הרצה על נושאים תרבותיים ולאומיים. בהשראתו נוסדה אחרי כן חברת „מקרא״, שמטרתה היתה הפצת השפה והתרבות העברית. מתוך שאיפה לעורר את הנוער היהודי גם בערים אחרות לייסד חברות דוגמת „מקרא״ ברוסה, הורכבה על ידי הנהלת „מקרא״ ועדה מרכזית

יזומה בהרכב: ששון לוי, אליעזר בן־ארוייה, יעקב ווינשטיין. הועדה הטילה על ששון לוי לנסוע לשומלה במטרה הנ״ל.

בתחילת שנת 1914 ביקר ששון לוי בעיר מולדתו.[13] הפגישה הראשונה בין ששון לוי וחבריו נתקימה בביתו של בצלאל פילוסוף.[14] השתתפו: שלמה אשכנזי, אשר חננאל, מיקו פרחי, יעקב בן־ארוייה, בצלאל פילו־סוף, אליעזר כהן ואחרים. ששון לוי הרצה לפניהם על מהלך הדברים אשר הביאו לידי ייסוד החברה „מקרא״, והציע לנוכחים להיחלץ לפעולה בשומלה למטרות ה„מקרא״. הצעתו של לוי נתקבלה. נבחרה ועדה יוזמת ונוצר החוג אשר נקרא „מקרא״. תלמידי הגימנסיה בשומלה נרתמו לעבודה. חברי ה„מקרא״ החדשים לא תפסו בראשונה את חשיבות המטרות, שאליהן הם נחלצו לחתור. איש מהם אפילו לא העלה על דעתו, כי בעוד שנים יצאו מתוכם חברים, שישאו בעול החיים הציבוריים בעירם. כאשר נרתמו לפעולה לא היתה בשומלה אינטליגנציה ציונית. ב„מכבי״ היו מטפלים בעיקר בתרבות הגוף. בנסיבות אלו „מקרא״ לא היתה צריכה להיהפך לבית ספר ללימוד השפה העברית אלא ייעודה היה להיות מוסד אשר לפניו עמדו פתוחים שדות רחבים לפעולה ציבורית. הם היו צריכים להתחנך בעצמם ולהכין את הציבור היהודי למטרה הנעלה, והיא החדרת הציונות לתודעת הציבור, כדי שיהיה מוכן בשעה מכרעת ללכת לקראת הגשמת החזון הציוני.

חברי ה„מקרא״ בשומלה הלכו גם בועידות ההסתדרות בעקבות השקפת עמיתיהם — חברי „מקרא״ ברוסה.

שלמה אשכנזי ניהל את החברה בשנים הראשונות, ויחד עם חבריו פיתח פעולה שיטתית. לחברת „מקרא״ נספחו כמעט כל תלמידי הגימנסיה, נוער עובד ומספר רב של תלמידי הפרוגימניה. בשנת 1914 נקראה אספה כללית ובה נבחר ועד בהרכב: יו״ר יחזקאל טולידו, אלברט פילוסוף, מזכיר, אליעזר כהן, גזבר ואחרים. הועד החדש התחיל את פעולתו בתנופה מוגברת. נערכו אספות בהן נקראו הרצאות אשר קבלו מהועדה המרכזית ברוסה. קוראי ההרצאות היו שמואל גרציאני, יחזקאל טולידו, בצלאל פילוסוף, שלמה אשכנזי ואחרים.

ב־24 בדצמבר 1914 נועדה בפלובדיב הפגישה הראשונה של אגודות הנוער הלאומי. משומלה השתתפו בצלאל פילוסוף ומיקו פרחי. בפגישה זו הוחלט והונח היסוד להסתדרות לשפה ולתרבות עברית בבולגריה.[15] עוד בפגישת היסוד באו לידי ביטוי ההבדלים העקרוניים בין הזרם „הרוסצ׳וקי״ והזרם „הפלובדיבי״.

„מקרא״ בשומלה המשיכה את פעולתה ביתר שאת והתלהבות. בפסח, 1915 נערכה אספה פומבית בבית הספר היהודי. הנואם היה בנימין ארדיטי מרוסה. הוא העלה בנאומו, כי לימוד השפה העברית איננו מטרה בפני עצמה, אלא אמצעי להעמיד את חיי האומה על פסים תקינים. התקינות המלאה תושג רק אחרי ריכוז המוני העם היהודי בארץ ישראל.

חברי „מקרא״ בשומלה לא הסתפקו אך ורק בפתיחת קורסים לעברית

הסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה — סניף „מקרא" בשומלה בשנת 1917. בשורה ראשונה מימין לשמאלה: מיקו פרחי, מוסיו בכור, שאול עבדי

ועריכת הרצאות בשביל חבריה והנוער, בדומה לעמיתיהם ברוסה. הם הרחיבו את חוג פעולתם ונגשו לעשותה במסגרת האפשרות האוביקטיבית גם בקרב הציבור. הם ערכו הרצאות עממיות, הגבירו את המופעים הציוניים ונעשו חלוצי התעמולה הציונית אשר עברה בהדרגה לידי חברי ה„מקרא" המבוגרים.

בקורסים לעברית השתתפו בנוסף לנוער גם מבוגרים. המורה לעברית שאול עבדי היה חלוץ העברית בשומלה. הסיסמה היתה: „עברי, דבר עברית!" ביוזמת „מקרא" והמורה עבדי ובעזרתם אחד מתלמידיו מהקורס בפלובדיב מרקו אהרן כהן — הוקם בשנת הלמודים 1917־1918 הגן העברי הראשון. הגננת היתה תלמידת הקורס העלמה אלמליח.

בשנת העשרים הונהגה על ידי הקונסיסטוריה את העבראיזציה בכל בתי־הספר העבריים. שומלה היתה כבר מוכנה לכך על ידי ההכנה הנר־חבת של „מקרא" והמורים הצעירים.

בשנת 1916 נתמנה בתור מורה לעברית שאול עבאדי אשר סיים את הסמינר למורים בירושלים. הוא חייב את תלמידי הפרוגימנסיה היהודית לדבר ביניהם עברית בזמני ההפסקות בבית הספר. לתלמידים אשר הצטיינו בקנאותם לעברית הוא נתן בתור פרסים ספרים בעברית עם הקדשה היה תומך נלהב של חברת „מקרא" ונטל חבל בכל פעולותיה. ב־

1917, ביוזמתו של היו"ר יחזקאל טולידו, ערכה „מקרא" מפעל לטובת החילים היהודים, שהיו שבויים רוסיים מושכנים בסביבות העיר. הם קבלו חופשה לימי חג הפסח בשנת 1917. לחילים השבויים האלו ניתן מזון, לבוש וחפצים אחרים. הם הוזמנו לבתי יהודים אשר קבלו אותם בסבר פנים יפות. מפעל זה של „מקרא" נתמך באופן פעיל על־ידי הציוני המסור רפאל רומנו ועל־ידי המורים יצחק בכר, שאול עבאדי והחזן חר' ליאון.

בשנת 1918 ארגנה „מקרא" להקה תיאטרונית. היא הציגה את המחזה „יהודה מכבי" בהצלחה רבה. בחודש פברואר 1919 קראה החברה לאספת מחאה רבתי נגד הפוגרומים בפולניה. כדאי לציין, כי גם המפעלים לטובת הקק"ל התחילו להסתיים בהצלחה הודות לעזרתם של חברי ה„מקרא".

ההסתדרות הנהיגה לחוג אחת לשנה חג הנקרא „יום העברים". „מקרא" בשומלה הוציאה כרוז לחג הזה בשפה העברית. לועידה הרגילה הראשונה של ההסתדרות אשר נתקימה ב־28 ביוני 1915 בסופיה שלחה „מקרא" שומלה שני צירים והם: שלמה אשכנזי ומיקו פרחי. יש לציין שבפגישה להתיעצות של ההסתדרות, אשר נתקיימה בפלובדיב בחודש ינואר 1918, רק צירי הסניפים מרוסה ושומלה עמדו על דעתם, כי ההסתדרות צריכה למלא תפקיד חשוב בחיים הציבוריים.[16] במכתב מס' 334 מיום 13 במאי 1918, חתום בידי אלברט פילוסוף ומרקו כהן, העלתה „מקרא" את הצורך להוציא „בטאון מודפס" (זו היתה גם אחת הדרישות של „מקרא" ברוסה). חברי שומלה הודיעו, כי הם יתמכו בכתב העת המוצא על ידי החברים ברוסה, והוא „אברייסקי גלאס".[17]

גם בכוון אחר רכשו לעצמם חברי „מקרא" שומלה את נזר הריבר־נות בזאת, שהם היו הראשונים אשר נקטו יוזמה לפתוח על חשבונם „גן ילדים" אשר שפת החינוך בו תהיה אך ורק עברית. „מקרא" שומלה התחילה למלא תפקיד חשוב בתנועת התקומה הלאומית בעיר. היא לא רק מלאה את מקומה של האגודה הציונית בעיר בשנים 1913—1920, אלא גם נהפכה לכור ההיתוך של המנהיגים הציוניים.

אחרי שנת 1918 שגשגו החיים הציוניים בעיר. הגורמים לכך היו: הצהרת בלפור וניהול בית הספר על ידי הציונים. ההודעה אשר פורסמה בעתונות הבולגרית על הרכבת ממשלה יהודית, הרחבת החוג של ציונים צעירים אינטלקטואלים אשר יצאו מתוך שורות ה„מקרא", פרוק הגיוס והשגשוג הכלכלי. זו היתה ראשית הציונות בשומלה, מכי"ח דרך „מכבי" ו„מקרא" לפעילות ציונית סדירה.

פעילות ציונית

בפברואר 1919 נתקימה בסופיה הועידה התשעית של ההסתדרות הציונית. בתור צירים משומלה השתתפו גבריאל מירנדה ואשר חננאל.

בשנת 1921 עמדה האגודה הציונית איתנה על רגליה. העתון „השופר", מיום 11 באפריל 1921, מציין, כי ב־4 בינואר 1921 נערכו בחירות למוסדות הציוניים ובהם השתתפו רוב החברים. לועד הסניף נבחרו: גבריאל אפרים

מירנדה, יוסף אשכנזי, יחזקאל טולידו, ישראל ד. מאיר ואחרים. לועדת התרבות נבחרו: רפאל פארין, עמנואל לוי וחיים לובנוב (מורה לעברית מרוסיה). לועד הקק״ל נבחרו: גבריאל ג. כהן, רפאל רומנו ומשה גרינברג. על הצלחותיהם של המוסדות הנבחרים החדשים מעידות עובדות אלו: בבחירות לועד הקהילה ולועד בית הספר השיגו הציונים רוב מוחלט. האגודה הציונית ערכה כל חודשיים אספות הסברה ותעמולה, וכן הרצאות עבור החברים.

ידוע, כי החל משנת 1922 הכניסו הקהילות היהודיות בבולגריה בתקציביהן הקצבות בשביל הקק״ל. אחת הקהילות הראשונות היתה הקהי־לה בשומלה, אשר בתקציב לשנת 1922/21 הקציבה 1200 ליבות בשביל הקק״ל. מלבד זאת, גם ההכנסות מיחידי הקהילה עלו. בשנת 1922 נכנסו משומלה 8,181 ליבות בשביל הקק״ל.

במשך אותה התקופה הגיע לשומלה השליח המיוחד של קרן היסוד, ד״ר אלקסנדר גולדשטיין. הוא עשה בשומלה שלושה ימים. נערכו שתי אספות אשר הוכתרו בהצלה חומרית ומוסרית רבה. במגבית הראשונה נתרמו 95,000 ליבות, סכום ניכר באופן יחסי.

הקצב המוגבר של החיים הציוניים נתן את אותותיו הבולטים בתוצאות הבחירות: לועד בית הספר בשנת 1923 קבלו הציונים 184 קולות ואילו יריביהם רק 21 קולות; ולוועד הקהילה קבלו הציונים רוב מוחלט. כמו במוסד הראשון כן גם בשני קבלו הציונים את כל המנדטים. בשנת 1924 התקימו הבחירות לועד בתי הספר. הציונים קבלו רוב מוחלט. נבחרו: גבריאל מירנדה, נסים ביג׳אראנו, עזריה פרחי, בן־ציון סטרומסה ואחרים.[18]

התנועה הציונית בשומלה היתה אחידה עד שנת 1926. ההתפלגות הסיעתית טרם פקדה אותה. אל נכון, היו הבדלי דעות על בעיות שונות בין הציונים המאורגנים, אבל הבדלים אלה לא היו מרחיקי לכת ולא היו יכולים לגרום להתפלגות סיעתית על יסודות אידיאולוגיים. היו אי אלו סטיות מן הנוהג הקים, שאי אפשר ליחס אותן לדחפים רעיוניים. בנוגע להן אופינית היא כתבתו של איש שומלה, סמי מירנדה:

„הבחירות לקונגרס הציוני הארבעה עשר נתקימו ב־5 באפריל 1925 במקום ב־12 בו, כמו שנקבע על ידי ועדת הבחירות הראשית. התקנה לבחירות אישיות וסודיות נשכחה. במקום זו הופתענו ב... אספה. היו״ר פתח אותה במילים אחדות על משמעות הקונגרס ואחרי כן ניגשו לבחי־רות. מתוך 348 משלמי השקל, שלהם זכות הבחירה לצירים לקונגרסים הציוניים, באו לאספה רק 60־70 אנשים. אחדים מהם אשר „הכירו״ היטב את המועמדים הציעו, ובהשפעתם נבחרו בהרמת יד: אלברט רומנו, חיים אהרון פרחי, ד״ר מרקו רומנו ויוסף הלוי. מצערת היא הצורה בה נערכו הבחירות. רשות הדיבור לועדת הבחירות המרכזית״[19]

השומר הצעיר

הנוער היהודי הלאומי בבולגריה היה שרוי באותן השנים במשבר

רעיוני חמור. הסיבה לכך היתה נעוצה במבוך הרעיוני אשר השתרר בקרב מנהיגי הציונות העולמית. בעודם מחפשים דרכים להגשמה ציונית, נכנס הנוער היהודי בבולגריה אל התוהו ובוהו הרעיוני, אשר נגרם על ידי הלחץ של מנהיגי ההסתדרות, מפלובדיב, שדגלו לאיחוד עם „מכבי".

עוד בשנת 1920 כותב שורות אלו חיבר מאמר תחת הכותרת „דרך הצעירים". העמדה שנקט בו היתה מבוססת על הדעה, כי הציונות נמצאת במעבר מן המאבק אל ההגשמה. הצעד של המעבר הזה הוא מסוכן מאוד, כי המאבק אשר התלקח הוא בין בני דור הזקנים לבין בני דור הצעירים, השואפים לחיים חדשים.[20]

ההסתדרות נתפרקה. במכתב חוזר מס' 22/330 מחודש דצמבר 1921 הורה הועד המרכזי של ההסתדרות להתאחד עם „מכבי". על יסוד המכתב החוזר הזה הגיע לשומלה אשר חננאל. הוא זימן ועדי שתי האגודות „מכבי" ומקרא" לישיבת האחוד. הודיעו משומלה, כי בתחילת החודש נתקיימה ישיבה משותפת של ה„מקרא", „מכבי" והאגודה „תייר עברי". נבחר ועד של האגודה המאוחדת בהרכב: אליעזר כהן, יעקב אשכנזי, אהרון פרחי, גב' מנדה ואחרים.[21] ככה שקעה שמשה הזוהרת של „מקרא" ללא תפארת.

הנוער העברי נשאר נטול אגודתו הלאומית התרבותית. „מכבי" היתה בעיקר אגודה להתעמלות. הנוער אשר שאף למרחבים חיפש נתיבים חדשים. הוא רצה וגם היה מוכרח להתחשב בבעיות המציאות. ראה את עצמו מסויג בארבע כתלי ההתעמלות. נעשה נסיון להחזיר את הגלגל אחורנית. הנוער אשר לא יכול להשלים עם המצב שנוצר החל לחפש דרכים חדשות.

חלק מהנוער בעל דעות חלוציות, הכשרה, עליה והגשמה נטה לעבר תנועת „השומר הצעיר". ברוסה, קבוצה של חברי „מקרא" ניסו להניח את היסודות לתנועת „הצופה". בפלובדיב החלו להפיץ את רעיונות „החלוץ". ידם של הנוהים אחרי „השומר הצעיר" היתה על העליונה. בבולגריה נוסדה תנועת הנוער העצומה של „השומר הצעיר", אשר משכה אליה צעירים וצעירות מכל מרכזי היהודים בבולגריה.

נסיונות ראשונים לגולל את רעיונות „השומר" לפני הנוער בשומלה נעשו עוד בשנת 1922, על ידי שמואל (סמי) מאיר. פעולתו לא נשאה פרי, כי התנאים האובקטיביים לא היו נוחים לכך. הזרע שנזרק אז, נפל על קרקע פורה.

בשנת 1925 נוסד הקן של „השומר הצעיר" בשומלה, לאחר בקורו של אליעזר ארדיטי מרוסה. היוזמים והמנהיגים הראשונים היו: רחל רפאל כהן, רבקה כהן, שבתאי פרחי, יוסף סימן־טוב ואחרים. הארגון החדש היה בתחילתו חלש. לא היו לו אמצעים אפילו לשגר בא כוח לועידת היסוד של „השומר הצעיר", אשר נתקימה ב־1925. אחרי הועידה התחיל הקן לפתח פעולה „שומרית" שיטתית. הוא לא הסתפק בקורסים לעברית, היסטוריה יהודית, היסטוריה כללית, סוציאליזם ומקצועות אחרים. הוא

קן „השומר הצעיר" בשומלה בשנת 1929, בשורה השלישית השני מימינה — **חיים ישראל**

שם את הדגש בהכשרה. רחל רפאל כהן היתה הראשונה אשר, בניגוד לרצון הוריה, יצאה להכשרה לשם עליה.

הקן בשומלה התעצם והלך. בועידה הרביעית אשר נתקיימה ב־13 ביוני 1929 היה גם הוא מיוצג בה. הקן התעצם עד כדי כך כי פגישת „הצופים" אשר היתה צריכה להתקים בסופיה בחג המולד, נתקימה בשומלה. בפגישה זו השתתפו „הצופים" המבוגרים מסניפי „השומר הצעיר" מבולגריה הצפונית. נדונו בה שאלות חנוכיות ורעיוניות.[22]

אחרי פגישה זו ביצר „השומר הצעיר" עוד יותר את עמדותיו בעיר. הוא תפס את המקום הראשון במגביות ומפעלים לטובת הקק"ל. עם עליתה של רחל כהן ב־1932, אחרי שסיימה את הכשרתה, ונעזרה ע"י חברותיה וחבריה לדעה, למרות רצון אביה, עלתה קרנו של „השומר הצעיר" בעיני הצעירים הציוניים האידיאליסטים. עליתה עוררה את תגובתם של אי אלו חוגים ציוניים בעיר, אשר לא ראו בעין יפה את עליתן של בנות. אחרי עליתה של רחל כהן עלה מספר חברי „השומר הצעיר" אשר רצו לקבל את ההכשרה הדרושה במשק החקלאי „העתיד" של ההסתדרות הציונית, בקרבת העיר טאטאר־פאזורדז'יק. חברי ההנהגה הראשית אליעזר ארדיטי, דוב אסא, חיים ישראל, שם־טוב פסי ואחרים בקרו בשומלה. הודות להרצאותיהם קבלה התנועה תוספת עוצמה. ראויה לציון מיוחד פעילותו של המורה

ישראל דוידוב, בקרב חברי „השומר". הקן הגיש את תקנותיו לאשור מטעם השלטונות וקבל אותו. הוא לקח חלק פעיל בארגון מחנות „השומר" ושלח אליהם רבים מחבריו. אנחנו למדים, כי קן „השומר" בשומלה לקח חלק פעיל להכנת המחנה בכפר סקוביליבו על יד קאזאנליק. הוא הצטיין גם בפעילותו במחנה גם אחרי קיומו.[23]

אחרי שנה נסתמנה ירידה בפעילותו של הקן. זו היתה תוצאה של יציאתם של החברים המבוגרים מן העיר. אחדים מהם עלו ארצה, אחרים העתיקו את מושבם לערים אחרות, וככה נשאר הקן ללא הנהגה. למשל, בינואר 1937 נתקים בסופיה סמינר למדריכים. השתתפו כשלושים חברים משבעה קנים. משומלה לא השתתף אף אחד. מטעם ההנהגה הראשית השתתף לוי שווארץ. שם נקראו הרצאות מענינות. שומלה לא יכלה להפיק תועלת מן הסימינר. בטאונו של „השומר הצעיר" מחדש מרץ 1938 הודיע, כי „אחרי קפאון ארעי בפעילות הקן, באה תזוזה קדימה, עם חילוף המשמרות. הצעירים תפסו את מקומות ההנהגה ונטלו לידיהם את התפקידים האחראיים, וכעת מתנהלת פעולה סדירה בכיתה החינוכית הראשונה. צעירים חדשים נכנסו לארגון... מאמציהם של כולם ראויים לשבח".

בגלל התמורות הפוליטיות אשר חלו בבולגריה, לא הצליח „השומר הצעיר" להתאושש ולתפוס את העמדות בחיים היהודיים בשומלה, שעליהן עמד בשנים 1929—1936. „השומר" נשאר להיות אחרי שנת 1938 ארגון של צעירים בלבד. הבטאון „הנוער" משנת 1939 מודיע: „בהתחשב עם האדישות החמורה השוררת בקרב היהדות בשומלה, יכולים אנחנו לציין, כי פעולת חברינו הצעירים בעיר זו משביעה רצון". אחד המופעים האחרונים של „השומר" בשומלה היתה הנחת היסודות לכינון „ועד כללי של הנוער" אשר בו השתתפו „וויצו", „מכבי" ואחרים.

שנה אחרי כן אולצו כל האגודות והארגונים בעיר, הן של הנוער והן לא של הנוער להתפרק. חניכי „השומר הצעיר" עלו והתפזרו בכל הארץ בעיקר בקבוצים הנמנים אל הקיבוץ הארצי, ואלה הם: מעברות, רמת השופט, רמות־מנשה ואחרים.

ויצ"ו

כדי לזרז את הפעולה הציונית בין הנשים, נוסד בשנת 1923 בבולגריה ההסתדרות של נשים ציוניות ויצ"ו. בועידה הראשונה של ויצ"ו אשר נתקיימה ב־17.1.1926 בסופיה, השתתפו 27 צירות מתשע ערים. שומלה לא היתה מיוצגת. אם כי עוד בשנת 1923 עשתה קלרה בג'אראנו מבית גרון, את הנסיון הראשון לייסד סניף ויצ"ו בשומלה. בועידה השניה שנתקיימה במאי 1927 בסופיה, השתתפו 18 סניפים, ביניהם גם הסניף משומלה.

מן הדו"חות של סניפי ויצ"ו, אשר נתפרסמו ע"י המרכז שלה הננו למדים, כי סניף שומלה פיתח פעולה מאומצת. כל שבועיים היו נערכות הרצאות ושיחות עבור החברות ואורחות. נערכו גם אסיפות פומביות

תעמולתיות, בהן נאמו עסקניות אשר באו לשומלה למטרה זו. בין אלו היו: אנה שינין, גרסקוביץ, א. רדביל, פאני קאפון, ואחרות. כמו כן נערכו שיעורים בעברית והיסטוריה יהודית, בהן לימד המורה חיים אשכנזי. בכל שנה נערכו נשפים ספרותיים־מוסיקליים. הסניף נוהל בשנים 1927—1930 על ידי ברטה כהן ואלנה אשכנזי.

ויצ״ו השתתפה במגביות לטובת ק.ק.ל. במקרים רבים היו הסכומים אשר נאספו על ידה עולים על הסכומים אשר נאספו ע״י יתר האגודות בעיר. סניף שומלה השתתף כמעט בכל הועידות של ויצ״ו משנת 1930 עד 1937. קלרה ביג׳אראנו והעלמה רחל כהן, בתו של רפאל כהן ואחרות הצטיינו בהרצאותיהן. בפעולה התרבותית של ויצ״ו לקחו חלק פעיל המורים דוידוב ואשכנזי. כדאי לציין, כי ויצ״ו המשיכה את פעולותיה התרבותיות לאומיות גם אחרי ה־9 בספטמבר. למרות המכשולים אשר הונחו על דרכיה, מועדת הנשים של „חזית המולדת״ הקומוניסטית.

כאשר ההסתדרות הציונית אולצה להתפרק, ויצ״ו המשיכה את פעולותיה עוד במשך זמן מה. היא לקחה חלק פעיל בחגיגות אשר נערכו לרגל הקמת מדינת ישראל.

באגודת ויצ״ו בשומלה היו פעילות: קלרה ביג׳אראנו, ברטה כהן, אלנה אליעזר אשכנזי, רחל גבריאל כהן, רבקה עזריה פרחי, אסתר רפאל כהן, סולצ׳י מאיו ואחרות.

התנועה הרביזיוניסטית

שומלה נחשבה כמבצר התנועה הרביזיונסיטית בבולגריה. אם ניקח בתור קנה מידה את מספר הקולות אשר ניתנו משלמי השקל בבחירות לקונגרסים לרביזיוניסטים נראה כי כן הדבר.

מהו ההסבר לתופעה זאת?

ידועה לא רק העובדה, כי ז׳בוטינסקי העריך מאוד את האלימנט הספרדי, אלא גם שהספרדים הלכו צמודים לרעיון הרביזיוניסטי. הצירים הרביזיוניסטים היחידים בקונגרס הציוני ה־14 היו הספרדים: ד״ר שאול מז׳אן מסופיה, אברהם ריקנטי מסלוניקי ולניאדו מירושלים (זה ויתר על מקומו לטובת ז׳בוטינסקי). בין הלך הרוח הספרדי וההשקפה הרביזיוניסטית קימת מעין זהות, באשר ההשקפה הרביזיונסיטית צצה כסייג לנימת הפשרה אשר חדרה אל תוך הציונות. הספרדי מטבעו מתנגד לפשרות. ז׳בוטינסקי הופיע כצועד זקוף על הקו הישר של הציונות ההרצלאית ולחם נגד הפשרות. הקו האופיני של הספרדי הוא יחסו הישיר אל הבעיות החשובות של החיים. יהודי שומלה, שלא כיתר היהודים בבולגריה, הודות לשורת תנאים אובקטיביים, שמרו בקרבם את הקוים האופיניים של הספרדים. הספרדיות היא אחת הסיבות להצלחת ההשקפה הרביזיוניסטית בשומלה.

אדולף יוסיפוב, מזכיר המרכז של הרביזיונסטים בסופיה, שהיה בראשותו של רפאל לוי, נסע בחודש מאי 1927 לשומלה. בהמלצת העו״ד ליאון

הועד של הרביזיוניסטים בשומלה בזמן ביקורם של רפאל לוי ורפאל בן־שושן (השלישי והרביעי מימין) בשנת 1931

כהן, שוחר הרביזיוניזם, נקראה האספה הראשונה בביתו של יעקב אשכ־נזי. השתתפו הח׳ סמי דוד מירנדה, חיים ש. מזרחי, יעקב אשכנזי, מרקו חיים כהן, טובי גרון, ז׳אן סימן־טוב ואחרים. כל הנוכחים היו צעירים השייכים לאינטליגנציה מכל שכבות היהודים. נבחר ועד בהרכב: יעקב אשכנזי (יו״ר), סמי מירנדה, מרקו חיים כהן ואחרים. הועד ניגש לפעולה במרץ, בהתחשב עם הבחירות לקונגרס הציוני ה־15 אשר היו צריכות להתקיים בעוד חודשים אחדים ושאף לצאת מהן בכבוד. בחודשים יוני ויולי נקראו שתי אספות־עם גדולות. הנואמים היו בנימין ארדיטי, אדולף יוסיפוב ובוקו בסן מווארנה. באסיפה אחרת לפני קהל רב נאם המועמד הראשון רפאל לוי. מנהיגי הציונים הכלליים בשומלה השתתפו בפעם הראשונה באספה של הרביזיוניסטים. מלבד זאת נערכו פגישות עם מנהי־גים מקומיים. הבחירות נערכו ב־3 באוגוסט 1927. תוצאותיהן היו מזהי־רות לרביזיוניסטים. מספר כל הבוחרים היה 112, מהם קבלו הציונים הכלליים 64 והרביזיוניסטים 48 קולות. בשום עיר אחרת — חוץ מסופיה — לא השיגו הרביזיוניסטים יותר מ־40% מן הקולות. בסופיה השיגו הרביזיוניסטים 160 קולות ואילו הציונים הכלליים קבלו רק 117 קולות.[24] יוסף ישראל אשר נסע לקונגרס במקום רפאל לוי, מסר ביום 5 בנובמבר 1927 ד״וח לפני בוחריו בשומלה. ב־15 באפריל 1928 נתקימה בסופיה

פגישה להתיעצות ובה השתתפו שלושה באי כוח משומלה והם: יעקב אשכנזי, סמי מירנדה וא. לוי. הראשון והשלישי טענו בפגישה זו, כי טרם נתקנו תנאים לייסד ארגון של נוער רביזיוניסטי, ואילו סמי מירנדה עמד על דעתו שהרביזיוניסטים צריכים לקחת חלק פעיל בכל שטחי החיים הציבוריים בשומלה. כמו כן הוא הביע דעה חיובית לייסוד בית״ר.

ב־30 ביוני 1929 נתקימו הבחירות לקונגרס ה־16. סלע המחלוקת היתה שאלת הקמת סוכנות יהודית מעורבת של ציונים ולא ציונים. היות ומשלמי השקל תמכו ברובם בדעה, שצריכים להניח את היסוד לפעולה משותפת עם הנוטאבלים, הם נתנו את קולותיהם נגד הרביזיונסטים. לאמיתו של דבר, מספר הקולות שניתנו לרביזיוניסטים עלה באופן יחסי, אבל הם לא הספיקו לשלוח ציר משלהם לקונגרס.

בסוף שנת 1929 התקימה בסופיה פגישה להתיעצות בין הרביזיו־ניסטים. משומלה השתתף סמי מירנדה. ב־1 במארס 1930 באספת־עם בשומלה בה הרצה: אדולף יוספוב, על „חלקם של היהודים בכיבוש ארץ־ישראל״, ורפאל בן־שושן, מרוסה, על „בריטניה, היהודת והאיסלם״. לרגל המאורעות בארץ ישראל נקראה בשומלה אספת מחאה רבתי של כל האגודות היהודיות בעיר. הנואמים היו רפאל בן־שושן, ורפאל פארין. השפעת הרביזיוניסטים התחזקה. יושב ראש ההנהלות של ההסתדרות הציונית, ה„מכבי״ והקק״ל נמצאות בשנת 1930 בידי הרביזיוניוסטים.

בחודש ינואר 1931 נתקימו בשומלה בחירות לועידה הציונית הארצית. ברוב מוחלט נבחר כציר הרביזיוניסט רפאל פארין.[25] אחרי הועידה נערכו בחירות למועצה העליונה של ההסתדרות הציונית ובהן התחרו שלושת הסיעות והן: הציונים הכלליים, הרביזיוניסטים והשמאל. הבחירות נתקיימו ב־12 באפריל 1931 ובהן קבלו הרביזיוניסטים יותר קולות מהשמאל.[26] באותה שנה נתקימו הבחירות לקונגרס הציוני ה־17. המאבק בשומלה היה עז. יו״ר מרכז הרביזיוניסטים, בנימין ארדיטי, ערך שתי אספות. הודות למאמצים שהושקעו, הצליחה רשימת הרביזיוניסטים, שבראשה עמד ארדיטי, לרכוש 62 קולות מכלל 142 הקולות. יתר השמונים קול נמסרו חלק לגוש השמאלי וחלק לציונים הכלליים. ב־12 ביוני 1931 השתתפו המונים באספה ובה נאמו רפאל לוי ורפאל בן־שושן.

המאבק לפני הבחירות בשנת 1933 היה עז ביותר. יריבי הרביזיוניס טים ניצלו את רציחתו של ד״ר ארלוזורוב כאמצעי תעמולה נגדם. הגוש השמאלי שלח לשומלה את מיטב נואמיו. הרביזיוניסטים השקיעו מצידם את כל מאמציהם, כדי לשמור על ראשותם בשומלה. ב־24 באפריל 1933 נאם בנימין ארדיטי וב־4 במאי נאם חבר „בית״ר״ מרסל קובו מסופיה, על ברית טרומפלדור. ב־8 במאי נתקימה אספת־עם בה נאם שוב ארדיטי. בתגובה לאשמותיו של ד״ר איזידור ברוך, קראו הרביזיוניסטים בשומלה לאספה רבתי בה נאם אדולף יוסיפוב על הנושא „אנחנו הרוצחים״. למרות התעמולה הנגדית הצליחו הרביזיוניסטים להעלות את מספר הקולות אשר

ניתנו עבורם וככה שמרו על מקומם הראשון בשומלה. בכל הארץ קיבלו הרביזיוניסטים אז 300 קולות יותר מהבחירות הקודמות לקונגרס.

החבר מרקו חיים כהן היה גזבר במשך שנים רבות, עלה ארצה ונכנס לעבודה בארץ בתור פועל בנין.

בשנים הבאות התמסרו הרביזיוניסטים למפעל הפטיציה. גם במפעל זה הצטיינו חברי התנועה בשומלה וחתמו עליה. בחודש אוגוסט 1935 נקראה אספה פומבית בקשר לועידה המכוננת של הסתדרות הציונית החדשה. בהתעצם התנועה האנטישמית בבולגריה קראו הרביזיוניסטים בשומלה אספת־עם ב־10 בינואר 1936 ובה נאם ד״ר אלברט קנטי מרוסה, על הנושא „האנטישמיות המודרנית״.

בחודש אוקטובר 1944 ניהלו יעקב אשכנזי ובנימין ארדיטי שיחות להכללת הרביזיוניסטים בהסתדרות הציונית האחידה בבולגריה, אולם הן נשארו ללא תוצאה.

לרגל הבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1946, הסטודנט לרפואה אל־ברט אלעג׳ים מסופיה ביקר בשומלה ונאם באספה פומבית.

במפלגה הרביזיוניסטית בשומלה היו פעילים: רפאל פארין, יעקב א. אשכנזי, ז׳אן סימן טוב, טובי גרון, סמי מירנדה, חיים ש. מזרחי, מרקו חיים כהן, מואיז כהן, פיקו סורוז׳ון, נסים אשכנזי ואחרים.

לאספות אשר נערכו בשומלה מצד הרביזיוניסטים נשאו נאומים: בנימין ארדיטי, רפאל לוי, אדולף יוסיפוב, רפאל בן־שושן, יוסף ישראל, ד״ר אלברט קנטי, בוקו בסן, ליאון מנחמוב, מרסל קובו, אלברט אלג׳ס ואחרים.

פועלי ציון

ראוי להדגיש, כי רובם של מניחי היסודות הן של התנועה הרוויזיו־ניסטית, הציונים הכלליים, והן תנועת „פועלי ציון״ בבולגריה, יצאו מתוך שורות „מקרא״ ברוסה. תופעה זו לא היתה מקרית. ברוסה, התפתחה ההש־קפה, כי הנוער איננו צריך להסתגר במסגרת מצומצמת של לימוד השפה והתרבות העברית. הנוער חייב לפלוש אל המרחב וליטול על עצמו תפקידים ציבוריים — לאומיים. השאיפה הזאת הוליכה חלק מן הנוער אל התנועה הרוויזיוניסטית, חלק לציונים הכללים חלק אחר אל תנועת השמאל.

בחודש אפריל 1929 הציע חבר „מקרא״ רוסה, אליעזר ארדיטי, לעמיתו ב„מקרא״ ז׳אן דניאל, להניח יסוד לגוש שמאלי בתנועה הציונית, בקשר עם הבחירות לקונגרס הציוני ה־16. אל חבורת היוזמים נמשך עוד ד״ר איזידור ברוך, חבר לשעבר של „מקרא״ בווידין, אשר התישב ברוסה. הגוש נוסד, וב־16 באפריל הופץ הכרוז הראשון אל תמימי הדעים בבול־גריה. הכרוז נשלח גם לשומלה. הגוש קבע את מועמדיו לקונגרס הציוני. לקראת הבחירות התלקחה התנצחות עזה אשר התנהלה בעיקרה בין הגוש לרוויזיוניסטים. הבחירות נתקימו ב־20 ביוני. מתוך 2400 בוחרים קבלו

השמאלים 639 קולות, הישג שראוי להתכבד בו. בשומלה קיבלו רק 12 קולות. ההישג המריץ את תמימי הדעים ליסד את התנועה הציונית־סוציאליסטית בבולגריה.

ב־6 בינואר 1930 נתקימה בסופיה הועידה הראשונה של חברי פועלי ציון בבולגריה. השתתפו בה צירים מסופיה, רוסה, פלובדיב, חאסקובו, קאזאנליק וטאטאר־פאזראדז׳יק. שומלה לא הספיקה לשלוח ציר.

אחרי הועידה ביקר בשומלה ד״ר איזידור ברוך. הוא הצליח ליסד שם סניף של פועלי ציון. לועד הזמני נבחרו נסים עזריה איסאקוב, נפתלי דוידוב וסלומון יוסף סלומונוב. אליהם סופח עוד צבי פרחי והוחל בפיתוח פעולה הסברתית־תעמולתית. הסניף התחיל להתבסס. ב־8 במרץ 1931 ביקר ד״ר איזידור בפעם השניה בשומלה. באספה רבת עם הרצה על הנושא „ארץ ישראל לאור המדיניות הבריטית״. הוא העלה בין היתר את הצורך בתנועה חלוצית ואת נחיצות הקרנות הלאומיות לבנין הארץ.[27] הרצאה זו, כמו יתר ההרצאות אשר נקראו על ידי מרצים מקומיים ואורחים, השפיעו על הבוחרים בשומלה. ,בבחירות אשר נתקימו בשנת 1931 לקונגרס הציוני ה־17, קבלה רשימת פועלי ציון בשומלה 28 קולות. למרות ההתקדמות הנראית לעין, לא הספיק סניף פועלי ציון בשומלה לשלוח ציר לועידה השניה אשר נתקימה בימים 29—30 בינואר 1933 בפלובדיב.

במשך 1933 הגבירו פועלי ציון את פעילותם בשומלה. ד״ר איזידור ברוך ביקר בשומלה, תיכף אחרי רציחתו של ד״ר ארלוזורוב. מכתבה אשר נשלחה ע״י נפתלי דוידוב נודע, כי לאספה זו נהרו המונים וכי היא היתה סוערת. ד״ר איזידור ברוך דיבר בשם „גוש ארץ ישראל העובדת״ וטען, כי רוצחי ארלוזורוב היו רוויזיוניסטים. הרוויזיוניסטים הנוכחים מחו בזעם נגד האשמה הזאת. רשות הדיבור נמסרה למואיז כהן, רוויזיוניסט, והוא דחה את האשמה.[28] כעבור שבועיים ערך „פועלי ציון״ אספה פומבית שניה. בתור נואם הוזמן אשר כהן מרוסה. הוא דיבר בשם הגוש ביום 8 ביולי 1933 וגולל לפני משלמי השקל את מצע הגוש. כתוצאה מפעולה שיטתית ובעטיה של האוירה אשר נשתררה בקשר עם רציחתו של ד״ר ארלוזורוב, עלה לידי „פועלי ציון״ להגדיל את מספר הקולות אשר ניתנו עבורו. בעוד שבבחירות בשנת 1931 קבל הגוש השמאלי 30 אחוז מכלל הקולות בארץ, עלה האחוז בשנת 1933 ל־34 אחוזים.

אחרי הבחירות בשנת 1933 עמד „פועלי ציון״ בשומלה בסימן עליה. הוא שלח ציר לועידה השלישית של המפלגה אשר נתקיימה בחדש אפריל 1934 ברוסה. באותה שנה התעצם סניף „פועלי־ציון״ בשומלה עד כדי כך שכבר מנה 70 חבר והופיע כסיעה העולה בעוצמתה על יתר הסיעות בעיר.

בשנת 1934 התרחשו מאורעות חמורים בתנועה הציונית העולמית, וכתוצאה מהם חדלו הרוויזיוניסטים להשתתף בקונגרסים הציוניים. בבחירות לקונגרס ה־18 אשר התקיימו בשומלה התחרו רק שתי רשימות,

היינו של „הציונים הכלליים", ושל „ארץ־ישראל העובדת". הבחירות נתקיימו באוגוסט 1935. „הציונים הכלליים" קבלו 28 קולות ואילו „פועלי־ציון" קיבל 81 קול. באותה שנה עלה מספר הקולות אשר ניתנו להם ל־43 אחוזים מכלל הקולות אשר ניתנו בכל בולגריה".[29]

בתחילת 1936 חלו תמורות בחיים הפוליטיים בבולגריה. משום כך ראו „פועלי ציון" את עצמם נאלצים לנטוש אי אילו גישות סקטיות, כדי לא לעורר ספקות כלפיהם בקרב מחזיקי השלטון בארץ. „פועלי ציון" יצא ברשימה עצמית לבחירות לקונגרס הציוני בשנת 1937, ושוב זכה להגדיל את מספר בוחריו. „פועלי ציון" קבל 52 אחוזים מכלל הקולות בארץ.

החיים הציוניים נטו לחידלון בשנות מלחמת העולם השניה. „פועלי ציון" בשומלה לא יכלו לפתח שום פעולה. אחרי המלחמה חודשה הפעולה. הנהלת הסניף נמצאה בידי עזריה פרחי, נפתלי דוידוב ומאחורי הפרגוד נסים עזריה איסאקוב. אספת העם גדולה אשר בה נאמו: ליאון סטרוטי ואמקו מרגוליס מסופיה, וכן נסים עזריה איסאקוב משומלה, על משמעות התמורה אשר חלה בארץ, היתה מרשימה ביותר. משנות 1945 — השתיכו „פועלי ציון" להסתדרות הציונית האחידה בבולגריה. על עמדת „פועלי ציון" בסוף 1946 אנו קוראים: „בימים אלו החלה ההתכנסות של „פועלי ציון" בתוך עצמם ולהופיע בתור הסתדרות עומדת ברשות עצמה". עד כה עברו חברינו בהסתדרות האחידה".[30]

ועוד נערכו אספות־עם על ידי „פועלי ציון" בשומלה. לפי הפרטיכל אשר בידי, התקיימה ב־12 בפברואר 1949 בסופיה הישיבה האחרונה של „פועלי ציון" בבולגריה. השתתפו בה חברי המרכז תחת ראשותו של אהרון אלמליח, ונציגים של רוב הסניפים. הישיבה החליטה בין השאר לפזר את „פועלי ציון" בבולגריה ולהודות למר ליאון סטרוטי בעד פעולתו להגשמת העליה ההמונית. בישיבה השתתף כנציג סניף שומלה שלמה חליו. בעת העליה הגדולה עלו ארצה כמעט כל חברי „פועלי ציון" בבולגריה, ובזה הושם הקץ לפעולותיהם בשומלה.

ואלו אחדים מחברי „פועלי ציון" בשומלה אשר הצטיינו בפעילותם: נפתלי דוידוב, נסים עזריה איסאקוב, עזריה פרחי, צבי פרחי, סלומון סלומונוב, שלמה חליו, יוסף נסים מאיר ואחרים.

ואלה בקרו בשומלה בקשר לפעולות תעמולתיות של המפלגה: ד"ר איזידור ברוך, ז'אן דניאל, ליאון סטרוטי, אמקו מרגוליס, אשר כהן, אליהו בן־מאיור, מ. נחימזון ואחרים.

בית"ר

התמורות אשר חלו בגרמניה אחרי שנת 1933 הטביעו את חותמן גם על בולגריה. הארגונים האנטישמיים „רודנה זאשטיטה", „קוברט" וה„לגיונרים"[31] הגבירו את פעולותיהם. תופעות אלו אילצו כמה מחברי „מכבי", בראשותו של מואיז כהן, סגן משנה של המילואים בצבא

בולגריה ויושב ראש של „מכבי" שומלה, לחקור את המצב ולטכס עצה על תגובה הן נגד גלויי האנטישמיות בבולגריה והן על המדיניות הדו־פרצופית של המעצמה המנדטורית במתן הסרטיפיקטים וכמו כן בתמיכתה הגלויה והנסתרת בערבים. אל שני הגילויים האלו יש להוסיף עוד את הנסיון של אי אלו מראשי „מכבי" בבולגריה, שנסו להטות את הארגון לצד זרמים שמאלניים. משימה זאת לא יכלה לעלות בקנה אחד עם המסורת האל־מפלגתית של „מכבי". מצב דברים זה אילץ חלק מן הנוער להסתגל להשקפה הדוגלת בסיסמת החינוך הלאומי הטהור, הדוחה כל פשרה. הנטיה הזאת של הנוער התחזקה תודות להשפעתה הרביזיוניסטית בשומלה.

מואיז כהן התקשר עם מהנדס מרסל בקיש, ראובן פרנקו ומרסל קובו, חברי שלטון בית"ר בסופיה. הוא נועץ גם עם יעקב אשכנזי, רפאל פארין וסמי מירנדה בשומלה. בשנת 1933 נוסדה הקבוצה של בית"רים בשומלה.

קן בית"ר בשומלה התפתח בשנים 1933—1935. מואיז כהן, בעזרת חבריו נסים כהן ואחרים נטל על עצמו את ההכשרה הרוחנית והקרבית של הבית"רים. הם היו ברובם פועלים ותלמידים. ערב ערב למדו עברית בהדרכת מורה מקומי. נערכו שיחות והרצאות. נתרגמו תרגילים של דז'יאר־דז'יסטו. בית"רים נשלחו להכשרה במשקים של הרביזיוניסטים ביאמבול ובווידין. נאספו תרומות לקרן „תל חי". הם השתתפו במחנה הקיץ אשר אורגן על ידי שלטון בית"ר בשנת 1934 בפאנאגיורישטה. נציגי בית"ר שומלה נשלחו לפגישת מדריכים של בית"ר, אשר נתקיימה ב־25־26 במאי 1935 בסופיה. שומלה לא שלחה באי כוח לועידה הראשונה של בית"ר, אבל בועידה השניה אשר נתקיימה בשנת 1934, קן שומלה כן השתתף בה. בשנת 1934 מואיז כהן עלה. בדו"ח של „בית"ר" נמצא כתוב: „הקן בשומלה היה יכול לתת משהו יותר למען התנועה. אחרי נסיעתו של מואיז כהן הקן נטה לטמיון".[32]

כמעט כל הבית"רים עלו ארצה. הם ניצלו גם את המכביאדות, עוד לפני המלחמה העולמית. הם השתתפו בפלוגות בית"ר ברמת טיומקין, זכרון יעקב ואחרות.

בית"ר התקים בשומלה רק שנתים. „מכבי", „השומר הצעיר" ו„בית"ר" היו ללא כל שלילה, וכמוהם גם „מקרא" בתקופת קיומה, גורמים חשובים להתפתחות התנועה הציונית בשומלה.

ציונים כלליים

בשומלה לא היה קים לא סניף ולא חוג מאורגן של „ציונים כלליים", לא לפני המלחמה ולא אחרי ה־9 בספטמבר 1944. לאמיתו של דבר היו בשומלה סתם „ציונים כלליים", כלומר ציונים שלא הצטרפו לשום סיעה. היו גם „ציונים כלליים" בשכנועם, והם היו נוטים לפלג ב' של „הציונים הכלליים". כאלו היו גבריאל מירנדה, יוסף ביג'אראנו, יוסף בן־ציון אשכ־

נזי, רפאל כהן, אליעזר חיים כהן, ואחרים. כשהיו בחירות לקונגרסים, הם לא ניהלו תעמולה באופן פומבי לטובת רשימתם של הציונים הכל־ליים, אלא היו משתמשים ב„השפעתם" האישית לשכנע את משלמי השקל שיבחרו במועמדים של „הציונים הכלליים". בלחץ ההשקפות של „הצעי־רים", השפעתם התרופפה והלכה. כך למשל, בבחירות לקונגרס הציוני ה־18 קבלו הציונים הכלליים 20 קולות והרביזיוניסטים יותר מ־60 קולות.

ב־13 ביולי 1935 נתקימה בסופיה הועידה של איחוד „הציונים הכל־ליים" פלג „ב" בבולגריה. היא נועדה לרגל ההתפצלות של „הציונים הכלליים", שבאה אחרי ועידתם בקראקוב. לועידה בסופיה באו צירים מסופיה, פולבדיב, בורגאס, פאזארדז'יק, יאמבול, סליבנה וערים אחרות. משומלה לא השתתף אף ציר אחד.[33] לרגל הבחירות לקונגרס ה־19 אשר נקבעו ל־4 באוגוסט 1935 שלח הועד המרכזי של „הציונים הכלליים" בבול־גריה את יוסף הלוי לשומלה, לשם תעמולה. נקראה אספה שבה השתתף קהל רב, אבל התוצאות לא השביעו רצון.

בימים 7—8בספטמבר 1945 נתקימה בפלובדיב ועידה של „הציונים הכלליים" בבולגריה. גם בועידה זו לא השתתף בה כוח משומלה.

אחרי הקמת הסיעות

הפעולה הציונית בשומלה לבשה צורה חדשה אחרי הקמת הסיעה הרביזיוניסטית ו„פועלי ציון". המצב החדש לא היה מעשה הסכם בין ההס־תדרות הציונית בשומלה והסיעות. הוא נתהווה כתוצאה מחלוקה טבעית אשר הסתמנה בציבור, על ידי זה שכל סיעה הטיפה את הציונות לפי השקפותיה שלה. לפי מצב הדברים החדש נפלו בחלקה של ההסתדרות הציונית כל התפקידים המעשיים, שהיו כלליים לכל הציונים, היינו 1) ארגון והוצאה לפועל של הבחירות למוסדות היהודיים הכלליים, לכינוסי הקהילות היהודיות בבולגריה וכן לועדים המקומיים, להנהלת הקהילה ובתי הספר. 2) ארגון בחירת צירים לועידות של ההסתדרות הציונית בבולגריה; ולקונגרסים; 3) ארגון מפעלים ציוניים כלליים, כגון „יום השקל", ערי־כת אספות עם ואיסוף כספים „לקרן ההגנה" וכדומה; 4) הפצת השקל הציוני, 5) מגביות לטובת הקק"ל וקרן היסוד. אלה היו תפקידים מעשיים אשר רבצו על ההסתדרות הציונית המקומית, והיא הוציאה אותם לפועל בעזרת הסיעות, „ויצו", „השומר הצעיר" „מכבי" ועוד.

עצם המטרה של ההסתדרות הציונית היתה לדאוג לעצמה, לנצח על המנגנון, לנהל את בית העם אשר היה בית עם בשבילה, אבל שימש גם לסיעות הציוניות ולחברות.

אחרי התלכדות הסיעות, במשך השנים 1926—1939, נערכו בשומלה בחירות לכינוס הקהילות היהודיות בבולגריה ולמוסדות יהודיים מקר־מים. יש לציין את העובדה האופינית, כי בבחירות אלו לא השתתפו הרביזיונסיטים ופועלי ציון בהצבת רשימות משלהם, כמו בערים אח־רות. זאת היו יכולים לעשות גם יהודי שומלה ולא עשו, אם כי היו

להם מנהיגים ומועמדים ראויים להיבחר. הרביזיוניסטים ופועלי ציון העדיפו לבחור בעד רשימה משותפת. בבחירות לכנס הקהילות בבול־גריה היתה רק רשימה אחת והיא של ההסתדרות הציונית. הציר הנבחר היה גבריאל מירנדה. בבחירות אשר נתקימו בשנים 1926, 1929 ו־1932 לועד בית הספר, היתה רק רשימה אחת, זו של ההסתדרות הציונית. הקומוניסטים והאנטיציונים זכו ב־24—25 פתקים לבנים. כל הנבחרים היו ציונים אשר אהדו או השתיכו לשלוש הסיעות בעיר. בין הנבחרים היו נסים ביג׳אראנו אשר היה ציוני כללי, נסים עזריה איסאקוב שהשתייך ל„פועלי ציון" ויום־טוב גרון אוהד הרביזיוניסטים.

בבחירות בשנות 1929, 1932 ו־1935 בחרו אך ורק ציונים. מירנדה כיהן בתור יו״ר במשך שנים מספר. הוא הוחלף על ידי נסים ביג׳אראנו. בשנת 1938 נבחר בתור יו״ר יוסף בן־ציון אשכנזי.[35] הוא כיהן עד 1944, הוה אומר בתקופה הסוערת ביותר. יחד אתו נבחרו בוקו בכר אשר, יום־טוב גרון ואחרים.

אחרי מלחמת העולם השניה לא נתקימו בחירות בשומלה, כי הקומו־ניסטים העדיפו את המינויים האישיים מאשר עריכת בחירות.

תוצאות הבחירות והעובדה, כי ציונים ניהלו את המוסדות בהצלחה רבה, לא רק בזמנים שקטים אלא גם בשנות חרום, מעידות כי הציונות היתה כוח מניע ויוצר בעיר שומלה.

בועידה ה־21 של ההסתדרות הציונית, שהתקימה בסופיה בשנת 1935 לא השתתף ציר משומלה, אבל בועידות אחרות ציוני שומלה היו מיוצגים.

קרן קיימת לישראל — קרן יסוד

ציוני שומלה יכולים להתגאות בהשגיהם מטעמים רבים. אולם לגבי מלוי התחיבויותיהם הכספיות היתה פעולתם בלתי מספיקה. לפעמים היתה אדישות מוחלטת.

תופעה זו נובעת מאי נדיבותם של יהודי שומלה (היו גם יוצאים מן הכלל). ברוסה, הלא רחוקה, יהודים עשירים היו תורמים ומתרימים ביד רחבה למוסדות היהודיים. בשומלה רק שמואל מזרחי צווה סכום לקהילה. יתר על כן, בשומלה לפעמים לא היו מקיימים את הבטחותיהם.

חיים מזרחי ספר לנו על פעולות כספיות, כדלהלן:

„צעירי „מכבי" החליטו בהיווסד אגודתם:

1) כל חבר הועד של „מכבי" מתחייב להכניס לקופת האגודה משך תקופה של שנתיים כל הסכומים אשר מקבל מהוריו בכל צורה שהיא;

2) חברי ועד האגודה מתחייבים, לוותר על ארוחת הבוקר שלהם ולהכניס את התמורה — 10 אגורות — לקופת האגודה".[36]

מאידך — היו מחדלים ופעילות מצומצמת, ואני מביא להלן כמה הוכחות:

1) בשנת 1916 לא נכנסו כלל סכומים לקק״ל.

2) מדין וחשבון של קק״ל אנו למדים, כי בשנת 1917—1919 היו גרים בשומלה כמאתיים וחמש עשרה משפחות בערך. הם הכניסו לקק״ל בתקופה בין ה־15 ביולי 1917 עד האחד ביולי 1919 את הסכום של 9091 ליבות, הוה אומר 42.18 ליבות למשפחה. במשך אותה התקופה הכניסו 130 משפחות בחאסקובו את הסכום של 20315 ליבות, הוה אומר 154.88 ליבות לכל משפחה. רואים אנו, כי שומלה לא תופסת מקום מכובד מבחינה זו.

3) בשנת 1925 מגיע מר ליאון כהן לשומלה וקובע, כי לא נגבו כמעט כל סכמים למערכות השלישית והרביעית של קרן היסוד. ההשגים הדלים של הגביה לטובת קרן היסוד נבעו מההרעה המתמדת של המצב הכלכלי של יהדות שומלה וגם מהעובדה ש„הציונים אשר מנהלים את הענינים בעיר לא היו כה תובענים לגבי ציונותם״.[37]

לאחר בקורו של מר גולדשטיין בשומלה, יהדות העיר הטילה על עצמה ואף שלמה בפועל סכום של 90,000 לבה. סכום זה ירד במערכה השלישית ל־30,000 לבה, ובמערכה הרביעית ל־25,000 לבה. ליאון כהן קבע, כי סכומים אלה לא שולמו עדיין, והם יכלו לגבות אותם במקצת רצון טוב, וזאת רק מבין 60 הנדבנים אשר בשומלה. המגביות והמערכות לטובת קרן היסוד בשומלה נוהלו והודרכו ע״י הה׳: מוני סלומונוב ומנחם פילוסוף.

ההכנסות לקק״ל לא היו נתונות לירידות דרסטיות כמו ההכנסות לקרן היסוד. התורמים לקרן היסוד היו על פי רוב העשירים והנוטאבלים, ואילו התורמים לקק״ל היו מקרב עמך אשר היו בדרך כלל נדיבים יותר מהעשירים. מלבד זאת נרתמו לפעולות לטובת קק״ל גם החברות של „ויצ״ו״, חברים של „מכבי״ והסיעות המפלגתיות. עם זאת יש לציין, כי שיטת הגביה של קק״ל היתה נוחה יותר ונתנה תוצאות טובות יותר.

על אף היתרונות האלו היו התוצאות בשנות 1927—1930 אחידות וכמעט זהות, כדלהלן:

מ־1.10.1927 ועד	30.9.1928 —	14,396.— לבה
״ 1.10.1928	30.9.1929 —	13,897.— ״
״ 1.10.1929	30.9.1930 —	14,397.— ״
״ 1.10.1930	30.9.1931 —	14,250.— ״ [38]

בשנים הבאות — עד לשנת 1940 עדים אנו לעליה בהכנסות קק״ל, וזאת תודות לעזרה שהושיטו התלמידים.

לטובת קק״ל פעלו במשך השנים הה׳: רפאל רומנו, נסים ביג׳אראנו, קלרה ביג׳אראנו, יוסף אשכנזי, דוד מירנדה, גבריאל מירנדה, יוסף נסים מאיר, אשר במשך שנים היה מרכז הקרן.

מבצע השקל בשומלה

השקל הציוני מהווה לגבי שוחרי התקומה הלאומית של העם היהודי מעין תעודת זהות. הוא מקנה לבעליו זכות השתתפות בבחירות לקונג־

רסים הציוניים. בשנים 14—1912 היה מפעל רכישת השקל בשומלה בשפל המדרגה, עקב היקף הפעולות המצומצם של ההסתדרות הציונית. בשנת 1917, לאחר ההתעוררות הציונית והצהרת בלפור, גברה התנועה ברכישת השקל. והנה התפתחות רכישת השקל בשומלה:

בשנת 1921 נמכרו בבולגריה כ־7,442 שקלים, מתוכם כ־221 בשומלה;
בשנת 1922 נמכרו בבולגריה כ־6,883 שקלים, מתוכם כ־263 בשומלה
בשנת 1924 נמכרו בבולגריה כ־7,900 שקלים, מתוכם כ־323 בשומלה;

בשנים הבאות חלו תנודות במספרי הפצת השקל. תנודות אלו נבעו מן המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית בעיר. רכישת שקלים מוגברת הורגשה בשנים בהן נתקיימו בחירות לקונגרסים הציונים —

בשנת 1933 בה נתקיים קונגרס, נרכשו בבולגריה כ־5,883 שקלים מתוכם כ־172 בשומלה;

בשנת 1934 בה לא נתקיים קונגרס נרכשו בבולגריה כ־2,193 שקלים ומתוכם כ־72 בשומלה;

בשנת 1935 בה נתקיים קונגרס נרכשו בבולגריה כ־4835 שקלים, מתוכם כ־156 בשומלה;

בשנת 1936 בה לא נתקיים קונגרס נרכשו בבולגריה כ־3,822 שקלים ומתוכם כ־91 בשומלה;

בשנת 1937 בה נתקיים קונגרס, נרכשו בבולגריה כ־4,635 שקלים מתוכם כ־128 בשומלה.

הדיספרופורציה הניכרת ברכישת השקל בין שנת קונגרס לשנה בה לא התקיים קונגרס, נעוצה בגידול פעילות הסיעות הציוניות בעיר. בין הציונים הכלליים, „פועלי ציון", והרביזיוניסטים היתה קיימת התחרות להשגת תומכים בבחירות לקונגרס.

מספר רוכשי השקל בבולגריה היה מותנה במידה רבה בפעילות ההסתדרות הציונית ובהכרת החברים.

הוכחה לכך יש לראות במספר השקלים בשנים שלאחר מלחמת העולם השניה. התנועה הציונית הועמדה בפני תנאים יוצאים מן הכלל. הקומוניסטים היהודים בבולגריה, ובשומלה במיוחד, השתדלו לבלום את התנועה הציונית ואף על פי כן מספר השקלים הנמכרים גדל שנה שנה בשנות 1946, ו־1947 הגיעה רכישת השקל לממדים נכבדים.

מתוך הדין וחשבון של מרכז ההתסתדרות הציונית בועידה ה־18, שנתקיימה בינואר 1946 בסופיה רואים אנו, שבשנת 1945 נמכרו בבולגריה 8567 שקלים. בשנת 1946 בה גדל הלחץ הנגדי של הקומוניסטים היהודים נגד הציונים מיום ליום, הגיע מספר השקלים הנמכרים ל־14050.[35]

יש לקחת בחשבון כי רוכש השקל היה צריך להיות למעלה מגיל 18, ומתוך כך אנו למדים שכ־60% מיהודי בולגריה בשנת 1946 היו ציונים.

יום השקל

ההסתדרות הציונית בבולגריה הנהיגה עוד בשנים הראשונות של קיומה את הפצת השקל ביום אחד קבוע בשנה. היה זה מעין „ראש השנה" להפצת השקל במשך כל השנה. בדרך כלל יום ל"ג בעומר נבחר למטרה זו. במרוצת השנים קבל יום זה צביון של חג התנועה הציונית ויום מפגן לתקומה הלאומית. הוא הפך לחג משותף לכל היהודים בבולגריה.

החג הזה היה נחוג מחוץ לבית, בתהלוכות ובחגיגות עממיות המוניות מחוץ לעיר. התהלוכות היו הפגנות כלפי פנים — כלפי יהודי המקום וכלפי חוץ — כלפי הלא יהודים, כדי להציג לפניהם את שאיפות התנועה הציונית. לא היה בבולגריה שום חג אחר אשר נחוג במידה כה רבה של התלהבות, רוממות רוח ושמחה כמו יום השקל.

בשומלה כביתר הערים בבולגריה, הוחג „יום השקל" ביום ראשון לשבוע בו חל יום ל"ג בעומר. סניפי ההסתדרות הציונית היו חוגגים את החג תמיד לפי ההוראות של מרכז ההסתדרות הציונית.

הפתיחה לחג נערכה בחצר בית־הספר בלווי תזמורת „מכבי" או תז־מורת, שנשכרה למטרה זו. בשעות הבוקר נתכנסו התלמידים והמורים כשהם לבושים חגיגית בחדרי הלימוד. מתוך הרעש וההמולה בקעו פקודות ושריקות שנבלעו בקולות השירה והצהלה. ליד שער הכניסה לחצר בית הספר הועמדו שולחנות שעליהם היו ערוכים כרוזים, חוברות הסברה, פנקסי שקל וסרטי־כחול־לבן, שנענדו על דשי בגדי הנאספים. ועד הסניף מינה ועדות למכירת השקלים, החוברות ולחלוקת הכרוזים וענידת הסרטים. הנכ־נסים — העשירים והעניים, היו לבושים חגיגית. הם היו תורמים לקק"ל, היו קונים שקלים והיו מקבלים עיטור הנושא את סמל החג.

בהרגשה חגיגית, מלווה במתח־מה, עמד הקהל והמתין לבוא המכבים. כשנשמעה סוף סוף ממרחק הצעידה הקצובה, המלווה בפקודות המפקדים ובשריקת המשרוקית, חלה התרגשות עצומה בקרב הנאספים. כשנתקרבו „המכבים" שורות שורות במדי הכחול־לבן, ובראש המצעד נישא הדגל הלאומי, פרץ הקהל קדימה בתשואות. „המכבים" צעדו לחצר ותפסו את השטח המיועד להם. בהשמעת הפקודה „דום" הושלך הס והתזמורת פצחה בניגון „התקוה".

לאחר ההמנון הלאומי באה שורת נאומים, שהסבירו את משמעות החג והדגישו נקודות רעיוניות של התנועה הציונית. בהסתיים הנאום האח־רון הסתדרו הנקהלים בשורות של ארבעה וצעדו אחרי המכבים ותלמידי בית־הספר, ובכך החלה התהלוכה ההמונית ברחובות הרובע היהודי ולפר־קים אף מעבר לתחום זה.

החגיגה נמשכה גם בשעות אחה"צ בחיק הטבע מחוץ לעיר. ברוב הערים היו עושים אותו הדבר. כמו, למשל, ברוסה היו יוצאים לגן „חברמן" בסופיה — ל„קורו־בגלר" או לפבלובו, ובשומלה — לקיוסקים, ונתרכזו באולם בית החרושת לבירה. המכבים ביצעו מופעי ספורט לענפיו

עצרת יהדות שומלה לרגל הכרזת המדינה העברית.

השונים ונערכו תחרויות. החגיגות שנערכו ברוח זו בכל עיר, נסתיימו בריקודים ובזמרה.

הליכוד בין הציונים מכל הסיעות וארגונים היתה ביום השקל בשומלה, כמו בערים האחרות עובדה שיש לציינה. למשל ביום השקל בשנת 1930 נאמו בשומלה החברים מהסיעות השונות: גבריאל מירנדה, רפאל פארין, נסים ביג'אראנו, קלארה ביג'אראנו ושאול לוי.

להלן חלק מכתבה המתארת את חגיגת יום השקל בשומלה:

„...בשעות הבוקר צעדו המכבים בשורות נאות ברחובות הרובע היהודי. בבית הכנסת נערך „הספד". נשאו נאומים ראשי התנועה הציונית. הודגש הצורך בליכוד... הקריאה לליכוד השורות הותירה בעקבותיה רושם כביר. בצאת הקהל מבית הכנסת נאספו תרומות לקק"ל. החגיגה נמשכה גם בשעות אחה"צ... באולם „מכבי", עד לשעות מאוחרות".[40]

יום השקל נחוג ע"י יהדות בולגריה כחג יהודי־לאומי, החל משנת 1901 ועד 1948 — שנת העליה ההמונית לארץ.

פרק רביעי

החיים הרוחניים הכלכליים והצבוריים של היהודים בשומלה. חיי תרבות

מבט חטוף על הופעתה והתפתחותה של הספרות היהודית בבולגריה בשפה הבולגרית מוכיח לנו, שהיא קשורה באופן הדוק עם התנועה הציו־נית. זו נתנה עדוד והשראה ליצירה. יצירות ספרותיות מקוריות או מתורגמות מוצאים אנחנו במרכזים יהודיים אחדים, בהם הרעיון הציוני העיר את הנוער היהודי לחיים תרבותיים. למשל, האוכלוסיה היהודית בקיוסטנדיל לא היתה במספר רב, אולם התנועה הציונית — חלשה. שם לא הוצא לאור שום ספר עם תוכן יהודי. בווידין, בה האוכלוסיה היהודית לא היתה גדולה יותר מזו בקיוסטנדיל, הכתה התנועה הציונית שרשים עמוקים, הוצאו לאור בלאדינו ובבולגרית עתונים, ספרים וגם חוברות עם תוכן יהודי.

בשנת 1911 הופיעה בשומלה חוברת בשפה בולגרית תחת הכותרת „אל ציון" מאת „ורגוס", המהוה קובץ של שירים — דיקלומים ציוניים. בהקדמה כותב המחבר: „מבחינה נוצרית אני מתחנף מהתקוה שידונו אותי לזכות בעד האהבה שגיליתי כלפי מפעלם הנשגב של הציונים... השירים־הדיקלומים נוגעים למאבקם הצודק ואהדתם למולדתם של הציו־נים היהודיים... הם מוקדשים לעם נטול הגנה — עם מגודף ונרדף על ידי כל האנוכיים..." השירים של הבולגרי המכובד הזה ספוגים אהבה והבנה כלפי המטרה הציונית.[1]

הציונות בשומלה חדרה לתוך המוני העם אחרי שנת 1916. אז הופיעה גם החוברת הראשונה עם תוכן יהודי־לאומי. מחברה היה המורה לעברית שאול עבדי. היא הוצאה לאור בשפה בולגרית בשומלה בשנת 1917 ונושאת את הכותרת „הציונות הרוחנית". יש לה תוכן תעמולתי עממי. היא היתה נפוצה בין הנוער היהודי.

אחדים מן המשכילים עזבו במרוצת השנים את העיר. היצירה הספרותית בשומלה דעכה. תושבי שומלה כמו רפאל ארדיטי, ד"ר אליעזר כהן, ליאון כהן, סלומון אשכנזי, ד"ר אשר חננאל, מרקו אהרון כהן ואחרים, אשר עזבו את העיר, פעלו בתחומה של היצירה הספרותית אבל לא בעיר מולדתם.

בשומלה נשאר רפאל פארין אשר תרגם מגרמנית שלושה ספרים נפרדים מן היצירות המובחרות של שלום עליכם. הספרים הוצאו לאור בשנים 1918, 1927 ו־1928. התרגומים הם בלי דופי.

יש להוסיף, כי בשומלה הוצא לאור כתב־עת (חוברת עזר) לתלמי־דים הלומדים עברית בבית הספר היהודי תחת הכותרת „שיחות". הוא הוצא לאור על ידי בית הדפוס „איסטמפריה טרגובסקה" בשומלה, שבעלה היה המדפיס אלגואטי. ברשותי הגליון הרביעי של כתב העת הזה. ממנו אי אפשר לדעת באיזו שנה הוצא לאור ומי היה עורכו. באותו בית דפוס הודפס בשנת 5684 הספר „טראדוקסיון ליברה די לאס פואיזיאס איברא־איקס די ראש השנה אי כיפור" („תרגום חופשי של השירים לחגים ראש השנה ויום כיפור"). מחבר הספר הוא החזן והשוחט בשומלה, יעקב רפאל מאיסטרו. אל קובץ זה של תפילות מצורף מלון של מלים לאדיניות אשר אינן בשימוש בשפה המדוברת היום יומית. המלון הוא בעל ערך.

אפשר להניח שמר אלגואטי, איש בעל יוזמה, הוציא לאור עוד ספרים בלאדינו, אולם, לצערנו, אין לנו ידיעות על כך.

החל משנת 1926 עד 1941 הוצא בשומלה ולפעמים בנובי־פאזר העתון „שומינסקי קוריאר" („הקוריאר משומלה"). הוא היה עתון מקומי לידי־עות. בשנים 1932—1934 הוצא העתון בשומלה, תחת עריכתו של מיכאל נסים יולזרי, יליד שומלה. העתון היה בלתי־מפלגתי.

בשנת 1933 יוסף ישראל סורוז'ון, יליד שומלה, הוציא לאור בווארנה, בשפה בולגרית, קובץ שירים תחת הכותרת „פירבי סטאפקי" („צעדים ראשונים"). יצירה זו לא משכה אליה את עין הביקורת. לא ידוע עם המחבר המשיך לעלות על שדה היצירה.

יש לציין כי היצירה הספרותית של היהודים תושבי שומלה אינה עשירה ואינה מגוונת.

יהודי שומלה גילו במשך עשרות בשנים זיקה מיוחדת לאומנות הבמה. כמעט כל האגודות, פרט לאלו המטפלות בפעולות חסד, ראו חובה לכלול בתוכנית הפעולה שלהן הצגות תיאטרליות. שפת ההצגות היתה לאדינו, בולגרית או צרפתית.

ידוע לנו שהמורה מוסיו בוכור כתב, והציג בלאדינו את המחזה „יעקב אי סוס איז'וס" (יעקב ובניו). מאוחר יותר הוא תרגם מצר־פתית ללאדינו את המחזה „מוסיו גייום" (מר גייום), אשר בויים עם תלמידים מבית הספר היסודי של כי"ח. להקה תחת בימויו של רפאל פארין העלתה על הבמה את המחזות „דרייפוס", „דון איזאק אברבנאל" (מאת אהרון מנחם, מורה ברוסה) בשפה לאדינו, „הקמצן" מאת מוליאר, בשפה בולגרית. הלהקה העלתה על הבמה עוד מחזות. בשנת 1919 הצי־גה „מקרא" בשפה בולגרית המחזה „יהודה המכבי". ובשנת 1920 בשפה לאדינו המחזה „לה איז'ה קאזאמנטרה" („הבת השדכנית") מאת אברהם רזין. באפריל 1919 קבוצה של שחקנים חובבים יהודים הציגו בהצלחה גדולה את המחזה „עם הגל", מאת שלום אש, בתרגום לבולגרית של לזר דניאל. בגלל הצלחת המחזה, הוא הוצג שנית. קבוצה אחרת הציגה בלא־דינו הקומדיה „לה סואיגרה לה קזה אריבואלתה". הבמאי היה רפאל

פארין. מאוחר יותר קבוצה אחרת הציגה את המחזה „החברים במצור". המצטיינים בין השחקנים היו עזריה יצחקוב ונסים לוי. מאוחר יותר תרגם פארין את המחזה „לוס דיספרסדוס" (המפוזרים), מאת שלום עליכם, וביים אותו. המחזה הוצג מספר פעמים בהצלחה גדולה. גם „ויצו" הציגה בשנת 1929 המחזה „דון איזאק אברבנאל" בלאדינו.

המורה לצרפתית בבית־ספר היהודי, גב' פוליטי, הציגה בשפה צר־פתית אופרטה. המקהלה, התזמורת והמחול היו על הגובה, המשתתפים היו תלמידים ונערים יהודים. האופרטה הוצגה בתיאטרון העירוני. המס־תכלים יהודים ובולגרים הביעו דברי הערכה על הביצוע האומנותי. לפי דרישת המבקרים היו צריכים להציג את האופרטה פעם שניה. אחרי מספר שנים הציג המורה חיים אשכנזי בשפה בולגרית את האופרטות (תרגום מצרפתית), „מוכרת הגפרורים" ו„מצחצח הנעלים". המקהלה היתה ברמה גבוהה מאוד. „מכבי" הציגה בכוחות עצמיים את המחזה „דון יוסף די קאסטיליה" בשפה לאדינו.

אחרי שנת 1944 המשיכה „ויצו" במסורת האומנותית של יהודי שומלה. היא הציגה בין השאר, את הקומדיה של מוליאר „החולה המדומה", כמו כן מחזה אחד של אלברט מיכאל. „ויצו" ארגנה גם מקהלה, אשר הצטיינה במספר מופעיה.

שחקנית־חובבת ומוצלחת מאוד היתה המורה אסתר סורוז'ון האמה של סולטנה סורוז'ון ובוקו סורוז'ון, שהצטיין כשחקן־חובב בסופיה. תושבי שומלה תופסים בצדק מקום נכבד באומנות הבמה של יהודי בולגריה.

במרוצת השנים בקרו בשומלה אגודות ולהקות הפועלות בשדה האר־מנות.

האגודה המוסיקלית הציונית „דוד" מרוסה ערכה בחודש אוקטובר 1931, בניצוחו של יצחק אשכנזי, שני קונצרטים אשר עברו בהצלחה רבה ובאולמים מלאים עד אפס מקום.

במשך השנים נערכו בעיר הרצאות אשר עברו בהצלחה על ידי אישים אל פוליטיים והם: ד"ר צמח רבינער, ד"ר בוקו איסאייב, דוד אלנ־קוה, ז'ק קאפון, ד"ר א. חננאל ואחרים.

היהודים בחיים הכלכליים של שומלה

רוב יהודי שומלה התעסקו במסחר ובמלאכה. חלק גדול מהם — היו קמעונאים, אשר היו מספקים את צרכיה של האוכלוסיה המקומית והאכרים בסביבה. מצבם של הקמעונאים היה משביע רצון. חלק מהם היה נהנה מאשראי אשר היה מקבל מהסיטונאים מוינה, רוסה, וארנה ושומלה. בדרך כלל הודות לכשרונם, למסירותם, ליחס הטוב אל הקונים ולנ־אמנותם, רובם היו מצליחים לקנות להם בית, לשלוח את בניהם ללמוד, לתת נדוניה לבנותיהם ואפילו לחסוך כסף.

בין הסוחרים היו גם סיטונאים, רובם סוחרי טקסטיל ומכולת. הם היו קונים את סחורותיהם מווארנה ורוסה. הקונים שלהם היו קמעונאים מקר־

מיים או מהעירות של הסביבה. הסיטונאים היו אנשים אמידים ועבדו בהון עצמי. ידוע לנו שמות של יצואנים אשר היו שולחים חיטה, ביצים ומוצרי חלב לקושטה, אנוורס ומצרים.

עד לשחרורה של בולגריה, מצבם של היהודים בעלי מלאכה היה משביע רצון. הם הרוויחו את פרנסתם בעמל רב ובכבוד.

התמעטות היהודים בשומלה אחרי השיחרור באה כתוצאה טבעית, מסיבות שונות, אשר גרמו לשינוי יסודי בהתפתחות המשק והכלכלה של בולגריה.

ניצולה של מסילת הברזל רוסה — וארנה לא השפיעה באופן חיובי על המצב הכלכלי בשומלה. לאורך המסילה צצו מרכזים חדשים. האכרים אשר לפני בנין המסילה היו נאלצים לשווק את תוצרתם דרך העיר, חדלו להזדקק לה אחרי בנין המסילה. הם מכרו את תוצרתם לסוחרים אשר התמקמו בתחנות החדשות על יד המסילה: שייטנדז׳יק, אישיקלאר, נובי פאזאר, קספיצ׳אן, ועוד. הם היו עושים את קניותיהם גם במרכזים החדשים. אל נכון, המצב החדש הזה הנחית מהלומה כבדה על כלכלתה של שומלה. כתוצאה מכך, התחילו לסבול היצואנים, וכן הסוחרים הסיטונאים, הקמעונאים ובעלי המלאכה גם יחד. ההסטוריון קונסטנטין איריצ׳ק כתב, כי אחרי מלחמת השחרור חלה ירידה ניכרת במשלוח היד במלאכות. לירידה זו היתה סיבה בלתי מבוטלת והיא יבוא מוצרים מוגמרים מחו״ל, אשר עלו על המוצרים המקומיים הן בטיבם והן במחיריהם, והתחרו בהם. גם בבולגריה התחילה להתחזק התוצרת החרושתית על חשבון ירידתו של בעל המלאכה. הפגיעה בבעלי המלאכה היהודיים היתה הרבה יותר רגישה מאשר אצל הבולגרים. בעל המלאכה הבולגרי אשר נתדלדל מצא במהרה תחליף לעי־סוקו במדינה הבולגרית החדשה. בעל המלאכה היהודי לא היה יכול לחפש ולמצוא עבודה במוסדות, בעיקר בגלל חוסר שליטה בשפה הבול־גרית. תמונה זו מראה את המצב האמיתי, הן בארץ כולה והן בשומלה. הוא היה איפוא, נאלץ לעזוב את העיר ולעבור למרכזים אחרים בהם התגוררו יהודים בהמונים, ובערים בהם היו יצרנים יהודיים, שאצלם הם היו יכולים להתקבל לעבודה.

סיבה נוספת לירידה הכלכלית של יהודי המקום נעוצה בעובדה ששו־מלה היתה עיר מבצר תורקי עם חיל מצב עצום. כתוצאה מכך הן הצבא עצמו והן משפחות הקצונה היו לקוחות בלתי מבוטלים לעסקים מסח־ריים ועבודות מלאכה. מלבד זאת משפחות הקצונה הבולגרית לא הצטיי־נו כמו הקצונה התורקית ברמה צרכנית ראוייה לשמה.

המלחמה בין בולגריה וסרביה בשנת 1885, והמצב הבלתי יציב אשר בא כתוצאה מן המאורעות, השפיעו על החיים הכלכליים של בולגריה ושל יהודי שומלה. בשנת 1898 עורך השבועון „אל אמיגו דיל פואבלו״, שהיה מופיע אז ברוסה, ביקר בשומלה. במאמר נרחב על רשמיו מן הביקור הזה כותב הוא, ש„המצב הכלכלי של יהודי שומלה הוא ירוד מאד. מסיבות אלו יהודי העיר אינם יכולים לתמוך במוסדותיהם״. עורך השבועון שמר־

אל ב. אליה, שהיה אז מורה, מסיים את מאמרו במסקנות פסימיות.

השטפונות העזים בראשית המאה גרמו נזק רב לפרבר היהודי. הב־צורת באותן השנים השמידה את היבול בכל המחוז. היהודים אשר היו גרים במרכזים אשר סבלו מאיתני הטבע חפשו פתרון למצבם, בהיותם מחוסרי יסודות כלכליים בטוחים. במשך השנים האחרונות של המאה שחלפה, חלק גדול של יהודי שומלה היה חי בתנאים גרועים מאד. בזעת אפם אכלו את לחמם. רק כך אפשר להסביר את העובדה, שאהרון אסטרוג גירון מראזגראד, ציר בועידה השלישית של הציונים, ומשה אברהם לוי, ציר משומלה בועידה הרביעית, שהתקיימה בפלובדיב, במרץ 1903, הציעו לצירי הועידה לדון ולהחליט על דרכים ואמצעים בקשר להטבת המצב הכלכלי של יהודי המדינה. הציר משה אברהם לוי, אשר חיי בין המוני העם והיה בקי בצרכיהם והמצב המדולדל של אנשי המעמד הבינוני, בא לידי המסקנה, כי המצב הבלתי יציב של רוב יהודי בולגריה בא כתוצאה מחוסר ידע מקצועי, ובאופן כזה הם אינם יכולים להמשיך במסחרם בגלל חוסר הון. ולכן בא לוי לידי מסקנה: שנוי יסודי במבנה הכלכלי.[2] הציר הציע לועידה הצעות קונסטרוקטיביות. מפרסומי העתונות על הועידה, לא ידוע לנו מה היו ההחלטות של הועידה על הטבת המצב הכלכלי של היהודים.

צריכים להדגיש, שאחרי אהרון אסטרוג גירון איש ראזגראד, משה לוי, איש שומלה, הבין את מגמות ההתפתחות הכלכלית של יהודי בולגריה וראה צורך להעלות את הבעיה החשובה על במת הדיונים של הועידה.

בשנת 1904 באו ימים שקטים. בעלי מלאכה התחילו בעבודה פרודו־קטיבית. המסחר התפתח בלי הפרעות. המעמד הבינוני השקיע עמל, מרץ ויוזמה כדי להגיע למצב כלכלי טוב יותר. המצב של יהודי שומלה הש־תפר. המסחר בטקסטיל עבר כליל לידי היהודים. בודדים התחילו בהקמת בתי חרושת לרהיטים, (הראשון היה משה אברהם לוי). פילוסוף ייצר סיגריות. האוכלוסיה היהודית גדלה. סוחרים בנו ברובע היהודי בתי־מגורים יפים ומפוארים.

אולם תקופה זו לא האריכה ימים. בשנת 1912 התחילו המלחמות בבול־גריה, אשר בהפסקה קצרה המשיכו עד שנת 1918. שנים אלו השפיעו לרעה על ההתפתחות הכלכלית של יהודים.

באותן השנים התחזקה ההתפתחות הכלכלית של הנמלים ברוסה ווארנה, וזאת על חשבון שומלה. יחד עם זה העירות בסביבה כמו פופובו, נובי־פאזאר, שייטאנדז׳יק ועוד נהפכו למתחרים מסחריים מסוכנים. סוחרים יהודים בעיר העריכו היטב מצבם החדש שנוצר והתחילו להגר.

תאור המצב הכלכלי של יהודי שומלה בשנת 1925 נתן לנו ליאון כהן. והנה קטע מדבריו: „בקהילת שומלה ישנם היום 230 משלמי ערכה בערך. התקציב השנתי של הקהילה מגיע ל־350,000 ליבות, מהסכומים האלו מקציבים לועד הקהילה 130,000 ליבות, לבתי הספר 230,000 לב. ההכנסה העיקרית באה מהמס ערכה. הסכומים אשר נכנסים מהערכה מגיעים לסכום

של 193,000 ליבות לשנה. רק יחיד אחד או שנים משלמים ערכה מקסי־מום של 7000 ליבות לשנה. התקציב הוא עמוס מדי. היהודים אינם יכולים לשאת בהעלאה נוספת של ערכתם... אך הצרכים החדשים היום־יומיים של הקהילה ושל בית הספר מכריחים את הנהלת הקהילה להגדיל את הערכות. העלאה חדשה זו הנה בלתי אפשרית. הקהילה הגיעה עד שיא מאמציה. כתוצאה מהקפאון הכלכלי אשר שורר בעיר, מלפני כמה שנים, ההקרבות החדשות הנידרשות מהיהודים הן ללא נשוא..."[3]

במשך השנים הבאות הורע המצב הכלכלי בכל העולם, בבולגריה כולה ובשומלה. הסוחרים היהודים סבלו בצורה קשה מאוד. חלק של אותם הסוחרים, אשר השתמשו באשראי ללא יחס מתאים לכוחותיהם הכלכליים, הגיעו למצב של פשיטת רגל.

בשעת חרום זו נוסדה הקואופרציה לאשראי „קדימה". הודות למאמ־ציהם של ליאון כהן ורפאל לוי מסופיה, והציונים הפעילים משומלה: נסים בג'אראנו, גבריאל מירנדה, מזרחי ואחרים, נוסדה הקואופרציה בחודש אפריל 1929. „השופר" מוסר לנו, כדלהלן: „בהנהלה הראשונה של „קדימה" נבחרו: נסים ביג'אראנו, בצלאל מזרחי, גבריאל דוד מירנדה, יהודה מ. בכסי וליאון פרחי".[4] כמנהל „קדימה" מינו את גבריאל מירנדה, אשר כיהן מיום היוסדה ועד פירוקה של „קדימה" בשנת 1940. הקואו־פרטיב התחיל לפעול בהון של 50000 ליבות. כדי שנוכל לקבל תמונה ברורה של מחזורים של קופת הקואופרטיב. די להזכיר כי ב־1936 הגיע המחזור השנתי ל־5,055,280 וב־1939 עלה ל־8,675,217 ליבות.

אחרי המשבר הכלכלי של שנות 1926 — 1929 המצב השתפר באטיות ונעשה יציב יותר. הסוחרים ובעלי המלאכה התאוששו. אך התקדמות זו נפסקה ב־1941, כשנכנס לתוקפו ה„חוק להגנת הלאום". החוק חייב כמעט את כל הסוחרים לחסל את עסקיהם.

בבצוע סעיפי החוק, משרד הפנים אישר את רשימת הסוחרים, אשר קבלו רשות להמשיך בעסקיהם. עד שנת 1940, כשהיהודים נהנו מזכות והחופש לעסוק במסחר, היו 4272 סוחרים בבולגריה, לפי החוק החדש, נשללה מחלק גדול של הסוחרים היהודיים הזכות להמשיך ולעסוק במסחר. מספר היהודים אשר קבלו רשות להמשיך במסחר היה רק 761 איש, הווה אומר 3551 סוחרים יהודים הוצאו מכלל הזכות להמשיך בעבודתם. הם היו צריכים לחסל את עסקיהם תוך חודשים ספורים בלבד. בשומלה קבלו היהודים זכות להמשיך בעבודתם רק חנויות המכולת של יהודה משה בכסי ורפאל נסים כהן, והחנויות להלבשה של משה סיני לידז'י ועמנואל יעקב פרחי. כל יתר הסוחרים — יותר ממאה וחמישים חיסלו את עסקיהם.

מגורו של המשטר הנאצי בספטמבר 1944 לא הצדיק את תקוותיהם של היהודים. הם היו בטוחים שיקבלו מהמשטר הדמוקרטי כל הזכויות להמ־שכת פעילותם הכלכלית באופן חופשי לגמרי. המשטר הקומוניסטי החדש הגביל באופן הדרגתי את היוזמה הפרטית. החוקים וההסדרים הקומוניסטיים

— אם כי בלי מגמה אנטישמית, הרסו את היסודות של קיום היהודים כסוחרים.

אחרי חסולם הכלכלי המוחלט של יהודי שומלה, על ידי המשטר ההיטלריסטי והקומוניסטי, העליה והתערותם במשק הארץ־ישראלי פתחו בפניהם אפשרויות רחבות ועתיד בטוח. וזה לגבי כל התושבים לשעבר של שומלה על כל שכבותיהם.

במשך 60 שנה, זאת אומרת מיום הקמת מדינת בולגריה ועד שנת 1940, יהודי שומלה היו עסוקים בענפים השונים של המסחר והיו הגורם המכריע בחיים הכלכליים של העיר. ענף המניפקטורה על כל מחלקותיה, הלבשה לגברים ונשים, מסחר במיוחד יצוא בדים, חלפנות, בנקים פרטיים, מחלבות, מכולת בסיטונות, תעשית שמרים לגבינות, ייצור ויצוא של גבינה לבנה וקשקבל — כל הענפים האלו נמצאו כמעט בידי יהודים. היו גם בין הבולגרים סוחרים שעסקו באותם הענפים, אבל הם היו בודדים ללא חשיבות והשפעה.[5]

בשומלה היו שני שווקים: „קילאק" ו„קושייא". שניהם נהנו משם טוב. הם היו מקבלים את פני הקונה וספקו את הסחורות באדיבות ובנימוס רב. הם היו מוכרים בין כל חלקי האוכלוסיה, וגם בין הסוחרים ברוסה, וארנה או וינה כסוחרים ישרים ורציניים. ידוע לנו המקרה ביצואן ביצים, אשכנזי משומלה, שהתאבד כאשר העריך שבגלל ירידת מחירי הבצים שייצא לגרמניה, לא יוכל לעמוד בהתחייבויותיו הכספיות כלפי הסוחרים. מכיון שכולם שלטו בשפה לאדינו, הם ניהלו את ספרי חשבונותיהם והתכתבותם באותה השפה.

סוחרי שומלה היו לא רק ישרי לב, אלא גם בעלי יוזמה. בשעת הכושר הפגינו כשרון ארגוני. ראינו שהם עוזבים את עירם, את עיר מולדתם בעת משבר כלכלי, כדי לחפש לעצמם אפשרויות לתעסוקה במקומות אחרים. למשל: שמעון נבון הצטיין בתור סוחר תכשיטים בבריסל; אנשי משפחת פילוסוף ייסדו בית חרושת לטקסטיל בווארנה ובמילנו; אחים מזרחי ייסדו בית חרושת לגרבים ברוסה; מאיר בנרוייה ייסד את החנות המפורסמת למניפקטורה במרכז בוקורשט. יעקב בכר יסד חנות ענקית במקסיקו.[6]

סוחרי שומלה הוכיחו את מעלותיהם במשך שנים רבות בנסיון, בקיאות, מרץ, יוזמה, הגינות, יושר ותנופה.

בעלי המלאכה היהודים בשומלה התנהלו לפי הפתגם: „איל סול קי נו טי טופה אין לה קמה" (אל תתן לשמש להאיר עליך במיטה).

הם היו נגרים, סנדלרים, פחחים אשר יצרו וספקו סחורות לאזרחים המקומיים, לאיכרים ולחנויות. מוצריהם היו משובחים. אחדים מהם השתדלו לשפר את בתי המלאכה שלהם, כדי להכפיל את תוצרתם ולהתחרות עם תוצרת חוץ.

כמו בעלי המלאכה כן גם סוחרי שומלה התפרסמו בקרב האוכלוסיה אשר בצדק רחשה להם אמון והערכה בשל כשרונם וחריצותם.

השתתפות היהודים בחיים הפוליטיים הבולגריים בשומלה

יהודי בולגריה נהנו, לפי חוקת המדינה, מזכויות מלאות אזרחיות ופוליטיות. הם יכלו להשתתף ללא כל הגבלה בחיים הפוליטיים. לעומת זאת אפשר להגיד, כי עד סוף המאה הקודמת ובעשור הראשון של המאה החולפת, יהודי בולגריה כמעט שלא לקחו חלק פעיל בחיים הפוליטיים. היו פה ושם יהודים אשר נבחרו לעיריות, אבל מקרים בודדים כאלה יש לראותם כחריגים מן העובדה אשר צויינה לעיל. הסיבות לאי השתתפות בחיים הפוליטיים היו בעיקרן שתים. האחת היתה, כי עד סוף המאה הקר־דמת לא היו קימים ניגודים חריפים על מישורים סוציאליים. גם במידה שהיו הם קיימים, הרי היו אלה נגודים בין מנהיגיהם, או שהיו הניגודים מגובשים סביב איזו בעיה, שעמדה על סדר היום. גם הזרמים השונים היו נקראים בשמות מנהיגיהם, כגון מפלגת ה„סטאמבולוביסטים" על שם המנהיג סטיפאן סטאמבולוב, או „צאנקוביסטים" על שם המנהיג דרגאן צאנקוב, וכו׳. הם לא יכלו למשוך אליהם את היהודים. הסיבה השניה היתה, כי בימים ההם טרם שלטו היהודים בשפה הבולגרית. מסיבות אלו לא יכלו היהודים לקשור קשרים עם הזרמים הפוליטיים.

המצב התחיל להשתנות תכלית שינוי בתחילת המאה, כאשר היהו־דים רכשו להם את השפה הבולגרית והתחילו להצטרף, לפי הזדהותם עם השקפות מסוימות לתנועות הפוליטיות. הצעירים התחילו לנהות אחרי התנועה הסוציאליסטית, ואילו האבות נהו אחרי גדולי המפלגות, הן מתוך הזדהות רעיונית אתם והן מתוך קשרים אישיים אשר קשרו אותם אליהם. תאור זה אשר מקיף את בולגריה בכלל, כוחו יפה גם לגבי שומלה.

אחד המנהיגים הסוציאלדמוקרטים בבולגריה היה יאנקו סאקאזוב, יליד שומלה. בשנים הראשונות של המאה העשרים הוא היה מורה בעיר מולדתו. בהשפעתו נוסדה המפלגה הסוציאליסטית. אי אילו מתושבי שומלה, מן האינטלגנציה, צעירים וממעמד הפועלים, הצטרפו למפלגה זאת. צעירים יהודים היו פעילים במפלגה, אבל השפעתם בקרב האוכ־לוסיה היהודית כמעט שלא היתה ניכרת. אי הצלחתם היתה מובנת מאליה, כי יהדות שומלה השמרנית לא הביטה בעין יפה לסוציאליסטים האפיקורסים.

אחרי הקונגרס העשירי של מפלגת ,הסוציאל־דמוקרטית, אשר נתקים ב־1903 ברוסה, התחילה תנועת הפועלים להתפלג. חלק מהחברים, בראשותו של יאנקו סאקאזוב, ייסדו את המפלגה של הסוציאליסטים „שירוקי" („רחבים") ואחרים, בראשותו של דימיטר בלאגואיב, בשתוף פעולה מהודקת עם ואסיל קולארוב,[7] ייסדו את מפלגת הסציאליסטים הקיצוניים, שנקראו סוציאליסטים „טיסני („צרים").[8] בעטיה של ההתפלגות הצטרפו חלק מן החברים היהודים למפלגה האחת ואחרים דבקו במפלגה אחרת. החברים היהודים אשר הצטרפו ל„שירוקי" היו בעקרם פועלי דפוס, וביניהם הסדר נסים לוי, ידוע בכינוי „שירוק הנני ושירוק אשאר", וכן החברים אהרון פרחי, י. אלגואיטי ואחרים. כדאי לציין, כי הסינדיקאט

של פועלי הדפוס במפלגה נוהל על ידי יהודים. המפלגה לא יכלה לרשום לזכותה שום הישג בקרב האוכלוסיה היהודית במשך שנים רבות. ב־1918 עלה בידיהם בקושי ליסד תא — סקציה יהודית על ידי המפלגה, אם כי סקציות כאלה היו קימות מזמן ברוסה, סופיה ופלובדיב.[9] בועידה הראשונה של הסקציות השתתף כציר משומלה הפקיד אשכנזי. הבטאון של הסקציות האלו „אברייסקי ראבוטניק" („הפועל היהודי) הודיע, כי ב־29 באוקטובר 1919 ערכה הסקציה בשומלה אספת עם רבתי. היות ולא נמצא בין חבריה מי שיעלה על במת הנואמים, בא המנהיג הבולגרי המקומי של המפלגה, בולגראנוב, ונשא את דברו. במשך שנים רבות אחרי כן, הסקציה היהודית בשומלה לא הראתה סימני קיום. היא ערכה לפעמים נשפי ספרות וריקו־דים וניהלה תעמולה לטובת המפלגה בבחירות לעיריה ולסוברניה.[10] בדרך כלל היא התנהלה לאיטה. ב־1926 ניסה חבר המפלגה מווארנה לזרז את חייה, אבל נסיונו לא נשא פרי. באותה שנה נוסד בשומלה הסניף של „פועלי ציון". החלק הפעיל של חברי הסקציה, ביחד עם החבר המעולה שביניהם — נסים עזריה איסאקוב, אשר השתייך למפלגה משנת 1919, נטשו את הסקציה ונטלו לידיהם את הנהלת „פועלי ציון".

ב־1932 פורסמה הודעה מטעם המזכירות של מרכז הסקציות בסופיה בזו הלשון: „מן הנעשה בסקציות. שומלה. ב־28 במאי 1932 אחרי ההר־צאה של החבר מנחם פאיונוב (מסופיה) הוקמה הסקציה על כנה. נבחרו לועד החברים: נסים לוי, מלמד ופרחי. ב־30 במאי ערך הועד אספה פומ־בית ברובע היהודי ובה נאמו: מנחם פאיונוב וקרום סלאבוב על „השלב הנוכחי של שאלת היהודים והמצב הפוליטי הכללי".

גם אחרי חידוש פעולת הסקציה בשומלה, היא לא העזה אפילו לצאת עם רשימת מועמדים משלה לבחירות לועד בית הספר היהודי. הסקציה נדמה לגמרי. היא נעלמה מאופק החיים הציבוריים והפוליטיים של היהודים בשומלה, ולא השאירה אחריה לא שום עקבות. היא היתה רק אפיזודה בחיי היהודים בעיר.

גם לקומוניסטים היהודים לא עלה בידיהם עד ה־9 בספטמבר 1944 להשפיע על ההתפתחות החיים בקרב היהודים בשומלה. הוזכר לעיל, כי אחרי התפלגות המפלגה הסוציאל־דמוקרטית חלק מהחברים היהודים הצ־טרפו ל„טיסני". בין אלה היו מרקו פארין, עו"ד ליאון יעקב פרחי ובני נוער אחדים. הם פתחו סקציה משלהם בשומלה. ידוע על הסקציה הזאת, כי בועידה השניה של הקומוניסטים היהודים אשר נתקימה בסופיה בימים 6—7 במאי 1921, השתתפו 33 צירים, ואחד מביניהם היה משומלה.[11] העתון, שהביא את ההודעה הזאת, לא הזכיר את שמו. הקומוניסטים היהו־דים פיתחו פעולה תעמולתית נמרצת. בעיצומה של הפעילות התעמולתית של הקומוניסטים היהודים, ארגן בשומלה חבר ה„המקרא" שלמה אשכנזי, ביולי 1921 אספת התנצחות פומבית על הנושא „ציונות וקומוניזם". הקו־מוניסטים ניצלו בשאפנות את במת הציונים והתקיפו קשות את הציונות. אולם לא הפיקו שום הצלחה. מאוחר יותר, ב־7 בספטמבר 1922, ערך אשר

חננאל, בשם „מקרא" ו„מכבי" אספה פומבית. הקומוניסטים היהודים, בחושבם כי אשר חננאל, יעמוד על מצע הקומוניסטים בנוגע לבתי הספר היהודיים בסופיה, ומכיון שלא היה חבר מביניהם אשר יתיצב מול אשר חננאל, הזמינו את שבתאי קונפורטי, קומוניסט מקיוסטנדיל. הוא השתתף בהתנצחות הרעיונית שעברה באוירה סוערת.

אחרי ההפיכה של הריאקציונר צאנקוב ב־9 ביוני 1923, ירדה המפלגה הקומוניסטים למחתרת. העתון „בראטסטבו" (אחוה") כלי המבטא של הקומוניסטים היהודים הופסק. שנים אחדות עברו ללא שום ידיעה על פעילות מצד הקומוניסטים היהודים. ב־1926 נראו בקרבם סימני התאוששות. בבחירות לועד בית הספר לא יצאו עם רשימת מועמדים משלהם. הם שלשלו פתקים לבנים, וזכו ב־24 קולות. לציונים ניתנו 156 קולות. בשנת 1932 הם שוב שלשלו פתקים לבנים וקבלו 23 קולות. אלו היו ההופעות הציבוריות האחרונות שלהם בשומלה עד סוף מלחמת העולם השניה.

הקומוניסטים היהודים הופיעו שוב על במת החיים הציבוריים בשו־מלה, כאשר השלטון בבולגריה עבר לידי הקומוניסטים והמפלגות הנוהות אחריהם — זה היה ב־9 בספטמבר 1944. פעולתם התנהלה בתנופה רבה, ובה בלטה חריצותו של מרקו פארין, קומוניסט קנאי משנים רבות. הוא נטל לידיו את הנהלת הקהילה, ולצידו פעל משה בכסי, גם כן קומוניסט מלפני ה־9 בספטמבר 1944. הוא ניהל את עניני העליה בועד הקהילה בשנת 1948, והיה מתון ולא התבלט כאנטיציוני מובהק. פעיל קומוניסטי חרוץ אחר היה ב' גרינברג. לשעבר אחד ממנהיגי ה„מכבי" וציוני נלהב לפני ה־9 בספטמבר 1944. בשנות המלחמה העולמית הוא נעשה קומוניסט וניהל את פעולתם בשומלה וסביבתה. הוא ממלא כעת תפקיד חשוב בער־כאות הרמות של בולגריה. חבר קומוניסטי פעיל בשומלה היה ישראל מאיר. הוא דבק במפלגה עוד מנעוריו.

מרקו פארין אשר נטל לידיו את הנהלת הקהילה השתדל להפריע לחי־נוך העברי בבית־הספר והתחקה אחרי פעולותיהם של הציונים. בנידון זה הוא הצטיין בטרדות הרבות אשר גרם ל„ויצו".

הקומוניסטים היהודים לא עשו ולא כלום לטובת היהודים בשומלה. היו יהודים אשר השתייכו גם למפלגות בורגניות, אבל הם לא הקימו סקציות יהודיות בהן.

היהודי הראשון שנבחר ביולי 1899 בעירית שומלה, כנציג של המפלגה הליברלית, היה בכור אסטרוג. הוא היה באותן השנים סגן יושב ראש של הקהילה ומילא את שני התפקידים בנאמנות לטובת יהודי שומלה.[12]

שלמה יצחק אשכנזי הצטרף לזרם, שהונהג על ידי דראגאן צאנקוב. שמו של שלמה אשכנזי הלך לפניו בקרב היהודים והתורקים בשומלה. השפעתו עליהם היתה רבה וראויה לציון. אנשי צאנקוב הבחינו זאת וגם העריכו, אל נכון, את תכונותיו האישיות החיוביות של אשכנזי ומשום כך העמידו אותו כמועמד בבחירות לעיריה.

שלמה אשכנזי השכיל להשתמש בתפקידו הציבורי לטובת בני עירו. הודות להמלצותיו הקצתה העיריה כספים בשביל בית הספר היהודי וכן סללה רחובות ברובע היהודי.

יחיד שלישי משומלה שנבחר לעיריה היה ליאון יעקב פרחי, עורך דין, אשר לא התעסק במקצועו. עוד בהיותו סטודנט הצטרף לתנועה הסוציאליסטית, והלאה מזו, לסקציה הקיצונית שלה. בעיריה הגן על השקפותיה ועניניה של מפלגתו. כעבור שנים הוא התישב בסופיה ולא עלה לארץ.

בשומלה היו יהודים אשר השתיכו למפלגות פוליטיות אחרות. ידוע, כי נסים ביג׳ראנו, יעקב אשכנזי, סמי מירנדה ואחרים היו חברים במפלגה הרדיקלית.

ראוי לציין, כי המפלגות הפוליטיות היו מכניסות גם את יהודי שומלה ברשימות מועמדיהן לסוברניה. היהודים לא יצאו אף פעם עם רשימה משלהם לבחירות לפרלמנט הבולגרי.

במדינה הבולגרית, עד שנת 1967, השתתפו בבית הנבחרים שלה שבעה צירים — יהודים. במספר זה נכללו: פטר גבה, יליד רוסיה, נבחר בעיר דובריץ׳ ב־1893; אברהם יעקב, יליד וארנה ב־1884 ונבחר בשנת 1919 לסוברניה ה־18; ד״ר נעים איסאקוב, יליד סופיה ב־1875, נבחר כציר בסוברניה ה־18; חיים אהרון פרחי, יליד סופיה בשנת 1877, נבחר כציר בסוברניה העליון בשנת 1911 ופעם שניה בשנת 1932; רובן לוי אברהמוב, יליד איחטימן בשנת 1902 ונבחר ב־1945. הנ״ל ממשיך עד היום הזה להשתתף כציר בסוברניה.

מתוך מרכזי היהודים בבולגריה אשר מתוכם נבחרו חברים לסוב־רניה, שומלה שלחה שני נבחרים, ואלה הם: נסים עזריה איסאקוב, נולד בשומלה בשנת 1896. מנעוריו הצטרף לתנועת הנוער הסוציאליסטי. כשנוסד סניף „פועלי ציון" בעיר הוא היה אחד מן המיסדים. היה חבר בועד הקהי־לה. כאשר הגיעו לשומלה כ־1300 יהודים מסופיה ב־1943 הוא פעל ביעי־לות רבה להספקת צרכיהם. באותה שנה התחילה פעילות המחתרת של מפלגות האופוזיציה. איסאקוב לקח חלק פעיל במחתרת ונשלח בתור בא כח של הסוציאליסטים ה„שירוקי" לועד הבינמפלגתי. פעילותו במחתרת הרשימה את מנהיגי המפלגה והיא העמידה אותו בשנת 1946 בתור מועמד לסוברניה. נבחר בתור חבר. בשנת 1948 ביחד עם גבריאל מירנדה ויצחק גרון נאמו באספת העם לרגל הקמת מדינת ישראל. באותה אספה נתרמו שמונה מאות אלפים ליבות לקרן ההגנה. הכסף טרם הועבר לישראל. איסאקוב השתתף בעבודות הסוברניה עד 1949, שהיא שנת עלייתו.

היהודי השני יליד שומלה שנבחר לסוברניה היה ישראל מאיר, אשר הצטרף מנעוריו לתנועה הקומוניסטית. בתור קומוניסט הוא הופיע כאנ־טיציוני ובפעילותו הציבורית הוא לא נזהר מתופעות אנטיציוניות, והת־נהגותו לציונים לא היתה תמיד הוגנת. בשנת 1946 נבחר בתור חבר הקונ־סיסטוריה המרכזית בסופיה. ישראל מאיר היה פעיל במחתרת והועיל

רבות למפלגתו. בשנת 1945 נבחר לסוברניה ובו פעל עד שנת 1955. אז יצא וכעת הוא פקיד בכיר ממשלתי.

בקהילת שומלה, אם כי היא היתה בשנים האחרונות מן הקטנות בבולגריה, שמספר אנשיה לא עלה אפילו לאלף, שלחה שלושה נבחרים לעירייה ושני חברים, לסוברניה.

היחסים החברתיים בין יהודי שומלה ושכניהם: בולגרים, תורכים וארמנים היו ברעות וידידות. לא נשמעו, אחרי קום מדינת בולגריה. אשמות, הסתות, רדיפות או עלילת דם. רק בתקופת משטר הנאצי, צעירים, תחת ההשפעת האנטישמים, ניסו לרדוף אחרי היהודים.

חברות לצדקה וחסד בשומלה

שומלה היתה מוכרת כעיר חברות לצדקה לרוב.

יוסף אברהם ארדיטי, מרוסה, שהיה מעורה בחיי היהודים בשומלה, היה מספר מעשיה אמיתית על החברות בעיר זו.

טייו (הדוד) מוסקו, סוחר מווינה, היה בא לשומלה שנה שנה לרגל עסקיו עם סוחרי העיר. הוא היה רגיל ללכת לבית הכנסת. יום שני אחד, כאשר החזן הגיע למקום מסוים של התפילה היה כנהוג מכריז: „קופות", למען יקומו לאסוף נדבות. אז קמו כמעט כל היחידים הנוכחים, כשכל אחד מהם החזיק קופה בידו. הם ניגשו אל האורח כדי שישלשל בקופות את מעותיו לנדבה. ביום שני הבא, כאשר החזן הכריז שוב „קופות", קם טייו מוסקו עם קופה בידו, וניגש אל הגבירים שישלשלו בה את מעותיהם לנדבה. בראותם את הנעשה נשארו כל היחידים יושבים במקומם.

מאז ומתמיד היו קימות בשומלה חברות לפעולות צדקה וחסד, הן של גברים והן של נשים.[13] היו חברות שנוהלו לפי תקנון, והיו תקנונים שהיו מאושרים מטעם משרד הפנים. היו אגודות, שהיו מאורגנות בחזקת „אחים" וגם כאלו שחברי הועד שלהן מונו על ידי ועד הקהילה.

מן החברות שהיו מיוסדות על יראת שמים וכאלו שהיו פועלות לשם שמים אפשר להזכיר כמה מהן.

חברות חסד

1. „שומרי שבת" — שם החברה מעיד על המטרה.
2. „רוחצים" — „אחים" שעשו את טהרת המתים.
3. „רוחצות" — „אחיות" עם אותה מטרה.
4. „ייבאדורים" — נושאי ארון מתים.
5. „קברים" — מכינים את הקבורה.
6. „חברה קדישא" — היתה אחת החברות הותיקות ביותר, אשר אורגנה מחדש בשנת 1922. הפעילים הראשיים היו: אהרון אסלאן, ברוך מאיר ואחרים. חברה זו ערכה ב־18 במאי 1896 קבורת ה„גניזה" אשר הכילה ספרי תפילה, שיצאו מכלל שימוש, ספרים קדושים אחרים, חלקים או עלים

של ספרים קרועים. ה„גניזה" היו טומנים בטכס חגיגי. כמעט כל יהודי הקהילה היו מלווים אותה, מבית הכנסת לבית הקברות, כאילו מלווים אשיות קדושה. בראש התהלוכה בבית הקברות צעדו רב העיר, יושב ראש ועד הקהילה, הממונים והגבאים. הם היו שרים פיוטים מיוחדים. ל„חברת קדישא" היו הכנסות ממכירת השקים — „סאקיטוס" — של הגניזה להבאתם לקבורה. אחרי טכס הקבורה היו מחלקים למלווים לחם וקשקאבאל.

7. „ביקור חולים". חברי החברה היו ברובם נוטאבלים. ההנהלה מונתה על ידי ועד הקהילה. בשנת 1924, בהצעת ברוך מאיר, אורגנה החברה מח־דש עם תקנון מאושר. המטרות לפי התקנון היו כדלהלן: לדאוג לחולים עניים, לבקר חולים בבתיהם או בבית החולים, לעזור למשפחות עניות וכו'. הפעילים הבולטים בה היו הה": רפאל כהן, מנחם כהן, יוסף דה־לה רוביסה, ברוך מאיר, חקוצ'ו חננאל, ואחרים.

חברות לצדקה

1. „עוזר דלים" — נוסדה ב־1875 והמשיכה את קיומה עד שנים אח־דות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. חברה לחלוקת דלק לחימום לדלים.
2. „אגודת ילדים" — נוסדה ב־1890 ונתקימה עד שנת 1919—1920.
3. „אונין" — אגודת חניכי כי"ח. נוסדה ב־1897. המטרה: מעשים טובים. מגמתה מכוונת להתבוללות. חברה זו התקימה כעשר שנים בלבד.
4. „מלביש ערומים" — נוסדה ב־1895. המטרה — הלבשת בני עניים.
5. „גמילות חסידים". — מטרת האגודה — חלוקת עצי הסקה למשפ־חות עניות.

חברות לצדקה של נשים

1. „איספירנצה" (תקוה), הגישה עזרה לחולים עניים. בשנת 1896 תרמה חברה זו —.2,000 ליבות לבנין בית הספר לבנות. ההנהלה הופקדה בידי גב' פארין.
2. „לאס ארמאנאס אאונאדס" (האחיות המאוחדות). אחת האגודות הור־תיקות של נשים. מטרתה — הכנסת כלה. היו"ר היתה ריינה אברהם פרחי.
3. „חברת נשים לצדקה". נוסדה ב־7 בינואר 1904 ביוזמת ההסתדרות הציונית. הנהלת החברה הופקדה לידי מזל משה ליאון.
4. „מלביש ערומים", להלבשת נשים ותלמידות עניות. ניהלו את החברה בירטה בוקו־כהן, קלרה ביג'אראנו.
5. „לה פראטירנידאדא" (האחוה). סייעה לתלמידות עניות להמשך למודיהן. המנהלות בלינה גרציאני, שמחה יעקב פרחי, רבקה שמואל גרון.

מלבד החברות הנ"ל קיימות עוד חברות אחרות. איסוף הנדבות על ידי נשים, שהיו עוברות מבית לבית נקרא „קוז'יטה". כמו כן היה „תמחוי" בשומלה — אסיפת מזונות לנצרכים. השמש עבר מבית לבית לאסוף את התמחוי היה קורא „המזון", כדי להודיע על בואו.

אגודות טיילים בשומלה

הטבע היפה והמגוון בסביבות שומלה — ההרים, שלוחות הבלקן, המכוסים יערות עם מעינות מים קרים — מחד, והאתרים ההיסטוריים, שנתגלו בסביבה, — מאידך, עוררו את הנוער היהודי לארגן טיולים.

אגודת הטיילים הראשונה, בשם „ציון" נוסדה בשומלה בשנת 1917, ביוזמת החברים, תלמידי הגמנסיה הריאלית דאז, מרקו אהרן כהן, בן־ציון סטרונסה, יעקב ש' ליאון, סיני לידג'י ועוד.

בשנת 1919 התקימה בעיר לום הועידה של הסתדרות הטיילים היהודיים בבולגריה. מרקו אהרון כהן הציג את „ציון" בועידה, אשר בחרה בו כיושב ראש. בועידה השתתפו נציגים של כעשרה סניפים.

עם סיום למודיהם בגמנסיה, עזבו רוב חבריה הפעילים של „ציון" את עיר מולדתם והאגודה התפזרה.

ידוע לנו על ארגון אגודת טיילים חדשה „הטייל היהודי". ב־1921 בקר בעיר אשר חננאל. הוא יזם בצוע האחוד של כל תנועות הנוער היהודיות, בו הצטרפה גם האגודה הנ"ל. מהתנועות „מכבי", „מקרא" ו„הטייל היהודי" נוצרה תנועת נוער כללית, אחידה. לפי החלטת האסיפה הכללית של „הטייל היהודי", הועבר לקרן לאומי סך של 2,000 ליבה שהיה ברשות האגודה.[14]

במחצית 1926 יזמו מנחם כהן, חבר אגודת הטיילים „חרמון" מווארנה, וחיים רוטהולץ, חבר אגודת הבולגרים המקומית לטיולים, את יסוד אגודת טיילים חדשה בשומלה. ב־23 לינואר 1927 נוסדה „סיני".[15]

כיושב ראש האגודה נבחר חיים רוטהולץ וחבריה היו בין השאר: מנחם כהן, אפרים גבריאל מירנדה, נסים כהן, ליאון פילוסוף ועוד. האגודה מנתה כ־45 חברים. אפרים מירנדה הציג „סיני" בועידה השלישית של הטיילים שהתקיימה בסופיה ב־1929. בשנת 1930 נבחר אברהם אשר פרחי כיושב ראש „סיני".

ישראל מאיר, מואיז כהן וי' פריד, חברי מרכז הסתדרות הטיילים היהודים בבולגריה, באו מסופיה לבקר ב„סיני". האגודה היתה אל־מפלגתית.

בשומלה התקיימה אחרי שנת 30 הועידה הארצית של ההסתדרות הטיילים היהודיים. השתתפו בה נציגים של כל החברות. חברת „מכבי" בשומלה (אז היה יושב ראש סמי מיראנדה) יצא בכרוז חריף מאד נגד „הניאוטרליות של ההסתדרות הטיילים".

עם חקיקת החוקים הנאציים נגד היהודים בשנת 1940, נתפזרה האגודה הנ"ל.

פרק חמישי

עסקנים צבוריים

בנימין ארדיטי

רפאל (רודולף) עוזיאל ארדיטי

המשפחה ארדיטי היא משפחה ספרדית עתיקה ממוצא המושב ארדי בקאטאלוניה.

בשנת 1323, משה ארדיטי, בנו של אליעזר ארדיטי, וכן אחיו יוסף ארדיטי, בשנים 1327—1350, היו רופאי חצר של מלך אראגוניה אלפונסו ה־רביעי, וכן למלך פדרו ואשתו. צאצא אחר של אותה המשפחה היה דון יוסף ארדיטי, רופא, בקי בדת היהודית וספרותה, שייצג את היהודים בויכוח הדתי שהתקיים בשנת 1413 בטורטוזה, בין יהודים לנוצרים. בימי הגרוש מספרד הפכו הארדיטים אנוסים (מאראנוס). במשך המאה ה־שש עשרה עלה בידיהם לעבור לליבורנו שבאיטליה. שם חזרו אל חיק תורת אבותיהם. אחדים מבני המשפחה נשארו בליבורנו ואחרים הגרו לסלוניקי ומכאן התפזרו לקהיר, איזמיר, קושטה ואדריאנופולי. חלק מאלה עברו לפלובדיב, טאטאר־פאזרדז׳יך ופלבנה. אחרים המשיכו לשומלה, ראזגראד ורוסצ׳וק. במ־רוצת השנים בני ארדיטי מסלוניקי נתנו ליהדות רבנים חשובים, סופרים, ואת הסופרת ז׳ינטיל ארדיטי, שהרומנים שהיא כתבה נחלו הצלחה רבה בצרפת, כמו כן מאיר בן־ארדיטי, פרופסור באוניברסיטת ברוקלין. מקרב משפחה זו קמו בבולגריה עסקנים פוליטיים. יש לציין, כי הסופר, המפורסם בכל העולם, אליאס קאניטי, תושב לונדון, נולד ברוסה לאם ממוצא משפחת ארדיטי.

אחד מצאצאי הארדיטים היה רפאל ארדיטי אשר נולד בשומלה בשנת 1873. שם אביו היה עוזיאל, אשר היה ליברלי בהשקפותיו. אחד מעמיתיו הקרובים ביותר של מנחם נבון. בשנת 1870 רפאל ארדיטי היה חבר הועד אשר בנה את בית הספר. בשנת 1877 השתתף בועדת העזרה המעורבת של יחידי שומלה ורוסצ׳וק. אמו של רפאל ארדיטי נקראה שרה, ממשפחת קונפינו, אשר ממנה יצאו רבנים, ומורים. היא נתנה לבניה חנוך יהודי. האח הבכיר של רפאל, אדגר, גמר את חוק לימודיו בקושטה והיה בתחילה מורה ואחרי כן פקיד בכיר בבנק האימפריאלי האוטומני בקושטה.

רפאל ארדיטי למד בבית הספר היסודי של כי״ח בעיר מולדתו. מורו לעברית היה אליעזר בכר יעקב. רפאל הצטיין בתור תלמיד נאור ומנומס. כי״ח בפריז היתה מעניקה גמלאות לתלמידים המצטיינים. רפאל נשלח לבית הספר הפדגוגי העליון של כי״ח בפריז בשנת 1890. כשרונותיו עוררו את

התעניינותו של הרב הראשי בצרפת, צדוק כהן. בעצתו נטש רפאל את לימודיו בבית הספר הפדגוגי ונכנס לסמינר לרבנים. הוא נתמך על ידי הרבנות הראשית בצרפת. אחרי שגמר את חוק לימודיו בסמינר קבל סמכות לכהן בתור רב. הוא נשלח בתור רב לרובה (צרפת). בשנת 1898 נתמנה בתור רב נספח לכוחות הצבא הצרפתי בטוניסיה. כעבור שנים אחדות נטש את התפקיד הזה וקבל על עצמו הנהלת המוסדות הציבוריים היהודיים בטוניסיה. היו חוגים יהודיים אשר בראותם את פעולותיו וכשרונותיו, רצו לבחור בו בתור רב ראשי של היהודים בטוניסיה אולם מסיבות פורמליות, יוזמה זו לא יכלה לצאת מן הכוח אל הפועל. באין אפשרות לנהל את הענינים הדתיים של יהדות טוניסיה, רפאל ארדיטי התמסר לפעולה ציבורית פוריה בארץ זו. הוא איחד את החברות והאגודות לארגון כללי אחד, ועמד בראש המרכז של המוסד הכולל. למעשה הוא ניהל את החיים הציבוריים והתרבותיים של יהדות טוניסיה.

השלטונות הצרפתיים והטונסיים, אשר העריכו את פעולותיו הפוריות של ארדיטי, מסרו לידיו תפקידים חשובים של המדינה. ארדיטי נתמנה בתור יועץ במחלקה המבצעת של עבודות משרד הפנים. הוא עוטר בציונים מטעם ממשלות צרפת וטוניסיה. כי"ח ומוסדות אחרים העניקו לו פרסים.

רפאל ארדיטי הצטיין לא רק בתור אמרכל ומארגן של היהדות בארץ זו, אלא גם בתור סופר והיסטוריון. הוא חיבר ספרי היסטוריה על יהדות טוניסיה רבי ערך והשתתף בכתבים מדעיים צרפתיים וטוניסיים. לקובץ החוקים והתקנות אשר הוא חיבר בנוגע ליהודים בטוניסיה יש ערך מדעי מיוחד. רפאל (רודולף) ארדיטי הפך למנהיג הרוחני של היהודים במולדת החדשה.

מעניין לציין שרפאל ארדיטי אשר נולד בשכונת היהודים בעיר הנידחת שומלה, נתעלה בטוניסיה הרחוקה, לדרגה הגבוהה ביותר בחיים הצבוריים היהודים בארץ זו תודות לכשרונותיו והשכלתו.

בנימין ארדיטי

יעקב עזריה אשכנזי

(1961—1902)

מוזרות הן לעתים דרכי הקדוש ברוך הוא.

הגורל האיר פנים מחיכות כלפי יעקב אשכנזי וחונן אותו ביד רחבה. משכיל מטבעו, ב־מבט צלול ביחס לדברים ה־סובבים אותו, הוא היה מנתח בשקט ובהיגיון את המאורעות. הוא אהב את הידע, היה נבון, בעל דעה שקולה, מעמיק וניחן בכשרון של נואם. הוא היה איש ישר, כן, גאה, ללא הסוס בדעותיו ולא ניתן להשפעות צדדיות. היה אישיות בקרב ה־חברה.

אולם הגורל גזר אחרת. הוא העמיד בדרכו הפרעות ו־תקלות בלי הרף, והרחיק את האפשרות להתקדם בחיים ולתפוס את המקום המתאים, המגיע לו.

יעקב אשכנזי נולד בשומלה ב־1902. הוריו היו אנשים אמידים. הם יכלו בקלות להבטיח לו את גמר לימודיו בפקולטה למשפטים, דבר שהפך בשבילו הזיה נכספת. גמר בהצטיינות את המגמה הקלסית של הגימנסיה בווארנה. החליט להרשם לאוניברסיטה, משום שהתכוון להיות משפטן ולשרת בתור כזה לחברה. אביו — סוחר מכובד, אשר דרש את עזרת בנו, התנגד באופן נמרץ. במצב הדברים זה, למרות רצונו הכביר והתדיר נאלץ להיות סוחר בעל כרחו ובהכרה מלאה, שהמסחר אינו בשבילו רקע לפעולה בחיים. רצונו של יעקב לא נשבר במרוצת השנים.

במשך השנים האלו הוא מצא סיפוק חלקי בפעולתו הציבורית, לאשר הוא התמסר בכל ישותו. בחרו בו ליושב ראש „מכבי", ולאחר מכן — למזכיר ההסתדרות הציונית. במשך שנים רבות היה ממלא באמנות נדירה את תפקידיו. הוא נענה לקריאתו של ז'בוטינסקי והניח בשנת 1926 יחד עם חברים נאמנים יסודותיה של הקבוצה הרביזיוניסטית בעיר. עד שנת 1931 ניהל והבטיח את התקדמותו והצלחתו של הסניף הרביזיוניסטי המקומי.

הוא התבלט בפעולתו הציבורית בתור לוחם אמיץ. יעקב נלחם נגד אי הצדק או אי הסדר. כנותו האגדית ואומץ לבו גרמו לו, לעתים קרובות, אי נעימויות.

שאיפתו ללמוד משפטים לא עזבה אותו. בשנת 1933 הוא העתיק מקום מגוריו לסופיה. בגיל 30 שנה נרשם לאוניברסיטה.

תקלה חדשה הזדקרה בדרכו. אולי היחידה שהיתה הפעם נעימה בחייו. הוא מצא חברה — נאמנה ומסורה.

עד הרגע האחרון של חייו היא נאבקה יחד אתו כדי להתגבר על התלאות של החיים ולהדוף את מכותיו של הגורל העוור.

לאחר שנים מספר הוא חזר לשומלה. פה הכין לו הגורל מהלומה חדשה. בכדי להבטיח את פרנסת משפחתו הוא התמסר למסחר. למרות שלא חש שום זיקה למקצוע זה. אולם כאשר התחיל להרגיש קרקע מוצק מתחת לרגליו, בתוקף החוקים ההיטלריסטיים, נשללה ממנו הזכות לעסוק במסחר.

מכות חדשות של הגורל — במרץ 1943 שמו נכלל ברשימת המשפחות היהודיות העומדות להשלח לגרמניה. נעצר ביחד עם אשתו ושני ילדיו הקטנים, הוא חכה ביחד עם חמישים יהודים לדפורטציה. אולם כתוצאה מהשתלשלות המסיבות הסכנה חלפה. אבל כל החויה הזו נתנה אותר־תיה על הטבע הרגיש שלו.

הגורל לא חדל מלהעמיד אותו בפני מבחנים קשים ומהלומות חד־שות. באוקטובר 1944 נקראה בסופיה ועידת התיעצות של הציונים. נשלחנו הוא ואני להכנס למשא ומתן להכללת הרביזיוניסטים בתור קבוצה נפרדת בהסתדרות הציונית האחידה. התשובה שקבלנו היתה פסקנית: בתור קבוצה נפרדת — כמו למשל „פועלי־ציון" — אין אפשרות לכלול את הרביזיוניסטים, אולם באופן אינדיבידואלי כל רביזיוניסט בתור ציוני יכול להרשם כחבר בהסתדרות הציונית. עד שאני מנסה להוכיח את זכויותנו, יעקב אמר בנימה של התפרצות: „אין אני מוותר על הרביזיוניזם שלי". כאשר עזבנו את ההתיעצות, לאחר שתיקה ממושכת, הוא אמר כאילו אל עצמו: „מהלומה כזאת לא חיכיתי".

עברו שנים. בשנת 1948 עלה ארצה, אולם מהרביזיוניזם שלו לא הת־חרט. בקושי רב הוא הצליח להשיג חנות קטנה במקום נידח ברובע הערבי של יפו. עזוב ונשכח ממפלגתו ומחלק גדול של ידידיו וקרוביו הוא נכשל והלך. רעיתו הפשילה שרוולים ובתור פועלת פשוטה עבדה להשיג לחם צר. הוא שתה את כוס האכזבה עד תומה ובגיל ששים נעשה שומר לילה בבית חרושת אחד. בתור כזה נפטר מן העולם בשנת 1961. המהלומה האחרונה שהונחתה עליו מידי הגורל היתה ללא רחמים. הוא לא זכה לראות במו עיניו ולשמוח בהתקדמותם של ילדיו.

יעקב אשכנזי היה איש נפלא ונהדר, אולם הגורל רדף אחריו באכזריות נדירה.

רפאל לוי

סולומון (שלמה) אשכנזי

(1945—1898)

אחת התרומות החשובות ביותר של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה היא, שהסתדרות זו חינכה והכשירה בפרק זמן קצר יחסית שורה של צעירים בעלי שאר רוח וחדורי הכרה ומלאים רוח יצירה. צעירים אלו היו חיש מהר לפעילים יוצרים של התנועה הציונית. בכך הזרימו צעירים אלו דם חדש ורענן בגופה של התנועה הזו, הפעילו אותה והעמיקו את רעיונותיה. ע״י כך נעשתה התנועה הציונית קרובה יותר ומובנת יותר לחוגים רחבים של הנוער העברי. אחת הדמויות החשובות בשורה הארוכה של כוחות צעירים אלו היתה ללא ספק זו של סולומון (שלמה) אשכנזי.

ראשית דרכו המזהירה רואים אנו בעיר מולדתו — שומלה כיו״ר אגודת „מקרא״ לשפה ולתרבות העברית, אשר זה עתה נוסדה ביוזמתם של אחדים מחבריו מעיר רוסה. כבר אז, על אף היותו צעיר לימים, גילה כושר ארגון מעולה ונטיה למנהיגות רעיונית.

אחרי המלחמה הבלקנית העתיקה משפחתו את מושבה לעיר סופיה. מאז מתחילה חברותנו וידידותנו ושנים ארוכות לאחר מכן צעדנו יחדיו יד ביד בדרך אחת והיו לנו שאיפות משותפות. גם עתה כשחוזר אני אחורנית אל אותם ימים רחוקים, מרגיש אני ספוק רב ואושר על שהייתי חברו ועוזרו, והעיקר — הייתי עד ראיה לאמונתו העמוקה בציונות והגשמתה, למסירותו עד בלי די, רצונו העז ומרצו והתלהבותו.

פעילותו בבולגריה היתה מגוונת ופוריה ביותר. אנו רואים אותו פועל ומפעיל בכשרון רב חברים רבים לא רק בהסתדרות לשפה ולתרבות העברית, בה לא אחר להזדקר כמנהיג בעל תכונות נדירות, אלא גם בתנועה הציונית בסופיה, במרכז ההסתדרות הציונית בבולגריה ועוד. הוא התבלט כעתונאי מחונן ושיתף פעולה נמרצת ודינמית כמעט עם כל העתונים וכתבי העט אשר יצאו לאור בימים ההם. הוא עשה זאת בבקיאות רבה, בכשרון ובאשראה.

הוא היה ישר במחשבותיו ובמעשיו, אך ידע להגן בכוח הרצון שלו

על דעותיו בלי משוא פנים ופשרות, לעיתים קרובות מאד גם בנגוד לענינים האישיים. באמונתו לעקרונותיו גרמה פעם לכך, שהוא אבד את משרתו כמזכיר בועד הקהילה בסופיה, אשר נוהלה ע״י ציונים.

גולת הכותרת של פעילותו בבולגריה היתה ללא ספק השבועון „אברייסקי פרגלד״ (סקירה יהודית) אשר היה מייסדו ועורכו. כעוזרו ושותפו בעריכת השבועון נהניתי מקרוב מהתמדתו בעבודה, יסודיותו הרבה, ידיעותיו הרחבות ואהבתו הנלהבת לילד טיפוחו, בו ראה את המכשיר האדיר להגשמת מטרותיו ומשימותיו. הצבור העריך את השבועון ותכנו וגילה אהדה לעורכו, ואין להתפלא שחודשים מספר לאחר נסיעתו לא״י נתגלו קשיים חמורים, וממלא מקומו נאלץ להפסיק את הופעת העתון, דבר שעורר צער רב ותגובות על כך הופיעו בעתונות הציונית.

נאומיו ומאמריו הצטיינו תמיד בחכמה ואף פעם לא היה בהם מן הדמגוגיה. הוא נאבק במרץ ובלהט באדישותו של הנוער העברי, באנטי־שמיות ובאויבנו הפנימי החמור ביותר — ההתבוללות אשר מתנגדי הציונות מימין ומשמאל הטיפוה. הוא קרא להכשרה חקלאית, לחלוציות ולשלילת הגלות. הוא לא הסתפק כמורה דרך וכמטיף לאחרים בלבד, אלא אץ להגשים את רעיונו בגפו ובעצמו. בשנת 1924 נטש את בולגריה ועלה לא״י בהחלטה נחושה להקדיש את עצמו לעבודה חקלאית. הוא פעל במרץ להגשמת הדבר הגדול — הקמת מושבה ליהודי בולגריה. על כך חלם, כתב ונאבק יד ביד עם רבים כמוהו. מובן, שלמה אשכנזי לא היה היחידי שפעל להקמת בית חנן, אלא אין שום ספק כי חלקו בהגשמת מפעל כביר זה, היה גדול.

מסיבות שלא הובהרו לי די צרכן נטש את המושב, העביר את משקו לאחיו משה והתגורר בתל־אביב. גם כאן נשאר אשכנזי נאמן לעצמו, לשאיפותיו ולרצונו להועיל לעולים מבולגריה. בשנים אלו יסד שלמה אשכנזי בעזרתם של חברים נאמנים את המוסד אשר הנו גולת הכותרת של פעילותו בארץ — הלא זאת היא האגודה השתופית לאשראי וחסכון „קופת־עליה״. מוסד זה נהיה המנוף האדיר לעזרה קונסטרוקטיבית לעולים מבולגריה. עובדה היא כי רבים מעולי בולגריה לא היו יכולים להקלט, להסתדר ולהתקדם בחיים הכלכליים של הארץ בלי עזרתה של „קופת עליה״. כאדם הרואה את הנולד דאג שלמה אשכנזי במעשהו זה לעולים.

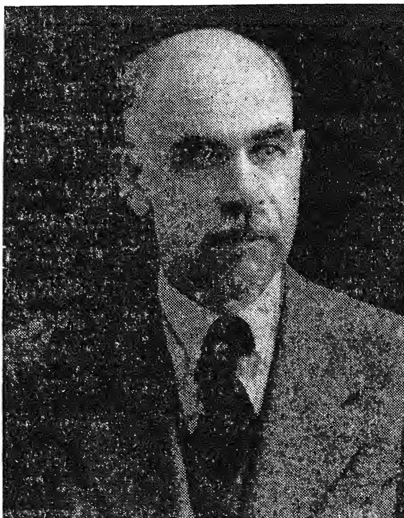
הגורל לא האיר פנים לשלמה אשכנזי. המתח המתמיד בו עברו כמ־עט כל ימי חייו, המאבק הממושך על שמירת העל מפלגתיות של „קופת עליה״, וצרות אישיות מרובות אחרות, שהן מנת חלקם של עסקנים רבים, נתנו את אותותיו והכריעו את האיש בעל הרצון העז. הוא נפל למשכב וכעבור זמן מה הלך לעולמו.

הוא נפטר ברחובות בשנת 1945. אפרו טמון בחיק המושב „בית חנן״ — משאת נפשו.

אליגרה ד"ר ש. פרחי

נסים בכור ביג׳ראנו

(1951—1881)

אחד האישים הראויים ל־היכלל בספר ההיסטוריה של הקהילה בשומלה הוא נסים ב־כור ביג׳ראנו. לא זאת בלבד, אלא מה שיש לציין עליו כנטע נעמן אשר נקלט היטב בקהילת שומלה, ואינו נבדל מילידי ה־מקום, אפשר ליחס גם לבת־זוגו שהיתה לו לעזר בפעולתו הציבורית.

נסים בכור ביג׳ראנו ה־רוקח נולד בשנת 1881 בעיר פיליפופולי. עוד בצעירותו הוא גילה את דבקותו ביהדות. ב־סיימו את חוק לימודיו בגימ־נסיה שבעיר מולדתו, הוא כ־הן כמורה בבית הספר היהודי במקום. בשנת 1910 גמר את חוק לימודיו ברוקחות בווינה וקבל משרת רוקח ברוסה. בשנת 1912 הוא התישב בשומלה וניהל בית־מרקחת. בשנת 1914 נשא לאשה את קלרה גירון, אחות העסקן הציבורי הנודע אהרון אסטרוק גירון, תושב רוסה.

הקוים הבולטים באופיו של ביג׳ראנו הם: התמסרות מופתית לתפ־קידיו המשפחתיים מצד אחד ואהבת הזולת מצד שני. אהבת הזולת באה לכלל ביטוי, בשעה שהגיש עזרה רפואית לנפגעי החולירע בצבא הבול־גרי, במלחמת העולם הראשונה, וכן בשעה שעמד לימין קרוביו הנזקקים לעזרה. הוא חילק רפואות חינם למחוסרי אמצעים, ועל זה הוסיף עזרה כספית, כדי שיקנו מזון מתאים לחולה.

ביג׳ראנו הצטיין בכשרון ארגוני בשטח העסקנות הציבוריות והת־בלט כנואם. תודות למזגו הרך ורוחו השקטה הצליח לישב סיכסוכים ציבוריים, ואף פעם לא רדף אחרי הבצע. הוא נבחר בתור חבר לועד הקהילה ולועד בית הספר בשומלה. פעמים רבות נבחר בתור יו"ר האגודה הציונית בשומלה. למרות היותו עסוק בבית המרקחת, הוא נענה תמיד לדרישה להילוות לשליחים אשר היו מבקרים בשומלה לעריכת מגביות לטובת הקרנות הלאומיות.

גם בתחום הקואופרציה היו ידיו ויוזמתו מעורבות בה ונשאו פרי. הוא היה אחד ממיסדי הקואופרציה לחסכון „קדימה", שימש כיו"ר שלה מיום היווסדה עד פירוקה. בשנת 1926 הוא קבל זיכיון לפתוח בית־

מרקחת משלו, אבל בתקופת שלטון הנאצים בית־מרקחתו ניטלה ממנו והוא גוייס לשרות אזרחי בעיר טארגובישטה.

במשך אותה תקופה הוא עונה ונרדף שוב והפעם כחשוד בהחזקת כספים אשר נשלחו למען היהודים בשומלה. להאשמות אלו לא היה כל יסוד, שכן הוא לא נמצא בעיר. הוא הוטרד ועונה רבות לשוא, כי לא היו ברשותו לא כספים משלו ולא של אחרים. החשדנות היתה דיה לשל־טונות, כדי לענותו. הם לא יכלו להשלים עם עצמם שביג׳אראנו הוא איש עני, שכן ידוע היה להם, שהוא היה בעל אמצעים.

אחרי מיגור המשטר הנאצי בשנת 1944 הוא קבל בחזרה לזמן מה את בית המרקחת שלו. בעת החרמת כל בתי המרקחת מצד השלטון הקו־מוניסטי והפיכתם לבתי מרקחת צבוריים, הוחרם גם בית המרקחת שלו. בעוד שלכל בעלי בית מרקחת שולמו פיצויים, ביג׳אראנו קופח ולא קיבל לא שום פיצוי.

בשנת 1949, כאשר הוא התכונן לעלות ארצה, הוא עוטר בסכה מוז־הבת על ידי חבר עמיתיו בשומלה. בארץ הוא קבל מנוי בתור מנהל בית מרקחת ברמת גן.

תיזכר כאן לטובה זוגתו קלרה הנולדה בראזגראד, אשר עמדה לימין בעלה בפעולותיו הציבוריות. היא הצטיינה במיוחד בהיותה יו״ר של „ויצ״ו״, תפקיד אשר מילאה באמנות ובהצלחה שנים רבות.

נסים בכור ביג׳אראנו נפטר בתל־אביב בשנת 1951.

בנימין ארדיטי

פולקובניק׳ אברהם (מורנו) משה גראסיאני

(1872—1940)

פרופ׳ יצחק, בער מז־כיר בספרו „תולדות היהו־
[illegible]
השם גרסיאן, שנושאיו התגו־ררו בברצלונה בשנת 1327. ב־מאה ה־18 מוצאים אנו יהודים בעלי שם גרציאני גם באיט־ליה. לראשונה נודע על משפחת גראסיאני, שישבה בבולגריה בווידין, ומשם עברה לרוסה, פלבנה ושומלה. מערים אלו אחרי־כן עברו והתישבו בפלו־בדיב, סופיה בורגאז וערים א־חרות.

בן אחד למשפחת גראסי־אני בשם אברהם משה גראסי־

אני (אל"מ אברהם גראסיאני נקרא ב־אותו שם), אשר נולד בווידין שמש כרב ברוסצ'וק בשנים 1800—1814. הוא נסע לאחר מכן לצפת, בה נפטר ב־1820.

אברהם גראסיאני נולד ב־1872 בשומלה, היה צאצא למשפחת סוחרים. הוריו, תושבי רוסה, היו יהודים שומרי מצוות.

בפרוץ המלחמה, בשנת 1877, היה אביו פעיל בועדת העזרה לפליטי רוסה. רשמיו הראשונים של אברהם היו ספוגים אוירה דתית לאומית. יסודות אלו הטביעו את חותמם בנפשו של קצין הצבא הבולגרי לעתיד.

את חנוכו היסודי קבל גרסיאני בבית־הספר כי"ח בעיר מולדתו, באוירה דתית מסורתית.

אחרי המלחמה הורע מצבו הכלכלי של האב בעקבות המשבר הכל־כלי והמסחרי שפקד את העיר שומלה. למרות זאת המשיך לתמוך בבנו, שהיה בין ראשוני היהודים שסיימו את חוק למודיהם התיכוניים בשומלה. כחברו מנחם נבון החליט גם משה גראסיאני לשלוח את בנו לוינה, להמשך לימודיו, אך נראה, כי בהשפעת ההתעוררות, שהתחוללה בבולגריה, לאחר איחוד בולגריה הצפונית עם הדרומית, החליט אברהם משה גראסיאני ל־הרשם לבית־ספר צבאי ולפתוח בקריירה צבאית.

נוכח שמרנותם של יהודי שומלה באותם הימים, שהתייחסו בשאט נפש לשרות הצבאי, קל להבין, שרק צעיר אמיץ ובעל דעות עצמאיות, היה מסוגל להתמסר לקריירה צבאית, תוך התעלמות מדעות קדומות של בני משפחתו.

לאחר שסיים את חוק לימודיו בבית־הספר הצבאי בסופיה בשנת 1896, נשלח לעיר השדה הקטנה והרומנטית — הלנה ושם שרת בתור סגן בצבא הקבע הבולגרי.

בשנת 1901 היה גראסיאני אחראי על המזנון בגדוד. הוא העניש את מנהל המזנון בגלל אי סדר בניהולו.[5]

אחוז התרגזות על עלבון אביו, ארגן בנו של מחזיק המזנון קבוצת בריונים, שהתנפלה על גראסיאני בחשכת הלילה. הם הכוהו, עד שאבד את הכרתו. שדדו את נשקו, קרעו את כיתפות דרגתו הצבאית ובקריאות „המות לצ'יפוטים"[6] התרחקו ממנו, כשהם השאירו את גראסיאני מוטל ארצה ופצוע קשה. עוברים ושבים הביאוהו לבית החולים הצבאי.

גראסיאני הרגיש עצמו נפגע כאדם וכיהודי. אמנם, פצעיו הגלידו, חרבו הוחזרה לו, אך גאותו הלאומית נשארה מושפלת. הוא הבין, כי אין למדים סגולות לשנות את הלאומיות, שיהודי נשאר יהודי!

לאחר שיצא מבית החולים, בלכתו באחד הרחובות המרכזיים בהלנה, נתקל גראסיאני באחד המתנפלים. הלה פנה אליו בלעג: „העודך חיי, צ'יפוט ארור ומלוכלך?". בגבור כעסו שלף את חרבו מנדנה וערף את ראש הבריון.

כך הגיב גראסיאני על השפלת כבודו הלאומי. מיד לאחר מכן, הס־

גיר עצמו לשלטונות. בעת החקירה טען גראסיאני בתוקף: „אני מצ־טער על שקפחתי חיי אדם. אך אם ימצא עוד מישהו, שיקראני „צ׳יפוט", לא אהסס לתבוע את עלבוני גם ממנו". הוא נידון על ידי בית המשפט הצבאי ל־15 שנות מאסר וערער על פסק דינו. בהופיעו לבדו בפני בית משפט צבאי לערעורים, ללא סניגור, הוא אמר: „אני מצטער שהתזתי ראש אדם. אולם עלבוני אינו רק עלבון האומה, שאני משתייך אליה, אלא גם פגיעה בכבודו של קצין בולגרי. משוכנע אני, שלא הייתי ראוי לשאת בכבוד מדי קצין בולגרי, ללא הגנתי על כבוד האומה אליה אני משתייך!"

בית המשפט זיכה את גראסיאני והחזיר לו את מדיו, דרגתו הצבאית וחרבו.

הוא השתתף כיתר הקצינים, בכל המלחמות משנת 1912 ועד 1918. הפקוד הצבאי שהעריך את סגולותיו, העלה אותו ב־1915 לדרגת מפקד גדוד „פרינק" מס׳ 26. בשנת 1918, לאחר מלחמת העולם הראשונה, פוטר אברהם גראסיאני (יחד עם קצינים אחרים) בהתאם לדרישת חוזה השלום. הוא עזב את הצבא בדרגת „פולקובניק".

שנים אחרי יצאתו בדימוס הוא גילה אומץ והכרה לאומית בשעה של סכנה.

בשנת 1936 או 1937 „מכבי" — סופיה הוזמנה להשתתף ביחד עם האגודה הבולגרית להתעמלות „יונאק" בתהלוכה לרגל חג בולגרי לאומי. התהלוכה היתה צריכה לעבור לפני המועדון הצבאי בסופיה. האגודות הלאומניות האנטישמיות החליטו לא להניח ליהודים לעבור בפני המוע־דון הצבאי. רב האלופים שקוינוב וצ׳אראקצ׳יאב, המדריכים לאגדות אלו ארגנו כמה מאות אנטישמיים, אשר התייצבו בפני בנין המועדון, ובהתאם להחלטתם, הם היו צריכים להתנפל על המכבים ולסכל את תהלוכתם.

אלוף משנה גרסיאני הספיק לגלות את מזימתם. הוא ארגן בחשאי מספר צעירי יהודים אשר תפסו מקומות בקרב הקהל המסתכל בתה־לוכה והעומד מול המועדון הצבאי. כאשר המכבים הופיעו ובראשם התנוסס הדגל הכחול־לבן, הוא פתאום קרא בקול רם „יחי בולגריה!" והתחיל לשיר את ההמנון הבולגרי. צעירי היהודים גם הם הצ־טרפו לשיר. האנטישמיים עמדו „דום" והצדיעו להמנון. צעירי היהודים המשיכו לשיר את ההמנון עד שהמכבים בשקט עברו בתהלוכה על פני קהל הצופים.

המכבים עברו בתהלוכה לפני המועדון הצבאי והאנטישמיים הצ־דיעו להם.

ביחד עם אלופי המשנה טג׳יר ומושנוב היה גראסיאני נושא גאותם של יהדות בולגריה. שלשתם שרתו את הצבא הבולגרי באמונה.

פעולתו של גראסיאני, שחלה בשנים הראשונות של התנועה הציו־נית בבולגריה, השפיעה על הנוער, שייסד מאוחר יותר את תנועת „מכבי". אחר פרישתו מן הצבא. הצטרף אברהם גראסיאני אל התנועה הציונית. לה

נשאר נאמן עד יום מותו — 14 ביולי 1940 בסופיה.

מעשיו היו למופת לבאים אחריו. תכונותיהם של אבותיו מספרד ידע להעבירם על דרך חדש, שלמדו להגן על כבוד, עם נשק ביד.

ששון נ' לוי

הרב ד״ר אשר חננאל

רב וחכם, שני מונחים אלה נראים לנו כמשלימים זה את זה. בעצם כך צריך להיות, אבל כשהם משמשים תואר, הם גם קשורים ביחס משפחתי כשבאים אנו בשורות אלו ל־העלות את זכרו של הרב ד״ר אשר חננאל, שהיה נכדו של האיש הענו וירא שמים הי־דוע לנו בשם חכם חננאל־מנ־חם מהעיר שומלה.

כמו כל יתר ילדי שו־מלה התחיל גם אשר חננאל ללמוד עברית מתוך הספר ,,ה־מתחיל״ (שיצא באודיסה), ו־להתחנך ביהדות תחת שבטם של סבו הנ״ל ושל המורה המ־צויין והמעולה מוסיו בוכור. גם אשר חננאל עמד על פרשת דרכים, בשעה שהיה צריך להחליט, אם להמשיך ללמוד בגימנסיה ובאוניברסיטה, או ללמוד מקצוע. הוא בחר בהמשך הלימודים. בו בזמן, כשהתקדם בלימודיו, התחנך חינוך לאומי יהודי בחברת ,,מקרא״ של ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית בבולגריה. בתור נתין בולגרי, נתחשל בהיותו חניך של גמנסיה וקצין בצבא בימי מלחמת העילם הראשונה. דאגתו לעתידו הנחתה אותו לפקולטה למשפטים של האוניברסיטה בוינה. בשנת 1921 הוא נסע וגמר את חוק לימודיו בסמינר לרבנים בבריסלאו. שם למד גם פילוסופיה. בעת לימודיו הוא עבד על חיבורו המדעי־דיסרטציה — על הנושא ,,חוק הנישואים העברי״, בשפה גרמנית. עליו קבל את התואר דוקטור למשפטים.

עליתו על כסא הרבנות של הקהילה בסופיה הלהיבה את יחידי הקהי־לה, ובמידה מסויימת התישבה גם עם רוחם של אנשי השלטון וצמרת הכמורה הפרבוסלבית. הראשונים נראים רוחשים לד״ר חננאל אמון, כי הוא, היה יליד הארץ, חניך גימנסיה בולגרית, קצין מילואים של הצבא, שענד גם את עיטור הגבורה, מדבר בלשון העם ואילו הכמורה ראתה בו

צינור לחדירה אל מכמני הכתובים הקדושים של היהדות. אט, אט נתנסה ד״ר חננאל בעסקי בית הדין, ובהדרגה התבצר בדרשותיו ובתפילה מעל במת בית הכנסת המרכזי בסופיה. מחוץ לבית הכנסת הוא חדר אל מועדוני האגודות היהודיות למיניהן, והמשיך בדרשותיו והרצאותיו. כשחדרו הנאצים לבולגריה נוספו עליו תפקידים חדשים, כבדים ויותר אחראיים, שבהם גילה את אומץ רוחו ותבונה במהלכיו. מספרו של בנימין אר־דיטי „יהודי בולגריה בשנות משטר הנאצי 1940—1943״ אנו למדים, כי ד״ר חננאל לקח חלק פעיל במאמצים הקדחתניים להפר את החלטת ממשלת בולגריה לגרש את היהודים מן הארץ ולמסור אותם בידי הגר־מנים להשמדה. ד״ר חננאל עמד בראש משלחת אשר הלכה אל המיטרו־פוליט סטיפן, על מנת לבקשו, שיתערב בהשפעתו למען ביטול הגזרה. נערכו תפילות המוניות בבתי הכנסת. בתו של הרב ד״ר חננאל, רוזה פרנסיז מרמת גן סיפרה לי, שאביה אמר לה, כי בנאומו בבית הכנסת בסופיה אמר בין השאר: „טוב מותנו כאן, ממותנו בנכר״. אני מנסה להתחקות על המחשבה, שהסתתרה מאחורי הדברים האלו, כי במצב שבו היו נתונים יהודי סופיה באותם הימים, ואפשר להגיד באותן השעות לפני נקודת האפס, דברים אלו אפשר לפרש, כדלהלן: או מות נוסח קדוש השם או מות גיבורים, על מנת שלא ליפול בידי מבקשי נפשם.

בשנת 1949 נתמנה ד״ר חננאל בתור רב ראשי של יהודי בולגריה. הקונסיסטוריה נפלה בידי אנשים מנוגדים מן הקצה אל הקצה לדמותם של הציונים. ד״ר חננאל ידע את תוכם של האנשים החדשים כברם, וכן ידע את השקר שעליהם היה מושתת המשטר החדש בבולגריה. כאשר רצתה הקונסיסטוריה לשלוח את ד״ר חננאל לנאום באסיפת מחאה על פשעי ישראל כביכול במלחמת סיני בשנת 1956, הוא סירב ללכת באומרו: „איך אוכל לנאום נגד הארץ, שעיני נשואות אליה ושם חיים בני משפחתי״. כזאת היתה רוחו הלאומית והציונית מאז ומתמיד.

ד״ר אשר חננאל השתתף בכינוס יהודי אשר התקיים בפריז, בשנת 1957, לרגל גילוי מצבה לזכר חללי השואה הנאצית. מטעם היהודים אשר נותרו בבולגריה השתתפה משלחת מהקונסיסטוריה, מורכבת משלושה אנשים אחד מהם היה ד״ר חננאל. שנים אחדות אחרי כן נקראה בלונדון ועידה של רבנים אורטודוקסים — שומרי המסורת — אליה הוזמן גם ד״ר חננאל, אבל הוא לא יכול להשתתף, כי לא היה יותר בחיים. עז היה רצונו של ד״ר חננאל לעלות למדינת ישראל אך עוכב. אין ספק, שהיו בלמים יותר אוביקטיביים מאשר סוביקטיביים אשר מנעוהו מעליה לארץ, כי הוא בא לישראל פעמים. פעם עם רעיתו ופעם לבדו. מתקבל על הדעת, שהיו לו תוכניות כל שהן. אבל בינתיים התרחשו מאורעות שהפכו את דמותו של ד״ר חננאל כמנהיג רוחני של שרידי היהודים בבולגריה.

רישומו של ד״ר חננאל ישאר ניכר בכתביו. הוא ערך את הקונטרס „אוצר הדרשות״ — אנטולוגיה של נאומים יהודיים. חבר ספר בבולגרית עם „אגדות מן התלמוד״, כמו כן פרסם קובץ נאומיו על „דמויות תנכ״יות

ומחברים מפורסמים". כנס את דרשותיו בספר „החומש בדרשות".

הוא ביחד עם אלי אשכנזי ניהלו את המוסד המדעי היהודי אשר הותקן ע"י הקונסיסטוריה. מטרת המוסד היה לאסוף ספרים וכל חומר כתוב אחר על יהודי בולגריה. מלבד זאת היה לו לד"ר חננאל תחביב מיוחד, והוא לאסוף ספרים ולסדר בשביל עצמו ספריה עשירה על עניני היהדות.

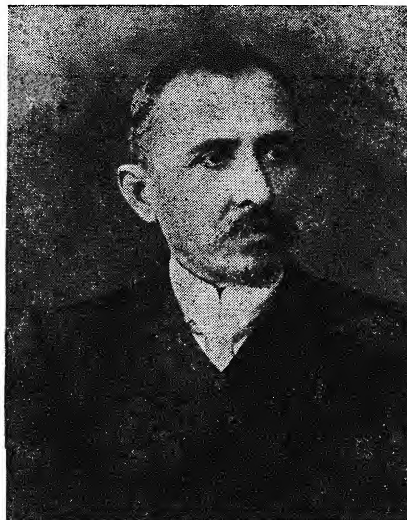
הוא היה מועמד חבר ב„אקדמיה הבולגרית למדעים", המכון להיס־טוריה. ד"ר חננאל ביחד עם אלי אשכנזי הוציאו לאור פרקים ממקורות עבריים על ההתפתחות החברתית והכלכלית בארצות הבלקן.

שנות חייו האחרונים של ד"ר אשר חננאל לוטים בערפל. הן היו ספוגות יגון ומכאובים. זמן ידוע הוא לא היה איש חפשי. ידוע, כי הועמד לדין ונידון למאסר. בטרם הושלמו שנות מאסרו, הוא קבל חנינה ונשלח לביתו.

ד"ר אשר חננאל הלך לעולמו בשנת 1964. הוא הורד ביגון שאולה. אחרי שניטלה מראשו עטרת רבנותו. בכל זאת היא מונחת במקומה, לא על ראשו אלא על זכרו. חובה מוסרית מוטלת עלינו מחז"ל לקיים את האימרה אשר הנחילו לנו, הלא היא: „מעלים בקודש ולא מורידים".

ששון נ' לוי

אליעזר בכר יעקב

שמו הנפוץ בצבור היהודי בשומלה היה — מוסיו בכור — מוסיו — במשמעות, אציל ר־מורה. הוא נולד בעיר רוסצ'וק ולמד בבית הספר היהודי שם. המורה הראשי והמנהל של בית־הספר היה אברהם בן ישראל רוזאניס, שקיצור שמו היה א־ביר (ראשי תיבות של שמו). הוא אבי ההיסטוריון המפור־סם אשר יצא מקרב יהודי בול־גריה, הלא הוא שלמה אברהם רוזאניס.

בצעירותו נסע מוסיו בכור לעיר ראזגרד, כדי להשתלם אצל החזן קונפינו, שהיו לו חמש בנות. הוא נשא את אחת מהן, את רבקה. היא היתה עקרה ולכן אמצו להם לבת את מיקה, בת אחות רבקה.

אליעזר יעקב התחיל את פעולתו בתור מורה ומחנך בבית הספר

בעיר ז׳ורז׳ו שברומניה, בהיותו בן עשרים ואחת שנה. כעבור שנתיים הזמינו אותו לבוא לשומלה להיות מורה לעברית. בשומלה היו שני בתי־ספר לבנים ולבנות בנפרד. הם עמדו תחת הגושפנקה של „כל ישראל חברים״. בבואו לשומלה היה מכהן כמנהל בית הספר מוסיו קדמונה.

אליעזר יעקב היה לא רק מורה אלא גם מתקן החברה. הוא הביא עמו ערכי תרבות אירופית ותרם להעלאת רמת החיים בחברה ובמשפחה. ידע את מגמותיה של כי״ח, אבל שמר בקרבו את מגמותיו שלו, דהיינו לתת לחניכיו חנוך מבוסס על המסורת ועל רוח היהדות והלאומיות היהודית. בבית הספר היתה גם גננת, ויזה פרחי. היא היתה צריכה לסור למרותה של כי״ח, אך לא היתה די זהירה בגילויי רוחה הציונית ולכן פוטרה מבית הספר לפי דרישת המנהל.

מוסיו בכור היה לא רק מורה מנוסה ומשכיל, אלא גם קנאי לעברית וללמודים עבריים. בבית הספר לא היו ספרי למוד לעברית במידה מס־פקת ולפי צרכי ההוראה. לכן, היה כותב את השיעורים בדיו מיוחד, סמיך, ומשכפל את השיעורים מעל דבק קרוש. היה מחלק את השיעורים ביום ששי, כדי שהתלמידים ילמדו אותם ביום שבת. שיעורים אלו היו מיועדים להרחבת הידע בשפה העברית, מלבד הקפדתו להקנית הבנה בכתבי התנ״ך וסדרי התפילות. דאג גם לאמהות שלא ידעו עברית ותרגם למענן לשפת לאדינו פרקים מההיסטוריה היהודית.

מוסיו בכור הכניס גון נוסף לבית הכנסת. היה מכין את התלמידים כך, שכל אחד מהם שר פרק של „מי כמוך״ של יהודה הלוי לפני פורים. כמו כן, בימי שבת, אחרי תפילת מנחה, היה מחזיק את התלמידים בבית הכנסת. הוא היה נותן להם לקרוא פרקים מ„אשרי תמימי דרך״ ושירי המעלות מספר תהילים. מדי פעם היה מפסיק את התלמיד הקורא ושואלו פשר מלה זו או אחרת מתוך הפסוקים שקרא.

היה לו קול נעים בתפילות. המתפללים היו נהנים מזמרתו. היו זמנים שהוא היה עולה לתפילה למלא מקום החזן, שנעדר מסיבת מחלה או נסי־עה ואת התמורה ונדבות היחידים, המתפללים, היה מוסר לחזן הנעדר.

אליעזר יעקב הצטיין בעריכת מחזות. ראוי לציין במיוחד מחזהו „יעקב ובניו״. הצגתו נערכה באולם מפואר. להצגותיו הנערכות בשומלה נמשכו ובאו אנשים רבים מערים אחרות בבולגריה. פעם בא ההיסטוריון רוזאניס והעורך־דין מרוסצ׳וק בכצ׳ט לחזות בהצגה שלו. אליעזר יעקב תרגם גם מחזות שהוצגו רק על ידי תלמידי בית הספר. עוד זכור לנו המחזה „מונסיו גייום״, אשר הוצג בלאדינו באולם בית הספר לבנים.

מוסיו בכור לקח גם חלק פעיל בישיבות ועד הקהילה. אחת השאלות המיגעות ביותר שעמדה זמן רב על סדר היום של ועד הקהילה ושמסביבה התנהלו ויכוחים חריפים, היתה שאלת חיסול, או, כמדובר אז, גרוש כי״ח מן העיר, בעקבות המערכה שניהלה נגדה התנועה הציונית בבולגריה. של־בסוף הצליחה. הוא ראה בחזיונו את סופה של היהדות המתבוללת וגילה דעתו לבתו המאומצת מיקה. היא היתה יפהפיה שנתאלמנה בהיותה עוד

אשה צעירה ואם לבן קטן. מועמדים מבני שמנה וסלתה של החברה הבולגרית בקשו את ידה. אולם מוסיו בכור מנע ממנה להנשא לבולגרי, באומרו לה, כי שונאי היהודים והאנטישמיים הגדולים ביותר יצאו מנשואי תערובת כאלה.

פעולתו של מוסיו בכור הביאה ברכה לחברה היהודית בשומלה. בכתב העת „אל טיימפו", שיצא בקושטא בדצמבר 1897 פורסם מאמר תחת הכותרת „אל רבינו רודולף ארדיטי" ובו הוזכר גם אליעזר יעקב עם הערה, בה נאמר בין השאר „...הוא היה פעיל ללא יגע, צנוע, נוח לבריות וממלא את תפקידו בשומלה לקהילה השבעה רצון ונחת ממנו, ממרצו ומכשרונותיו". היו נסיבות אשר הניעוהו לעזוב את שומלה ולהעתיק את מושבו לווידין, שם נעשה סוחר בעזרת קרובים. מווידין יצא מוסיו בכור בעקבות בתו לסופיה. שם נפטר בשם טוב מן העולם בשנת 1933.

פרשת חייו ופעולותיו של מוסיו בכור הופכת אותו לדמות נערצת ומעמידה אותו בשורת חסידי בני דורו. זכרו ינון בקרב כל תלמידיו, מכריו ומעריציו.

מרדכי (מרקו) כהן

ד"ר אליעזר כהן

(1955—1905)

אליעזר כהן נולד בשומלה בשנת 1905 להוריו, רפאל נסים כהן ואסתר לבית אהרון בכר מרוסה. הוא היה בן יחיד למשפחה, שנתברכה בעוד ארבע בנות. אביו, רפאל נסים כהן שרת את עירו כעסקן צבורי.

אליעזר רכש את השכלתו היסודית בבית־הספר כי"ח בעיר מולדתו. אביו, שהיה סוחר ידוע, רצה להכשיר את בנו כעוזרו בעתיד בעסקיו המסחריים, שלחו לעיר וארנה. שם למד במשך 4 שנים בבית־ספר תיכון למסחר. בתקופה זו חל שנוי בולט באופיו של אליעזר, שהיה עד כה נער שובב ומפונק. הוא התבגר, החל שוקד על למודיו וסיימם בהצטינות. בווארנה נפתחו לפניו אפקים חדשים גם מחוץ לתחום בית־הספר. בתקופה זו,

שנות העשרים, היתה בבולגריה השפעה רבה לתנועה הצמחונית־טולס־טואיסטית. באוירה של חפוש ערכי חיים חדשים, קמה והתפשטה תנועת ה„ביאלותו בראטסטבר" („האחוה הלבנה"), לפי תורתו והנהגתו של פטר דנוב, מסופיה. בני תנועה זו שקדו להתפתח התפתחות הרמונית בכל השטחים. אליעזר כהן הפך להיות אחד מפעילי התנועה הזו ומנאמניה.

בד בבד עם פעילותו בתנועה זו הרגיש צורך פנימי להמשיך בלמודיו. למרות התנגדות הוריו נסע לסופיה והמשיך למודיו באוניברסיטה. בראשונה למד באוניברסיטה כימיה, אולם לאחר מכן למד גאולוגיה במשך שלוש שנים נוספות.

עם סיום למודיו האוניברסיטאיים נסע לברלין והתמחה בפקולטת המיכרות שבפוליטכניקום. בהיותו בברלין נפגש מספר פעמים עם הפרופסור אלברט אינשטיין, אשר גילה בו כשרון רב צדדי ועודד אותו להמשיך את למודיו. עם שובו משם הכין את עבודת הדוקטורט שלו בגאולוגיה.

בשנת 1930 נתמנה לגיאולוג במכרות הפחם של פרניק (עיירה במחוז סופיה). העבודה שם לא ספקה אותו. בתקופה זו ערך ד"ר כהן מסעות רבים ברחבי בולגריה והרצה באסיפות בשפה עממית ומובנת לכל על נושאים גיאולוגיים וסוציולוגיים.

בשנת הלמודים 1933—1934 עבד כמורה לטבע, פיסיקה וכימיה בבית־הספר העברי המרכזי בסופיה. לאחר מכן התמנה לגיאולוג ראשי במחלקת המכרות של משרד המסחר. כאן נתנו לו אפשרויות רבות לפתוח ולהעמקת פעילותו המדעית. במסגרת זו השלים מחקרים על האוצרות התת־קרקעיים של בולגריה.

בשנת 1942, עם התגברות המשטר הפרו־נאצי, פוטר ד"ר כהן וגוייס לזמן מה לשרות אזרחי. משם נשלח עם קבוצת יהודים לעבודת פרך, שעסקה בין השאר בסלילת כבישים וחפירות. העבודה הפיזית הקשה בחורף, הקור הבלקני, ללא לבוש מתאים, רתקה אותו למטה למעלה משנה כתוצאה ממחלת קפאון הגפיים.

אחר מגור המשטר ההיטלריסטי בשנת 1944, התמנה ד"ר כהן למנהל המחלקה לחקר גאולוגי במשרד המסחר. עם הקמת המשרד לעניני חשמל־אוצרות הטבע וחקר המכרות, הוא הועלה לדרגת מנהל החקר גאולוגי ומפוי הארץ. על יסוד מחקריו הגאולוגיים והידע שרכש לו, גילה ד"ר כהן, שבבולגריה קיימות שכבות של נפט.

„ד"ר כהן קיים חליפת מכתבים ומחקרים עם מדענים בארצות שונות, אשר עודדו אותו. פרופסור פקרד מאוניברסיטת ירושלים מסר לנו, שהוא היה בחליפת מכתבים מתמיד עמו, ולדבריו היה בעל כשרונות וידע רב צדדי. פרופסור פקרד היה מעונין מאד, שיעלה ארצה לעבודה משותפת. הוא אמץ לעצמו ההנחה של ד"ר כהן, שלפי המחקרים הגאולוגיים גם בארץ יתכן ויתגלה נפט, הודות למבנה שכבות הקרקע הדומה לזה של ארצות רוסיה, רומניה, וארץ ישראל. פרופסור פקרד הציע לו בין השאר את רכוז המחקרים הגיאולוגיים בארץ.

יחד עם זאת עסק בחקר מקיף של מכרות המלח ופחם במטרה לפתחם לתעשיה נרחבת על בסיס אוצרות הטבע. כבר בשנת 1938 התחיל בחקר גיאולוגי למען בנין סכרים חדשים, מסילות ברזל, תחנות חשמל, נסויים חקלאיים ועוד.

ד"ר כהן חבר יותר מ־20 עבודות רבות־היקף בשטח הגיאולוגיה (מהם תורגמו גם לשפות זרות) ומאות מאמרים פופולאריים. הודות למעלותיו ולעבודתו הפוריה הגיע ד"ר כהן לדרגות הרמות ביותר, שאליהן לא הגיעו הרבה מאנשי יהודי בולגריה. הוא הלך מאתנו לאחר מחלה קשה וממושכת.

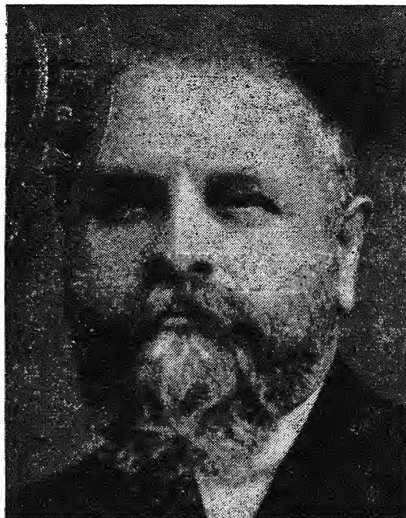
ד"ר כהן היה בעל מרץ וכשרונות יוצאים מגדר הרגיל, ועם זאת — צנוע בהליכותיו. ידידיו זוכרים אותו גם כבעל אמונה איתנה ביעודו של האדם, באפשרויותיו וחובתו לפעול למען התפתחות חמרית־רוחנית מאצילה.

ד"ר כהן רצה לעלות לארץ, אך נבצר ממנו לעזוב את ארצו עקב מניעה מטם השלטונות. מאוחר יותר מצב בריאותו לא אפשר לו לבצע את ההזמנות החוזרות בשטח עבודתו. הוא נפטר בדמי ימיו בשנת 1955.

רפאל לוי

ליאון נסים כהן

(1946—1876)

ליאון כהן נולד בשומלה ב־1876 למשפחה הנכבדת נסים כהן. כמעט כל העדה היתה רוחשת כבוד למשפחת נסים כהן וביחוד לו עצמו, כי הוא היה זקן הכהנים אשר היו עולים על הדוכן לברך את הקהל בברכת הכהנים. ביתו, בתוך חצר גדולה, היה נחשב כמשכן של חסידות. שני הבנים של המשפחה הזאת אשר עמדו במרכזי מפעלים צבוריים היו: הבן השני — רפאל כהן, והרביעי — ליאון כהן. רפאל כהן היה פעיל בחיי העדה. ליאון כהן גמר את חוק לימודיו במשפטים וחזר לעיר מולדתו לעסוק במקצועו. כעבור שנה עבר לסופיה.

בהיותו סטודנט בסופיה הצטרף לתנועה הציונית. ליאון כהן היה

אידיאליסט ומחונן בחוש בקורתי. במידתו זו הבחין אי אילו מגרעות בתנועה הציונית. הוציא לאור חוברת ב־1904 תחת הכותרת „התיקונים מחייבי המציאות בהסתדרות הציונית". הציונים המשכילים של התקופה ההיא שיוו ערך רב לבקורת הנועזת הזאת. זמן קצר אחרי הופעתו זו הושיט ליאון כהן את ידו לאלברט רומנו בפלובדיב, והוציאו שניהם בשנת 1907 לאור את בטאון הטריטוריאליסטים בבולגריה בשפת לאדינו, „לה קונסינסייה" (המצפון). כעבור שנה הוא ראה את בכורתה של פליסטינה, חדל לשתף פעולה עם הטריטוריאליסטים, והתמסר לעבודה בהסתדרות הציונית. נהל מאבק רעיוני חריף נגד הנוטאבילים והסוציאליסטים היהודים.

ליאון כהן היה אחד המיסדים של האגודה הקואופרטיבית לאשראי „גאולה" בסופיה. שנים רבות היה יו"ר הנהלתה. הוא לקח חלק פעיל במאבק סביב יעודו ומטרותיו של „הבנק הבולגרי פלסטינאי" בסופיה. הוא הביע את דעתו על שאלות בנושאים אלו בשתי חוברות אשר הוציא בשנת 1928. בחיי הציונות הוא בלט בתור תומך ברעיונות הדמוקרטיים של התנועה ודחה התפשרות כלשהי או נסיגה רעיונית. שיטות הנהלתו ב„גאולה" עוררו התנגדות בקרב חלק קטן מן החברים בקואופרטיב זה, ובשנת 1934 הוציא חוברת תחת הכותרת „הנהלת הבנק „גאולה" — תשובתי". היה ממיסדי הארגון של האגודות השיתופיות היהודיות לאשראי בבולגריה.

אחרי הקמת הסיעות בקרב ההסתדרות הציונית בבולגריה, בשנות 1926—1928, שבאה כתוצאה של הבדלים רעיוניים, לאון כהן לא השתתף בשום סיעה. הוא לא היה מסתיר את אהדתו כלפי התנועה הרביזיוניסטית.

בתור יו"ר ההסתדרות הציונית, „ד"ר תיאודור הרצל" בסופיה וכן בתור יו"ר ועד הקהילה בסופיה השתתף כמשקיף בוועידה הספרדית בשנת 1930 בבלגראד.

ליאון כהן גילה כשרונות ארגוניים נדירים, מרץ רב ורגש אחריות למופת והשתדל תמיד להשפיע על אחרים בשמו את עצמו בתור דוגמה ולא בכוח השכנוע.

הוא לא שאף לפרסומת. היה עסקן ציוני בולט בבולגריה, נוקשה כלפי עצמו וכלפי זולתו וזר לדמגוגיה כלשהי.

ליאון כהן לקח חלק פעיל בחיים הפוליטיים של בולגריה. בהיותו חבר המפלגה הרדיקלית, היה חבר מועצת עירית הבירה ובה גילה את חדירתו העמוקה לכל בעיותיה.

עלה ארצה ב־1935 והתישב בתל־אביב. מסיבות אוביקטיביות הוא לא יכול לתפוש כאן את אותן העמדות הציבוריות שהיו נחלת מרצו ואופיו וכן הולמות לו לפי רמת השכלתו וכשרונותיו הנדירים האינטלקטואליים. לכן חייו בארץ עברו ללא פעילות בחיים הצבוריים בה. נפטר בתל־אביב בשנת 1946.

עזריה מ. פרחי

רפאל נסים כהן

(1950—1868)

נולד בשנת 1868 למשפחה שהיתה מהוותיקות והידועות בעיר שומלה. אבי המשפחה, נסים אליעזר כהן, שלח ידו במסחר סיטונאי שאפשר קיום נוח למשפחה ברוכת ילדים. רפאל סיים בית־ספר כי״ח ונכנס לעולם המסחר בו עסק אביו.

כבר בימי ילדותו נתבלט אצל רפאל האינטלקט הטבעי שחזק בו את הרצון לקידמה ולהרחבת אופקיו בתחום המקרא והתורה. על אף זיקתו זו לא התמסר למאויו.

הנער המסור עזר לאחיו להתקדם בדרך בה הוא עצמו שאף ללכת ונתן ידו ללימודי־אחיו, ליאון כהן, באוניברסיטה סופיה.

רפאל עצמו המשיך לעסוק במסחר, אך לא מצא בעולם זה את סיפוקו. אם אירע ועסק כלשהו לא עלה יפה, נתן פורקן לכאבו בקריאת כתבי הקדש. עולם המקרא היוה לגביו מקור משיכה לו התמסר יותר ויותר, אופקיו נתרחבו והלכו בהדרגה ויום־יום הטיף בבית־הכנסת, במסירות רבה, את פרשת השבוע. בשאיפתו לדעת ולהבנה התידד עם חזני בית־הכנסת ומתוך שיחות והחלפת דעות ירד לעומקה של המסורת היהודית. הוא למד דיני ברית־מילה ודיני היהדות בכלל והקדיש זמן רב כעוזרו לחזנים בבת־הכנסת וכל זאת מתוך התנדבות ממנה שאב סיפוק נפשי רב.

אצילות רוחו אותו ירש מאביו ניתנה עתה לביטוי בנדיבותו ובעזרתו — הן החמרית והן הגשמית — לנזקק. בשכלו הישר ובהגינותו עורר כלפיו יחס אמון והערכה מצד יתר החברים ובכל ענין — אם ציבורי ואם פרטי, התחשבו בדעתו.

רפאל היה פעיל בחיים הציבוריים של העיר ועמד בעקשנות מרובה על דעותיו עד הביאו אותן לידי ביצוע. הדבר ניתן לביטוי באחד מפעליו — רחוב בשכונה היהודית אשר את שמו הוא הצליח לשנות ל„רחוב ד״ר הרצל״.

כאן ראוי לציין את בנו, ד״ר אליעזר רפאל כהן, שעסק במדע הגיאולוגיה ובשטח זה רכש מוניטין ברחבי בולגריה.

חלומו הגדול של רפאל היה ארץ ישראל. מטרתו היתה לעלות ליש־

ראל ובארץ הקדש, כך האמין, יהיה רועה צאן. רפאל דבק בחזונו הצנוע וההווי המכובד לא אימת את חלומו. רפאל כהן לא הסתפק בחלומות. הוא השתתף, באופן פעיל בתנועת הציונות ותמך ביד רחבה בקרנות הלאומיים למען ישראל.

רפאל עצמו היה בין הראשונים למקבלי אשרות כניסה לישראל. בשנת 1948 עלה ארצה. את שנותיו בארץ חי אצל בתו, בקיבוץ מעברות. אך גם כאן לא נתן לו טבעו היוצר לשבת בחיבוק ידיים, בקיבוץ הקים מחסן בו ריכז את שקי האריזה שהיו מושלכים ופזורים על פני השטח. את השקים הטליא וכך היו מסודרים במחסן, ביוזמתו, ובהתעורר הצורך לא היה על החברים להתרוצץ על פני השטח בחיפושים אחר השקים כיוון שהיתה גישה מסודרת ונוחה אליהם.

אך לא רק לקיבוץ הביא רפאל תועלת, זיקתו לעיקרי הדת דחפוהו לפעילות בדבר הקמת בית־כנסת במושב בית הלוי ששכן בקירבת הקיבוץ. הוא תרם לבית־הכנסרת ספר תורה שהיה שמור עמו מבולגריה ומדי ערב שבת היה עושה הזקן את דרכו רגלי לבית־הכנסת, לתפילה.

רפאל נסים ורעייתו רכשו בקיבוץ את אהדת החברים בענוותם ובשחרם לשלום ובכך קנו את עולמם. רפאל נסים כהן נפטר בקיבוץ מעברות, בשנת 1950 והוא בשנה ה־82 לחייו.

ששון נ׳ לוי

גבריאל אפרים מירנדה

(1950—1878)

גבריאל אפרים מירנדה, עסקן ציבורי, נולד בשומלה בשנת 1878. גבריאל מירנדה היה אחד מיחידי הקהילה ב־שומלה, שעסקנותו הציבורית התפשטה לשטחים שונים, אשר היו מכוונים לטובת אחיו, בני עירו ולטובת בולגריה. מר מירנדה תפש עמדה ציבורית גבוהה בקהילת יהודי שומלה והתבסס מבחינה כלכלית תו־דות לכשרונותיו האישיים. הש־פעתו הציבורית באה לכלל ב־טוי כבר בצעדיו הראשונים.

גבריאל מירנדה נתיתם בילדותו וכתוצאה מכך הפסיק למודיו בבית־הספר התיכון. הוא למד מלאכות שונות, אך

נטיותיו האישיות הובילוהו אל המסחר. במקצוע זה עשה חיל והגיע עד לידי כך, שהיה היצואן הראשון של ביצים מבולגריה, וכן גם הסוכן המס־חרי מטעם הממשלה הבולגרית בעת מלחמת הבלקנים (1912), ובזכות הישגיו בתחום זה הוענקה לו תעודת הוקרה אזרחית. מר מירנדה הצטיין גם כחייל — באומץ ליבו והוענקו לו שני אותות הצטיינות.

גבריאל מירנדה גילה ערנות בחיים הפוליטיים של בולגריה ובחיים הציבוריים של שומלה. הוא ספג אל תוכו את משבי־הרוח של ההתעוררות היהודית ונעשה עסקן ציוני פעיל. בחיים הפוליטיים הוא תמך במפלגה הדמוקרטית. נבחר בשנת 1918 למועצת העיריה של שומלה. בחיי הקהילה היהודית נבחר ליו״ר ועד בית־הספר היהודי ולועד הקהילה בשומלה.

בתנועה הציונית הוא כיהן כיו״ר ההסתדרות ציונית בערך 20 שנים. הוא נבחר גם כחבר במועצה הנרחבת של הקונסטיטוריה ליהודי בולגריה וגם כחבר לשכת בני־ברית בווארנה.

בהיותו עסקן ציבורי מעולה ומועיל זכה גבריאל מירנדה לתארי כבוד רבים, כגון: חבר כבוד ב„מכבי״ וכן חבר כבוד ב„צלב האדום״ בשומלה. מעמדו הרם השפיע רבות להצלחתם של קרן היסוד וקרן קיימת לישראל. הוא הצטיין במזגו הרך וביושר מידותיו, וזאת דרש גם ממלאי תפקידים אחרים בקהילה, בבית הספר ובמוסדות הציבוריים בעיר.

בתקופה הנאצית ספג מירנדה סבל רב בעקבות ההגבלות הרבות, שהוטלו על היהודים בכלל ועל העסקנים היהודיים שטפלו בהקלת סבל המעונים. הוא נשם את אויר בית־הסוהר וסבל מגסותם של מבצעי החוק „להגנת הלאום״ הבולגרי והצווים הרבים נגד היהודים.

גבריאל אפרים מירנדה נפטר בווארנה בדרכו לישראל בשנת 1950.

בנימין ארדיטי

ד״ר בן-ציון נבון

(1936—1862)

ישנן הרבה בעיות הקשו־רות ליהדות בולגריה, שעלי־הן טרם נכתבו. אחד מהן היא, בלי ספק, מחקר על דמותה של יהדות בולגריה.

מה היא יהדות בולגריה? יחידה איטנוגרפית — יכול ל־היות, קבוצה נבדלה מבחינה פסיכולוגית — יתכן. תולדה היסטורית — אולי. אם נגש ל־חקירה מאיזושהי בחינה, יה־דות בולגריה תשאר לעת עתה פינומן מוזר ורבגוני. כמו כל פינומן אחר, גם הפינומן „יה־

דות בולגריה", הוא בעצם מ־הווה תופעה שקיימת רק ב־דימיונו של הפרט. מטרת ההיסטוריון צריכה להיות מכוונת לגילוי התכונות המיוחדות, אשר מבליטות את דיוקנה הנכון של יהדות בולגריה.

הרגשות הדתיים של יהודי בולגריה לא באו לידי הבטויים הקיצו־ניים כמו בריכוזי היהודים בארצות שונות. לעומת זאת הרגש הלאומי הש־תלט בעוצמה רבה על יהדות בולגריה בכלל. הוא כפה את מרותו על כל שטחי החיים הציבוריים של היהדות בבולגריה. ההוכחות הן רבות. למשל: באיזו ארץ כבשו הציונים, על ידי בחירות דימוקרטיות, את הנהלות של כל המוסדות הציבוריים היהודיים.

הציונות של יהודי בולגריה היתה לפעמים מונעת ממנו את האפשרות להיות ותרני וסובלני כלפי דעתו ועמדתו של אחיו, אשר סטה מדרך הציונות.

זה היה היחס גם כלפי ד"ר בן־ציון נבון.

בן־ציון נבון נולד בשומלה ב־1862, כבן יחיד של מנחם נבון. למרות שגדל בחיי מותרות, הוא לא פונק. סיים בית ספר של כי"ח בעיר מולדתו. אביו האמיד הביא אותו לווינה. שם הוא היה צריך לגמור בית ספר תיכון ולהמשיך בלימודי הרפואה. אביו הכניס את בנו בווינה בפנימיה מובחרת. הוא השליש, אצל הבנקאים האחים אדות, סכום הגון להחזקת בנו.

אחרי המלחמה בשנת 1878 מנחם נבון ירד מנכסיו לגמרי. הבן של העשיר המופלג נשאר ללא אמצעים. התלמיד בן־ציון נהיה אז מורה לצרפתית. במשך שנים הוא למד ולימד. בכוחות עצמו גמר את הפקולטה לרפואה. בהצטיינות קיבל בן־ציון נבון בווינה תואר דוקטור לרפואה.

הדוקטור הצעיר חזר לשומלה. בה עבד כרופא שנה אחת מכאן הוא עבר ועבד ברוסה. אחרי שנתיים העתיק את מושבו לסופיה.

בתחילת 1897 קרא ד"ר נבון את ספרו „דער יודענשטאאט" של הרצל. ב־3 במאי שלח נבון מכתב ארוך לד"ר הרצל.[5] בו הוא כותב. „קראתי בעיון רב את ספרך. אני תמים דעים מוחלט עם תוכנו. משוכנע אני בכנותך ויושרך ביחס לשאיפותיך". נבון לא הודיע לד"ר הרצל, כמו שעשו זאת יהודים בולטים מסופיה, כגון פרופ. בלקובסקי, ישוע כלב, ד"ר בירר, קרל הרבסט ואחרים. שמעמידים את עצמם לרשותו והבטיחו לו את עזרתם ואת עמידתם לימינו.

ד"ר נבון שתק. יתרה מזאת, באותו מכתב העמיד נבון את פעו־לותיהם של כלב*) והציונים סביבו לביקורת פגיעה. ד"ר הרצל ענה לנבון ב־11 במאי 1897. הוא מנסה לפזר את חששותיו. הרצל הודיע לו בכמוס על שיחתו עם נסיך בולגריה פרדיננד. בסוף כותב הרצל: „מכתבך מעיק עליך, כי אתה יהודי טוב".

*) בשנת 1897 ישוע כלב, סטודנט באוניברסיטה סופיה, הוציא לאור השבר־עון „אברייסקי גלס" („הכל היהודי"), אז הוא היה כבר מנהיג רוחני של

Sofia, den 3. Mai 1897.

Herrn Dr. Theodor Herzl
Wien.

Sehr geehrter Herr Doctor!

Es ist wohl an der Zeit, dass ich aus meiner Reserve heraustrete u. Ihnen gegenüber meine Ansicht äussere über die zionistische Bewegung in Bulgarien, welche von Tag zu Tag grössere Dimensionen annimmt.

Ich muss vorausschicken, dass ich Ihre Broschüre „Der Judenstaat" wiederholt aufmerksam gelesen habe, mit dem Inhalt derselben vollkommen einverstanden u. von der Aufrichtigkeit u. Ehrlichkeit Ihrer Bestrebungen überzeugt bin.

Genehmigen Sie, sehr geehrter Herr Doctor, den Ausdruck der Verehrung und Hochachtung
Ihres ergebenen,
Dr. Navon
pract. Arzt.

קטעים מתוך מכתבו של ד"ר נבון לד"ר הרצל

ד"ר בן־ציון נבון נשאר יהודי טוב עד סוף חייו. לתנועה הציונית הוא לא הצטרף. וסלה וסלהמ וסלה וסלה וסלה וסלה ופגק זח ופגקך יש להגדירן כלאציניות.

כאשר ד"ר ערנפריז עלה על כסא הרבנות הראשית בבולגריה, והוא לא התבלט כאנטיציוני, ד"ר נבון העמיד את עצמו לרשותו, וקבל להיות העורך — ללא תשלום — של „איל איקו ג'ודאאיקו" („ההד היהודי"). במשך כמה שנים השבועון היה הבטאון של הרבנות הראשית. כאשר הרב ד"ר ערנפרייז התחיל להתבלט יותר ויותר בתור אנטיציוני, ד"ר נבון — הלאציוני והידיד הטוב של הרב — סר ממנו. ד"ר נבון היה לאציוני אבל לא אנטיציוני.

עברו שנים. המלחמות נסתיימו. ד״ר נבון התחבר לקלוב „סאידיניניה״ („אחוד״) — מועדון, מקום מרכז האחרון של הנוטבלים בבולגריה. בשנים הראשונות אחרי המהפכה ברוסיה, בצורת פקדה אותה. גם היהודים שם סבלו מרעב. הקלוב „סאידיניניה״ הרכיב ועד ציבורי לעזרתם. חברי הועד היו ציונים, נוטבלים וקומוניסטים. ד״ר נבון היה חבר בה כנציג של הלאציונים. נתרמו סכומים מכל השכבות. ד״ר נבון תרם סכום ענקי. ב־1920 נקרא כנס של הקהילות. נבחרה קונסיסטוריה קואליציונית. בתור יושב ראש נבחר הציוני ד״ר כלב. ד״ר נבון, ביחד עם אחרים, מיצג ב־קונסיסטוריה את הלאציונים.

שנה אחרי בחירתו חפש הציוני ד״ר ישוע כלב דרכים חדשות. הוא, הציוני הנוקשה, המתנגד לכל פשרה, הסיק את המסקנה, שיש לעשות ויתורים ללאציונים, אפילו לאנטיציונים, כדי להגיע למאמצים משותפים לבנין הארץ. ד״ר כלב בא לידי ריב עם ההסתדרות הציונית. ד״ר כלב הגיש את התפטרותו. היחידי שהלך בעקבותיו היה ד״ר נבון. יריבו מאז. לפני עשרים וחמש שנים התלונן ד״ר נבון, לפני ד״ר הרצל, על גישותיו הקיצוניות של ישוע כלב. כאשר כלב נעשה ציוני מתון, ד״ר נבון הושיט לו את ידו.

עלילה היא שד״ר נבון היה „רופא לאמידים״. הנכון הוא, כי בעלי היכולת התפארו בו בתור הרופא הביתי שלהם. כאשר איש דל אמצעים נזקק לעזרתו, הוא היה מבקר אותו, מיד וללא תשלום. פעמים רבות, החולה האביון, היה מוצא, אחרי ביקורו, כסף מתחת לכרו. פעמים רבות, אחרי הביקור השני או השלישי אצל החולה העני, היה מביא אתו את התרופה הדרושה. פעמים רבות חולה דל אמצעים היה מקבל את התרופה חינם, על סמך מתכון שלו, מבית מרקחת מסוים. זה היה יחסו אל העניים של „רופא האמידים״.

ד״ר נבון הצטיין באבחנותיו המדוייקות. רופאים אחרים הוקירו אותו. מספרים, כי חולה אשר היה תחת פיקוחו, ניגש אל ד״ר שניצלר, הפרופסור המפורסם בווינה. כשלפרופסור נודע, כי החולה בא מסופיה ונמצא תחת פיקוחו של ד״ר נבון, סירב לבדוק אותו, באומרו: „אם ד״ר נבון טיפל בך, אבחנתי ועזרתי הן מיותרות״.

ד״ר נבון השאיר צוואה. הוא היה עשיר מופלג. ציווה סכומים ענקיים לחברות היהודיות לצדקה וחסד. הוא לא שכח גם את קרוביו. אבל לא ציווה אפילו פרוטה אחת לקרן היסוד או לקרן הקימת לישראל.

ד״ר נבון חי כלאציוני. הוא לא הצטרף לתנועה זו. היות ולא רצה ולא היה יכול להתגבר על האצילות הרוחנית שהוותה את אופיו. לכן הוא לא ירד, לא השתלב ולא חי בן המוני העם.

היה אציל במלוא מובן המילה. כל חיצוניותו והופעתו הביעו אצילותו זו שבקרבו. גאה היה, הליכה שלווה, תנועות שקולות, מבטו חודר אך רך וטוב לב השתקף בו, קפדן, קולו משכנע וידידותי, חיוך לבבי ובמקצת לגלגני. דמות זו שקפה אדם טוב, ובמידת הצורך עוקצני. היה חברותי אך

בלי חברים, לא התרחק מהחברה אך גם לא חי אתה. ובכל מקום ובכל עת הורגש המרחק בינו לסביבתו.

האריסטוקרטיות שלו לא באה ממעמדו המיוחד, וגם לא מעושר רב מאבותיו. היא תוצאה מנפש אצילה, ששורשיה אנו מוצאים רחוק בעבר היהודי, מדורי דורות בספרד הרחוקה. קודמיו של נבון היו משתמשים בוכוחים עם גדולי הנצרות בסיפיהם הרוחניים להגנה על עקרונות היהדות. האצילות הרוחנית של היהודי הספרדי, הכתה שורשים עמוקים בנפשו של ד״ר בן־ציון נבון.

מוזר הוא הגורל.

הכרתי את ד״ר נבון, הכרתי גם אנדיבידואליסט משוכנע אחר, בין יהודי בולגריה. הוא היה ד״ר ישוע כלב, הגורל קרב את שניהם. ד״ר נבון לא ניצח את האינדיבידואליזם שלו. לא מצא דרכו אל הציונות. ד״ר כלב שמר, בעמוקי נפשו, את האינדיבידואליזם שלו, אבל ניצח אותו. ירד אל המוני העם ונהפך לציוני.

ד״ר נבון התחיל את הקריירה הציבורית שלו בהיותו צעיר, כמתנגד לד״ר כלב. עברו ארבעים שנה. אחרי נסיון רב בחיים, כמבוגר, ד״ר נבון הלך לעולמו כמעריצו של ד״ר כלב. הציוני ד״ר כלב, נשאר לנצח כמנהיג יהודי בולגריה. הלאציוני ד״ר נבון, אשר לא ירד בכשרונו לד״ר כלב — נשכח.

מוזר הוא הגורל.

גאה בבדידותו, ד״ר בן־ציון נבון עשה בשנת 1934, אחרי מחלה קשה, דרכו האחרונה אל המנוחה הנצחית.

בנימין ארדיטי

מנחם אהרון נבון

(1906—1828)

השם נבון, בתור שם מש־פחה, איננו נזכר ב„דברי ימי היהודים בספרד" של יצחק בער, ולא בספרו של ד"ר י. ש. עמנואל „גדולי סלוניקי לדורותיהם". בפעם הראשונה מופיע השם נבון באימפריה העותומנית במאה השבע עש־רה. מקובל אצל הספרדים ל־הפוך לשם משפחה כינוי או שם תואר, אשר נספח לשמו של אדם. מסתבר, שמישהו מ־אבות אבותיו של מנחם נבון היה איש נבון, והתואר הזה נשאר בהמשך הדורות בתור שם משפחה.

המורה בבית הספר ה־עברי בשומלה בתחילת המאה הנוכחית, ההיסטוריון מ. פראנקו כתב באנציקלופדיה היהודית על רבנים אחדים אשר נקראו בשם משפחה — נבון. הביביליאוגרף, אברהם יערי מזכיר את שמותיהם של חמשה אנשים בשמות נבון, אשר במאות ה־18 וה־19 כתבו מסכתות על נושאים דתיים.

מתוך מחקר הדורות מסתבר, שמנחם נבון ירש מאבות אבותיו את הנטיה ללימוד התורה והספרות התורנית. מלבד זאת בולט בשלשלת הגיניאלוגית של משפחת נבון עוד קו אופיני, אשר התבטא בסגולה המיוחדת והכשרון לנהל במתכונת מדינית ענינים ציבוריים לטובת אחי־הם. ידוע, כי יוסף נבון היה בן של נבון מקושטא. הוא התגורר בירושלים וניהל משא ומתן עם הממשלה התורקית בדבר התישבותם של כמה מאות אלפי יהודים באסיה הקטנה או בטורקיה. כמו „הנבון" אשר פעל בירושלים, כן גם פעל בתנופה רבה, בחוש מדיני, בגישה פוליטית וראית הנולד מנחם נבון בשומלה. הוא היה אחד הנינים של משפחת נבון. זו איננה תופעה מקרית. בני משפחת נבון ירשו את תכונותיהם וכשרונו־תיהם מאבות אבותיהם אשר היו בספרד. אלה לא היו אזרחים נטבלים בספרד. במשך הדורות, החופש האישי של האדם בארץ זו, הכבוד

האישי וחוש החרות, היכו שרשים עמוקים בנפש היהודי הספרדי. האוירה התרבותית, הפוליטית והחברתית, שבה היו נתונים היהודים בספרד תרמה רבות לעיצוב דמות יהודי גאה, שאיננו נוטה לפשרות. דמות אדם בעל תכונות תרומיות. קוים אלה הולמים לביטוי הספרדי „גראנדיצה״ „גאוה״, שמאפיינת את היהודי הספרדי. היהודים שגורשו מספרד העבירו עמם תכונות אלו לארצות הגלות החדשות. בתנאים אובייקטיביים נוחים, תכונות כאלו עוררו את האדם לחיים חדשים. אז קמו אישים בעלי תבונה ותנופה, שהניעו אותם לנהל קהילות יהודיות או... אימפריות.[*]

אחד מאישים אלו היה מנחם נבון, שזכה לגלות את תכונותיו וכשרונותיו הנדירים כמנהיג ומתקן תקונים נועז, בקהילה יהודית קטנה, אך תוססת ושוקקת חיים.

מנחם נבון זה נולד באדריאנופולי בשנת 1828. אביו אהרון היה איש נעלה וסוחר מכובד ובעל מעמד חומרי רם. הוא היה משכיל, בעל תרבות ורגש ציבורי ער. הוא תפס מקום מכובד בהתאם למעמדו זה בחיי היהודים בעיר זו, היו לו עוד שני בנים, יצחק ולוי.

כל שלושת הבנים למדו ב„מילדר״,[9] המפורסם „תלמוד תורה״ באדריאנופולי.

באוגוסט 1835 התלקחה שרפה ענקית, אשר התפשטה ברובע היהודי של העיר. אלפי בתים נשרפו כליל. אלפי משפחות נשארו ללא קורת גג. כמעט כל החנויות, בתי כנסת, ישיבות, ספריות ובתי ספר היו למאכולת אש. בשכונת היהודים נשארו לפליטה רק 58 בתים. אסון כזה לא היה כמוהו באדריאנופולי ואין די מילים לתארו. רבים מבני העיר היהודים תפשו מקלט במרכזים יהודיים אחרים, קרובים ורחוקים. יחידים מאדריאנופולי שמו פעמיהם לדרך בכוון לחאסקובו, יאמבול, פיליפופולי ואפילו לשומלה הרחוקה. בין הבאים לחפש מקלט בשומלה היתה גם משפחת אהרון נבון.

מנחם נבון התחנך בבית שכולו אמר עושר. העושר והשפע הבהיקו מכל פינות הבית, אבל שנות ילדותו בשומלה עברו על מנחם במחסור ובמצוקה.

אהרון נבון המשכיל דאג לחינוכו המבוסס של בנו מנחם, כמו שעשה גם כן עם אחיו של מנחם יצחק[10] ולוי. מנחם רכש את ידיעותיו בעברית בישיבה המפורסמת „תלמוד תורה״ באדריאנופולי. ידוע לכל, כי מנחם נבון ידע עברית על בוריה ודבר לאדינו ברהיטות. הוא ידע גם שפות נוספות: צרפתית, תורקית ויונית. מנחם התמצא בשאלות דתיות והיה בקי בתלמוד ובמשנה. היתה לו ספריה עשירה ורב גוונית. מלבד ספרי דת היו בה עוד ספרים חילוניים בשפות שונות.

בטרם הגיע לגיל 30 נבחר מנחם נבון בתור חבר לועד הקהילה בשומלה. כעבור שנים אחדות נבחר כיו״ר ועד הקהילה. בתוקף תפקידו זו בצע המעשים, כדלקמן:

א. ביסוס המצב הכספי של הקהילה. על כך נודע לנו מדבריו של כתב השבועון „איל קוריאו די ווינה״, המורה ברוך מיטרני. נבון הכניס

שיטה צודקת בהטלת המס „הערכה" על יחידי הקהילה. במשך שנים מספר הצליח הועד לשלם חלק גדול של חובות הקהילה.

ב. אחרי ביסוס המצב הכספי של הקהילה דאג להקים בנינים לשרות אנשי הקהילה. יהודי שומלה היו חסרי בית כנסת נאה ומרווח וגם בית ספר מודרני. לבנין בית הכנסת היו דרושים סכומים רבים. לשם ביצוע מטרה זו הזמין אליו את גיסו אהרון קאפון מרוסצ'וק, שהצטיין בכשרונותיו הארגוניים (מנחם נבון נשא לאשה את מזל קאפון מרוסצ'וק). מנחם סידר עבור גיסו בית עסק לחלפנות והעמיד אותו בראש המגבית לבנין בית כנסת. אולם אנשי בליעל מוסתים ע"י נוטבלים שלחו יד בנפשו. מנחם נבון לא נואש וקבל על עצמו אסוף הכסף הדרוש לבנין בית כנסת. סוף סוף הצליח מנחם נבון לבנות אותו ולהעמידו לרשות יהודי שומלה. בית כנסת מפואר זה לא נפל ביופיו מבית הכנסת ברוסצ'וק. ליהודי שומלה היה דרוש כסף לבנין בית ספר מודרני. כסף זה לא יכול היה לגיס מיהודי שומלה, שכן יכולת ההקרבה של היהודים פחתה והלכה. אז פנה נבון לאליאנס בפאריס ובעזרתה רכשו להם יהודי שומלה בנין בית ספר מודרני, שהיה הראשון מסוגו.

ג. נבון ניצל את קשרי משפחתו באדריאנופולי, ובעזרת אנשי הברון הירש בווארנה ורוסצ'וק נפתח בית הספר הראשון של הכי"ח בשומלה, ובעצם בית הספר הראשון של כי"ח בבולגריה. ביוזמתו הברוכה הצליח נבון להניע את כי"ח לבנות גם בית ספר לבנות, שהיה גם כן הראשון בשומלה בפרט ובבולגריה בכלל.

מנחם נבון לא הסתפק במאמצים להקמת בתי ספר מתאימים ליעודם. הוא תפס כי ה„מלדר" אשר סביבו התלכדו הנוטבלים עלול להפריע להתפתחות הפדגוגית של בתי ספר אלו. הוא חיסל את ה„מילדר" ופיטר את הרב אשר לימוד בו, על אף התנגדותם של הנוטבלים.

ד. נבון קלט ברגשי האנוש הרוחשים בו את אנחות הדלים בשומלה. כדי לעזור להם, נוסדה ביוזמתו הקואפרציה הראשונה לאשראי של היהודים ב־בולגריה בשם „נמלה". עקרונות האגוד היו: מתן הלוואות ללא קשיים, רבית נמוכה, ושימוש בכספים רק למטרות קונסטרוקטיביות. פעילותו הסוציאלית של נבון לא פסקה, הוא הצליח לסדר בעבודה בחברת „הירש" פועלים ומחוסרי עבודה רבים מאנשי קהילתו.

ה. מנחם נבון שאף תמיד לעמוד על כבודם ובטחונם של בני עירו היהודים. הכמורה הנוצרית פרסמה כרוז נגד היהודים. מנחם נבון הצליח על ידי האליאנס להפעיל את באי כוחה של צרפת לנקוט בצעדים לפני „השער הגבוה" בקושטה, להתערב בדבר והמזימה הופרה. נבון ערך חגיגות בבית הספר. להזמנותיו נענו: פחה העיר, אלופי הצבא, פקידים בכירים, קונסולים של מדינות זרות בווארנה, באי כוח העדות הלא יהודיות בשומלה, רבנים של קהילות בערים קרובות ורחוקות, באי כוח של ועדי הקהילות מאדריאנופולי, רוסצ'וק, ווארנה, פרובאדיה ואחרים. שומלה היתה העיר הראשונה בבולגריה אשר עלה בידה להועיד לחגה ציבור מובחר.

ו. פעילותו של מנחם נבון, במשך המלחמה בין רוסיה לתורקיה בשנים 1876—1877, לטובת הפליטים היהודיים, העלתה אותו בתור איש בעל מצפון לאומי רם ואיש חדור רגשות אנושיים ומחונן בתבונה עמוקה וסגולות רוחניות ומעשיות. הוא היה היושב ראש של הועד לטובת הפלי־טים מרוסצ׳וק. מספרו של רוזאניס אנו רואים, שמנחם נבון עוד בגיל צעיר היה הנאמן של ח״ר אסטרוק גירון, הרב הראשי של אדריאנופולי.

בשנת 1878, עמדו התורקים לנטוש את העיר והרוסים עמדו לפלוש אליה. ולאור היחס החיובי של השלטונות התורקיים כלפי היהודים, הזמין מנחם נבון אנשי קצונה רמי הדרגות וממלאי תפקידים אזרחיים, לבקור ב„קונאק״[12] שלו. הביקור עבר בחגיגיות רבה.

למחרת היום, בערב פלשו שודדים לביתו ולחנותו ושדדו את כל הדברים יקרי הערך שלו ושל האנשים אשר הפקידו אותם אצלו. השודדים לא נתפסו. עברו חודשים. התורקים לא שלמו לנבון את חובותיהם עבור הספקותיו לצבא התורקי, ולכן היה נאלץ לנסוע לקושטה מתוך הנחה, שהוא יצטרך לשהות שמה זמן ממושך יותר. כתוצאה מכך הוא הגיש את התפטרותו בתור יו״ר ועד הקהילה. מאמציו של נבון בקושטה לא הוכ־תר בהצלחה. הוא הפסיד את הכל ובקושי הצליח לפצות את בני עירו אשר השלישו אצלו תכשיטים. מנחם נבון האמיד התרושש לחלוטין. הוא לא יכול היה לתמוך אפילו בבנו בן־ציון אשר למד בווינה. ימיו האחרונים של נבון עברו בחלקם בשומלה, בחלקם ברוסצ׳וק וחלקם בסופיה אצל בנו הרופא. כאן, נפטר מנחם נבון מן העולם בשנת 1906.

ניתן לומר, שמנחם נבון היה עשיר מופלג, אבל עם זאת אהב את העבודה והיה ישר לב. הוא היה מעורה בתורת ישראל וספג לתוכו ידיעות מן הכתובים והספרות התורנית. בשעה שהקונסיסטוריה הזמינה אותו לעלות על כסא הרבנות הראשית של יהודי בולגריה דחה את ההזמנה מתוך ענוה. הוא היה איש ישר וגלוי לב. בני עירו היו פונים אליו לקבל עצות. הוא נולד מנהיג, אבל לא אבה להתבלט.

אישיותו המזהירה והדגולה של מנחם נבון הנה מקור גאוה ליהדות בולגריה.

שמואל בן דוד משולם
(1920—1899)

שמואל נולד בשומלה ב־שנת 1899 לאביו דוד אשר היה בעל חנות מכולת. שמואל קבל את חינוכו היסודי וה־עברי מן המורים המצוינים מוסיו בכור וסניור חכם חננ־אל. הוא המשיך את לימודיו בגמנסיה, ובתור גמנסיסט ע־בר אימונים צבאיים, כמו ש־הונהג אז בבתי הספר התי־כוניים בבולגריה.

מהלכיו של שמואל בחיים היו בחזקת הנסתר, אבל גי־לויי רוחו נראו במעשיו. הי־תה תקופה, שהורגשה העל־מותו המוזרה מן העיר, וכעֿ־בור זמן מה נפוצה השמועה, כי שמואל התגנב לפלסטינה, ללא הכנות וללא תעודות. בארץ נתקבל שמואל בקבוצת מגיני החבורות אשר עבדו בכבישים בגליל. מאורעות תל חי רחפו אז בחלל האויר בארץ ובתפוצות הגולה. הם חדרו גם אל לבו של שמואל. הוא עבד בתור פועל בנין בנוה שאנן בחיפה. כאן שמע על הסכנה האורבת ליהודים ביפו ועל מאורעות הדמים בעיר זו. באין אומר ובאין דברים עזב את צריפו בהדר הכרמל ואץ ליפו להתנדב להגנת הבחורות והבחורים שהיו שם במצור.

שמואל בן דוד היה אחד מראשוני החלוצים משומלה, שעלו לארץ ישראל, דחופים מרעיון התקומה ובנין הארץ, ומוכנים להקריב חייהם למען ישראל. בחוברת „קונטרס" מח' אייר תרפ"א נמצא כתוב: „בין השודדים השוטרים, שהשתתפו בפרעות, מכיר אני את מס' 357. הוא גם מסר את רובהו לערבי וזה האחרון ירה בבן־דוד".

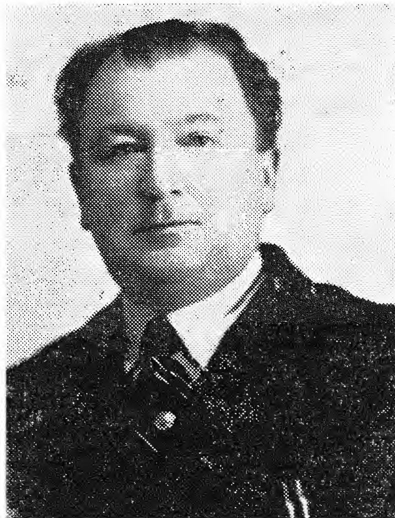
בהגנת זכות היהודים על ארץ ישראל היה שמואל בן דוד היהודי הראשון מבולגריה, אשר קיפח את חייו, ביד אוחזת בנשק. במאבק נגד הערבים אשר התכוננו לערוך „פוגרום". באותו יום ובאותה התנקשות עם הערבים נהרג גם המנהיג הרוחני של תנועת הפועלים היהודים, י. ח. ברנר.

קרובה אחת ממשפחת משולם העבירה את הבשורה המעציבה על נפי־לת שמואל במאורעות מאי ביפו. הקרובים הצפינו את עצבונם ונשאו את יגונם בדממה, כדי לֹא לזרוע יאוש בלבות הצעירים ולגרוע מהתרו־ממות הרוח הציונית והחלוצית.

בנימין ארדיטי

רפאל פארין — נירלפאר

(1951—1889)

משורר מפורסם אמר: „ה־מתנה היקרה ביותר אשר א־לוקים חונן את האדם, היא לא רק היכולת לצחוק, אלא לצחוק על עצמו". אינני יודע אם ח־ברי, חבר יקר מאד, נירלפאר, ידע את הנאמר הנ"ל, אולם במשך כל ימי חייו עלי אדמות צחק. וראשית כל צחק נירלפאר על עצמו.

נירלפאר היה איש נמוך קומה ואדמדם, במידת מה מ־דושן. עינים נעות, ערניות ו־תמיד מביעות צחוק. ראיתיו מהלך הנה והנה ב„חנותו": פ־רוזדור ארוך ארבע מטרים ו־רחב שני מטרים בשומלה. הוא מכר סיקרה ב„גרוש" לעלמה בלה. על פניו היתה נסוכה בת צחוק אמיתית. היה מפזם לחן מאולתר. ממלא קופסה עם הסיקרה הזולה, שייצר בעצמו. מפליט מהתלה כלפי עצמו, וחוזר חלילה. באותה שעה היתה באה עלמה, שעמדה להינשא ובקשה את „המצאתו", כדי להחזיר לעצמה מראה נאה ורענן כיאה לכלה.

ככה זוכרים אותו בני עירו, חבריו ורעיו, שיבדלו לחיים ארוכים, אשר זכו להנות מן הפיליטונים שלו, שכתב במתכונת מכתבים שהיה שולח לחברו הבדוי „אלקולומברי מחופיסטרה", כלומר משומלה. מכת־ביו נדפסו בעתונים „רזסוויט" ו„השופר".

חייו של נירלפאר היו שרויים בחזקת אי־הבנה.

הוא היה בן למשפחה אמידה. אביו היה בעל נכסי דלא־ניידה בשו־מלה ובכפרים הסמוכים לה, ואילו רפאל בנו גר בבית קטן, שעליו רבצה משכנתא כבדה. אביו וקרוביו היו מלווי כספים בריבית קצוצה, ואילו רפאל שילם, כשהיה לו למי לשלם, רבית, שלא עמד על חישובה. היו לו קרובים אשר בקושי סיימו את לימודיהם בבית הספר היהודי המקומי, ואילו נירלפאר סיים חוק לימודים בבית ספר למסחר, ושתי שנים למד באוניברסיטה בלייפציג. אלו ממקורביו, שלא סיימו בית ספר הסתדרו בחיים ואילו הוא, בעל השכלה גבוהה, סבל בחייו. קרוביו היו סוחרים סיטונאים, ואילו הוא מכר „סיקרה בגרוש" ו„משחה בחמש פרוטות". קרו־ביו סחרו בחנויות נוחות ומרווחות, ואילו „בית החרושת למשחה" שלו

התמקם בפרוזדור צר וקצר. קרוביו היו אנטי־ציונים, נוטבלים וקומוניסטים ואילו הוא היה ציוני, וגרוע מזה — רביזיוניסט.

הרביזיוניסטים היו ברובם צעירים. רפאל פארין היה הקשיש ביניהם, על זאת היה נוהג לומר: אני נמצא בין זעטוטים ופרחחים״. הוא אהב את הנוער העריץ את הפרחחים, ואילו הוא האומלל נשאר ערירי במותו. לא היה מי שיגיד עליו קדיש ליד קברו בלוד.

רפאל פארין אהב את החיים. הוא העריך ביותר את הסופר שלום עלי־כם, כי גם הוא אהב את החיים. פארין תרגם לבולגרית והדפיס סיפורים של שלום עליכם. השקיע ויצא שכרו בהפסדו. זה לא עצר בעדו להוציא לאור עוד קובץ סיפורים משלו. אחרי הקובץ השני הוציא עוד קובץ שלישי. מכר משחה כדי לשלם למדפיס. זו היתה תכונתו של רפאל פארין.

בכל זאת הוא היה איש דגול, פילטוניסט מחונן. היתה לו הסגולה להציץ בחיים ולראות את המגוחך שבהם. נוסף על כך היה לו הכשרון הנדיר למסור את הניגודים בשפה קלה, עדינה ובהומור. הוא שם לצחוק את השלילי בחיים, ללא שנאה וזעם, כי הוא היה טוב לב. אוהב את הבריות ואת החיים.

הוא נולד בשנת 1889 בשומלה. עלה ארצה בשנת 1949. שלחו אותו ללוד. רעב ללחם ושם שבק חיים לכל חי בשנת 1951.

הוא חי בשבר ומת בצרה. קברו נשכח מחבריו. אין סביבו שתילים ופרחים. גם זוגתו הנאמנה וטובת הלב נשארה עזובה ונשכחת.

היא רצתה להציב על קברו מצבת שיש ובאין לה אמצעים להגשים את רצונה בבית העלמין עשתה זאת בלבה.

הוא לא שכח אותי. בצואתו כתב

את מקלי, רעי הנאמן,
מסרי נא לבוכי ארדיטי, הנועד כעסקן
רביזיוניסט וגם מנחה
וכו הוא לא יוכה
תנוח בשלום בקברך נירלפאר היקר!

ד"ר שבתאי אשר פרחי

(1961—1910)

רופא השנים והעסקן ה־ציוני שבתאי אשר פרחי נו־לד בשנת 1910 בשומלה. ל־מד וגמר את הפרוגמנסיה בבית הספר היהודי בעיר מולדתו. את חוק למודיו האקדמאיים ב־רפואת השיניים סיים בקושטה. הוא חזר לשומלה ועבד במק־צועו.

ניצני ייעודו הציבורי נת־גלו עוד בצעירותו. הוא היה פעיל בקן של „השומר הצעיר". בתקופת השלטון הנאצי בבול־גריה הוא, כמו יתר היהודים, נשלח למחנה עבודה. כאן הוא בא במגע עם לוחמי הפרטי־זנים נגד השלטון, והתקשר עם השמאליים בשומלה. ב־1943 נ־קבע לגלות למחנות השמדה במחוזות המזרחיים של גרמניה, ביחד עם אחרים, אשר נעצרו ורוכזו בחצר בית הספר היהודי. אולם הם שוחררו לפי הוראת מערכאה עליונה בבולגריה.

ידוע פיזור יהודי סופיה בערי השדה, בתקופת שלטון הנאצים. לשומלה נשלחו מספר רב של אותם היהודים. ד"ר ש. פרחי השתתף בפעולות שאורגנו לטובתם מטעם ועד הקהילה והועדות הציבוריות המעורבות מעס־קני שומלה וסופיה. גם בעת שובם של יהודי סופיה לבתיהם, אחרי מיגור שלטון האלימות, פעל ד"ר פרחי לביצוע שיבת היהודים לביתם בצורה מסודרת ומתוכננת.

בעקבות התמורות ב־9 בספטמבר 1944 בבולגריה חלו גם חילופים בהנהלת קהילת שומלה. המינהלה עברה לידי היהודים שהשתיכו לחוגי השלטון החדש בעיר. בישיבה אשר נתקיימה למסירת תיקי הקהילה להנ־הלה החדשה, ד"ר פרחי נבחר בועד הקהילה, אבל לא האריך בתפקיד זה כי הנסיבות קראו אותו לסופיה. כאן נתקיימה ועידה של ההסתדרות הציונית. הוא נבחר בתור חבר בועד המרכזי של ההסתדרות הציונית הא־חידה בבולגריה. בעקבות תפקידיו הציבוריים החדשים, העתיק ד"ר פרחי את מושבו לסופיה ביחד עם משפחתו. בשעה שהגיע דוד בן גוריון, בשנת 1944, לסופיה, השתתף במשלחת שיצאה להקביל את פניו ונלווה אליו בעת שהותו בבולגריה.

בתקופה בין השנים 1944—1949 פיתח פעילות במוסדות יהודיים, מפלגתיים ובשליחויות של המפלגה והממשלה. נבחר בתור חבר מרכז המפלגה הסוציאל־דמוקרטית בבולגריה ובו ניהל את המחלקה לקשרים עם חוץ לארץ. בעת שמלא את התפקיד הזה, נשלח פעמים אחדות למדינות מערב אירופה בתור ציר המפלגה. באחת השנים של תקופה זו נתקיים בלונדון הקונגרס היהודי העולמי. ד״ר ש. פרחי היה אחד משלושת הנציגים בקונגרס זה.

בעת קיומה של ועידת השלום בפריז, נתמנה ד״ר פרחי אל צוות הפקידים אשר סופח למשלחת הבולגרית ועשה שם שמונה חדשים. בשובו מפריז נבחר בתור חבר הקונסיסטוריה, כנציג של פועלי ציון.

התמסרותו לתפקידים, שהוטלו עליו היתה אחת מהתופעות כעסקן ציבורי. הוא הזניח את עניניו הפרטיים כדי להתמסר לטובת הכלל. ד״ר פרחי הקריב אפילו את בריאותו ושלות החיים בקרב משפחתו, כי עבורם לא הספיק לו הזמן. הוא היה תמיד עסוק בעניני ציבור ואף פעם לא נעדר מישיבות או מפגישות, שהיו קשורות עם עסקנותו הציבורית.

ד״ר ש. פרחי עלה ארצה בשנת 1944. כאן עבד כרופא שיניים נייד ונוסע מקבוץ אחד אל משנהו. בשנת 1957 עמיתו המפלגתי ברזילאי מונה לשר הבריאות. השר קבל את הצעתו של ד״ר פרחי להתקין מחלקה לרפואת שיניים על יד משרד הבריאות. למשרד זה מונה ד״ר פרחי בתור מנהל המחלקה לרפואת שיניים. כאן המשיך את שרותו עד יומו האחרון.

בשנת 1960 נסע ד״ר פרחי לבולגריה להתרפא במרחצאות מינרליים. זו לא היתה נסיעתו היחידה לבולגריה, אבל הפעם נתאכזב מהיחס המחפיר של המושלים בכיפה כלפי ישראל, ונוכח, כי אין הדדיות ביחסים בין שני העמים.

פעילותו בארץ הסתעפה עוד במפלגת „מפ״ם״, אחוד עולי בולגריה ו„בית אבות״ ע״י „אחוד עולי בולגריה״. בשנת 1961, בהיותו בנופש בקפריסין בא הסוף למסכת חייו היפים.

ד״ר שבתאי פרחי היה עסקן אשר ברוב פעולותיו הונחה מאהבת הזולת. הוא היה מוכן להקריב את הכל כדי לעזור לנזקק אשר פנה אליו.

הניצנים הראשונים של העסקן צצו והתפתחו בשומלה, אך נסגרו בישראל.

בוקו פיטי

סולטנה סורוז׳ון

(1961—1903)

האומנית סולטנה סורוז׳ון נולדה בשנת 1903 בשומלה. האב בקושי רב פירנס את משפחתו. הוא היה סוחר זעיר בעירה הסמוכה לשומלה — נובי־פאזאר. האם היתה מורה ונטתה אל חיי הבמה. אחיה של סולטנה בוקו הנו שחקן הבמה בכשרון גדול. אחיה הקטן ליאון סורוז׳ון הנו פרופסור למוסיקה בקונסרבטוריה בסופיה ואחד הכנרים הטובים ביותר בבולגריה. האומנית אשר אהבה את החיים בכל נימי נפשה נעשתה קרבן למקרה טראגי אשר שם קץ לחייה הקשים ב־18 בינואר 1961 בחולון ה־אומן אשר ביצירותיו משתקף היופי הגמור, היוצר, אשר הודות לרגש הנכון והאנטואיטיבי שלו, הטיב לחדור לעומקי העולם הפנימי של האדם מצא את קיצו בנסיבה מתועבת. אוטו־משא ניפץ את גולגולתה והתיז את מוחה.

סולטנה סורוז׳ון היתה בריה נפלאה, אומן־יוצר שניחנה בכשרון נדיר וספוג מידות תרומיות ומוסר רגיש. היא ניהלה מאבק ללא הפסק נגד השיפלות ולמען נצחונו של היופי והמוסר ביחסם אל הבריות. היא השתייכה לדור, אשר התמסר בכל ישותו לאומנות ועומד על ההבנה שרק האסטטיקה, רק היפה והנאה עלול להשפיע לטובה על האדם, לחנך אותו, לדחוק קדימה שאיפתם של ההמונים לחיים טובים יותר ולהשגת צדק סוציאלי. הדור שלה והיא עצמה היו זרים. במה שנוגע למישור האומנות, לרדיפה אחרי בצע, אחרי טובת הנאה, עניינים חומריים וצבירת הון. נאמנה ועקבית להשקפותיה המוסריות והאסטטיות סולטנה סורוז׳ון במשך כל חייה היתה נירדפת מהדוחק והעוני והיא נפטרה עניה.

סולטנה סורוז׳ון סיימה את האקדמיה לאומנות בסופיה. המחזור שלה כלל שמותיהם של אומנים אחדים, והם: — איליה בשקוב, דצ׳קו אוזונוב, מוריץ בן־ציונוב ואחרים, אשר תרמו לאוצר האומנות הבולגרית יצירות ספוגות רעיונות נשגבים ותוכן עמוק. בשנת 1934 היא נסעה לפריז לשם השתלמות והתמחות.

תמונותיה של סולטנה סורוז׳ון הן יצירות של האומנות האקדמית האמיתית, אשר מתאימות לכלליה ודרישותיה של האומנות לציור דיוקנים, של היצירה האמיתית. בדיה — דיוקנים, נופים ודוממים — משקפים באופן נכון את החיים והטבע. היא היתה זרה לנטיות החדשות באומנות אשר, במרבית המקרים, מסתירות את חוסר הכשרון, בקוים ללא כל צורה וכוון ופרצופים עקומים נטולי כל הגיון. סולטנה סורוז׳ון יצרה את יצירותיה כשהיא הלכה בדרכם של האומנים הגדולים והקלסיים, אשר יצרו את היופי והנאה הנצחי ולא יצירות שלא תחזקנה מעמד ומבוססות על הספסרות.

תמונותיה של סולטנה סורוז׳ון, המהוות דיוקני אדם, הנן מלאכת אמן אמיתיות. כולן נושאות את הסימן של היחס הנכון אל האומנות היפה, אל השתקפות הנכונה של עולמם הפנימי של הדוגמנים החיים. הנופים והפרחים — שילוב של הרמוניה ויופי מקסים־מקבלים רוח חיים בבדים שלה. כל המערכת של חוקי הטבע נישתקפה ביצירותיה המקסימות. כולם הכירו אותה בתור אומן גדול וניחן בכשרון גדול. האומנות שלה תמיד היתה מקבלת הערכה גבוהה. במרבית התערוכות הכלליות דיו קניה והאקטים (גופים ערומים) שלה היוו את המסמר של היצירה השנתית בתחום האומנות הבולגרית היפה. תמונותיה של סולטנה סורוז׳ון נתקבלו על ידי הבקורת הרצינית בהערכה נכונה ובעין יפה. גם בישראל השתתפותה בתערוכות מקומיות משכו את תשומת ליבם של מעריצי האומנות האמי־תית.

צנועה ומקווצת, תכונה אופינית לאומנים כשרוניים וראויים לשמם, סולטנה סורוז׳ון הצנועה היתה מתגוררת גלמודה, כשהיתה מתבוננת בעינים הומניות אל הטבע הסובבת אותה — השמש, העננים, הפרחים ותופעותיהם של הבריות. ברגע של התבוננות כזאת וצילה בתוך תוכה, נקלעה מתחת לגלגליו של אוטו־המשא אשר שמו קץ לחייה ללא עת, לחייה של בריה עדינה, מלאת מרץ ורצון אדיר לחיים.

סולטנה סורוז׳ון תופסת מקום נכבד בתולדותיה של האומנות.

האומנית הכשרונית הלכה לעולמה. אולם שמה ויצירותיה ימשיכו לחיות כל עוד תמשיך להתקיים האנושות התרבותית.

רפאל לוי

ח״ר יוסף אהרון קונפינו

(1950—1872)

ח״ר יוסף א. קונפינו נולד בשנת 1872 בעיר ראזגראד. ב־היותו בן 14 שנה נסע לרוסצ׳וק ולמד להיות שוחט ומוהל אצל הרב דמתא חיים קאמרמאן. הוא למד והתמחה ברוסצ׳וק במשך שבע שנים. אחרי גמר שרותו הצבאי, נכנס לשרת בקודש ב־קהילה היהודית בשומלה. בגלל המצב הכספי הירוד של הקהי־לה באותן השנים, אשר לא יכלה לשלם משכורת לא במו־עדים הנהוגים ולא במידה מס־פקת לפרנס את המשפחות, הוא נאלץ להשלים את מחסורו בע־בודות צדדיות, כגון ציור של־טים וכדומה.

הוא היה אחד מכלי הקודש הנדירים אשר הצטיין ברוך מזגו בשומלה. על פניו היתה נסוכה תמיד ארשת עליזות, ומה גם אחרי שעשה מלאכת מצווה וזאת במיוחד בטכסים של ברית מילה או כשהיו באים אליו לשחוט עופות. הוא היה גר בשכנות עם חכם העיר, המלמד דרדקי ישראל, ח״ר מנחם חננאל. משום כך נראתה פינת שני השכנים המשרתים בקודש כפינה קדושה המעוררת רגשות של חרדה דתית, כעין הרגשה כאשר עוברים על יד בית כנסת. הוא היה מקביל את פני הבאים אליו עם עוף או עופות בידים לא כאנשים הבאים אליו בשביל השחיטה, אלא כבאים לקיים מצוות התורה. וכשאיזו עקרת בית גילתה בעוף שחוט איזה פגם אשר עורר ספיקות בכשרותה, היו באים אל השוחט יוספצ׳י קונפינו לבדי־קה, ומה שהוא היה קובע, זה היה קדוש, כי האמון בו היה כאל איש חסיד. הוא היה עושה את מלאכתו לשם שמים. כולם ראו בו דבק באלו־קים.

בשנת 1912 הוא העתיק את מושבו לסופיה ונכנס לעבוד בקהילה היהודית. במשך זמן קצר רכש לו את אהדתה של כל האוכלוסיה היי־הודית בבירת בולגריה וכן את אהדתם של הרופאים — המילדים, בהיותו מוהל בקי ומנוסה, שומר על הלכות התורה וההיגיינה כאחת. הם ראו בו איש העושה את מלאכתו בכל מצפונו.

בתכונתו היסודית אשר התבטאה בכיבוד ואהבת הזולת הוא התיחס

אל שרותו לא כאל משלוח־יד, אלא כאל עשית מצוה.

לא פעם עזר במזומנים ליולדות של משפחות עניות. הוא עמד לימינן בהתמסרות ומתוך חיבה אנושית. דתיותו מצד אחד ומזגו האופטימי הטבוע בו מצד שני, היו האספקלריה הוורודה, שדרכה הוא הציץ בחיים. ואודות לה נתחשל בו הכח המוסרי, שנתן לו את האפשרות לעמוד על המגרעות והצרות אשר ניצבו לו במסלול חייו.

ח״ר יוסף קונפינו שאף להשתלמות והרבה לקרוא ולעיין בספרים. מבחינות אלו ראוי לכנותו תלמיד חכם. הוא למד ולימד אחרים. השתתף בקורסים להיגיינה. היו לו הרבה תלמידים, ורבים מן המוהלים אשר למדו אצלו ועושים את מלאכתם, חייבים לו את ידיעתם ובקיאותם במלאכת קודש זו. כולם זוכרים אותו ומזכירים את שמו מתוך רגש של כבוד והוקרה.

במשך כהונתו הממושכת בסופיה הוא לא שכח את שומלה, בה עשה את צעדיו הראשונים במקצועו, ואותה הוא נשא בליבו כאילו היתה עיר מולדתו.

בשנת 1949 הוא עלה ארצה עם העליה הגדולה מבולגריה, ומה רבה היתה שמחתו ואושרו לדרוך על אדמת ישראל. שבעה חודשים אחרי עלותו ארצה נפל למשכב והלך לעולמו איש תם וישר, עסקן אשר שרת את הציבור עד סוף ימיו.

המעונינים יכולים לעבור ברשימות הילדים אשר נימולו על ידו. הן נמצאות אצל בנותיו. רשימות אלו ושמו הטוב הם הם הירושה היקרה אשר ר׳ יוסף אהרון קונפינו הוריש ליוצאי חלציו.

קאלינה—מאלינה[31]

אמה של אמדה

לעיתים זוכרת אני את אמדה, היהודיה הקטנה עם השער הערמוני ופניה הזרועות נמשים, ישבה בספסל הראשון. תמיד רצינית ושתקנית. כאשר בחנוה, מסתכלת היתה על ידיה בלבד, ובהתרגשותה, כי רבה הסומק מכסה היה פניה, ואפילו עפעפיה קבלו את צבע שערה. דיברה בשקט, עוצרת היתה, כאילו חיפשה מילים. לא הראתה כשרונות גדולים, אך היתה חרוצה ורשמה הכל. לכן אחרונה היתה יורדת במדרגות מהגימנסיה בשם „נאנצ׳וב״ וסובבה לעבר ה„קיושקים״ תמיד מעורערת ותמיד לבדה.

התלמידות רחקו ממנה. חיבבוה? גם אני לא אהבתי לדבר אתה על אף שישבנו על ספסל אחד. היא היתה יהודיה, ובילדותי כל כך הפחידוני מהיהודים, שכאשר פגשתי רוכל ברחוב שלנו, הייתי משוכנעת שבשק שלו מוסתר ילד גנוב.

ההתרשמויות של הילדות הן כלניות בשדה ירוק. הן נרשמות במוחנו ואינן נמחקות בקלות, לכן, לא אהבתי את אמדה האדמונית. היא הרגישה זאת והיתה יושבת בקצה ספסל הלימודים, לא היתה פונה אלי, וכל

כמה שהיתה קטנטונת מצטנפת היתה יותר במעילה ואוספת ידיה. אומ־רים שאחרי כל מחלה ממושכת מתעוררת איזושהי התבהרות בלב. עמי קרה משהו דומה, והיהודיה הקטנה פתאום הפכה לחברה קרובה, אחרי שהחלמתי ממחלת הטיפוס. הופעתי בכתה בכובע שחור, כי גילחו את שערותי ונראיתי כילד. כבר בהפסקה הראשונה הפכתי לקורבן של כמה שובבים, שרדפו אחרי ורצו אחרי בכל מחיר לראות כיצד אני נראית בלי כובע. רצתי בכוחותי האחרונים, ואבדתי תקוה לשמור על ראשי מסקרנותם, כאשר הופיע לפתע אמדה לעזרתי. פניה סמוקות (אש) כצבע שערותיה, ועיניה מורחבות מרב זעם. היא צעקה בקול ניחר, בו אפשר היה להבחין אומץ, קשיחות ומורת רוח.

האם אינכם מתביישים! עיזבו את הנערה במנוחה! מדוע אתם מענים אותה! איזה ענין יש לכם בשערותיה לא יפה? האם אינכם מת־בישים!

כעת אמדה לא התביישה ולא חפשה מילים. היא עמדה לפני בצורתה האמיתית, תמיד בצד החלשים, בלי שים לב, שלא ראויה הייתי להגנתה על שהעלבתי אותה באדישותי.

מאותו יום התידדנו. אחרי שעות הלימודים חיכיתי לה והיא לא ירדה יותר לבדה במדרגות בית הספר, כי לוויתי אותה תמיד. חברות זו גרמה גם לשינוי יחסן של התלמידות האחרות כלפיה. רכשה אמדה את לבן של כולן.

לא אשכח את היום בו הכניסה אותי אמדה לביתה. יום אביב היה, ברחובות השכונה היהודית שיחקו ילדים יחפים הדומים לחברתי, אדמו־נים ומנומשים. בפתחי הדלתות ישבו אמהותיהם, פרועות שער, ושוחחו בקולות רמים.

נכנסנו לחצר קטנה ונקיה, משני צדי השביל שהוביל בין ערוגות של צבעונים ושושנים. בפתח הבית הקבילה פנינו יהודיה נמוכת קומה — אמה של אמדה. היא סרגה אפודה על שתי מסרגות, שקיפצו כה מהר בידיה, שיצרו מן עגול נוצץ ממתכת בו העיניים גלשו כנרדפות אחת אחרי השניה ומרוצם לא נפסק, מחיוכה הלבבי וממבטה האוהב ומדבריה שהופנו אל בתה. הידים והמסרגות, כאילו היו בעולם משלהם. הן לא עצרו עבודתן, לא נבוכו כלל ולאט בנו את עתידה של אמדה. האשה היתה אלמנה, ובתה חייבת היתה את השכלתה למאות האפודות שנסרגו מידיים זריזות אלו. וכל כמה שגבר קצב המסרגות כן גדלה התקוה, שאמדה תסיים את לימודיה. אך מסרגות אלו הכינו גם משהו אחר.

נפרדתי מזמן מבית הספר כשנודע לי שהיהודיה הקטנה לקחה חלק פעיל בתנועה הציונית בעיר, נסעה לפלסטינה — המולדת הרחוקה והנ־נערצת של אבותיה ושם התמסרה לשרות עמה. אך גופה נשבר, לא עמד מול רצונה הכביר. פלסטינה החזיקה בחיקה לתמיד בת ישראל נאמנה זו. בארץ הקודש נמצא היום קברה.

לפני שנים מספר חזרתי לעיר נעורי. למראה בית ספרי, הבנוי על

הגבעה הגבוהה. מכל יתר הדאגות והבתים, דמותה של היהודיה האדמונית הקטנה צמחה כאילו חיה לפני. אני נזכרתי באמה והחלטתי לבקרה. חשבתי שאמצא את הבית הקטן מוקף עשבים בצל המות, אך התפלאתי כשראיתי אותה גינה יפה, אותו שביל ובית שליטפו את מבטי בנקיונם ובעליזותם.

אור קרני שמש אחרונות וצלו פשט מזרחה. דפקתי בדלת. איש לא ענה. הצצתי דרך חלון ראיתיה יושבת בחדר בכורסה נוחה, הידים החזיקו אותן מסרגות שנעו כעת באיטיות והאפודה הלבנה רעדה ככנפי פרפר גוסס. מתוך פניה חרושי קמטים הפנו עיניה מבטם החם אלי. לשוא חפשתי למצוא בהן צער ויגון, הן הקרינו אושר עילאי. במנוד ראש קל הזמינה אותי להכנס. פתחתי הדלת נעמדתי מול אמה של אמדה, שאם קבלת הידיעה על מות בתה חלתה בשיתוק. היא לא יכלה לדבר ולא לנוע. רק ידיה עדיין שמרו על תנועה איטית על מנת להעביר את העינים הנדר־שות ממסרגה למסרגה, אך בגופה ההרוס היתה רוח איתנה. אחרי היאוש הראשוני באה השלמה עם הגורל ומשהו יותר — התפעלות מגבורת המנוחה. החולה הסתכלה בתמונת בתה, הראתה לי אותה בעיניה הבו־ערות וכאילו כל קמט בפניה חייך באושר.

מסביב הכל היה כה נקי כלפני שנים. רוח קיצית הניעה את וילון החלון, שהצל על כורסת הנכה. פתח צר בחלון נשאר פתוח, ומשם נראתה פינה מהגינה.

לא רציתי לעזוב חדר זה. זכרונות וסקרנות החזיקוני. הקשישה שק־עה במחשבותיה וכאילו שכחה על קיומי. כה שקט היה בפנים עד דמות סמויה המתקרבת מתוך אותן מחשבות — שלה ושלי. ראיתי את אמדה בפנים סמוקות עומדת לפנינו. בעיניה זוהר האמת והצדק, ובראשה קשי־חות השיכנוע והאמונה, אמדה הקטנטונת והאדמונית וכה ענווה ושקטה, בעבר — הרגשתיה כעת מנהיגה נלהבת, כלפיד של רעיונות חדשים משולהבת באש ההקרבה. ובכל זאת עדינה כמו שהיא היתה, כצבעוני קטן אדום בגינה, שלא יכל לעמוד מול הסערה העזרה, וניספתה. לא ני־חשתי את מחשבותיה של הקשישה באותו רגע, אך התעוררתי מתרדמתי, כשילדונת יחפה רצה לחדר עם סל ביד, נכנסה הקריבה שולחן מכוסה במפה ליד החולה, וסידרה ארוחה נאה.

הקשישה אבדה את בתה, אך זכתה בלבות כל תושבי שכונת היהודים. כל בית היה שולח לה ארוחות. הנשים דאגו לה והגברים הקדישו זמן לטפול בגינה ובחצר. בדאגתם לאשה המשותקת כל השכונה היהודית הפכה למשפחה אחת, כולם מאוחדים סביב אישיותה, ובמשפחה זו לא היה מקום לקנאה וריב. שמה של אמדה נישא בכבוד ובהערצה ואמה הקשישה זכתה לדאגה ומסירות מכולם ואולי, לא רק אם יהודיה אחת, כאן רחוק מישראל ליד ה„קיושקים" הירוקים, היתה משתוקקת בלבד להענות מהתהילה של אמדה ובתה.

שמואל מאיר

רפאל יצחק רומנו

(1921—1871)

הוא היה מאותם החולמים והלוחמים אשר נכנס לתנועות הלאומיות בשומלה כסערה. נגר במקצועו. היה חבר בתנועת „יונק" הבולגרית — אגודה ל־תרבות גופנית, בה היה אהוב ומכובד. בשנות מלחמת העולם הראשונה עבר ל„מכבי" — בר־חוב היהודי ומאז הוא לא ידע מנוחה. בכל ההופעות הציו־ניות, בתהלוכות, בחגיגות „יום השקל" ועוד היה רפאל רומני נושא הדגל. עבד בועד בית הספר העברי. לחם הוא ב„אלי־אנס" והשתדל להרחיק את הש־פעתה בקרב הנוער. יש להד־גיש הקו היהודי בחינוך בית הספר ולא לסגוד באליל האמנ־סיפציה המרחיקה את הנוער מהתרבות המקורית העברית. הגאולה תבוא עם שחרורה של מולדתנו. הצהרת בלפור משנת 1917 העמיקה בלבו את יצר הגאולה. הנה עוד מעט והיא תבוא. רומנו התחיל לעבוד ברחוב היהודי בהתלהבות יתרה. נשא נאומים והדריך את הנוער בדברים נלהבים בקול צלול. תחת חסותו היה בביתו המורה לעברית שאול עבדי פליט מירושלים, מורה אשר השאיר בשומלה רושם טוב מאוד בעבודתו בבית הספר ובהסתדרות לשפה ולתרבות „מקרא". רומנו הזניח את הנגריה שלו ומשפחתו. אשתו, בנו ושתי בנותיו חיו במצוקה. התסיסה בנפש בעל המלאכה — הנגר — לא פסקה והוא התחיל להתכונן לעליה. נשמתו היתה יוקדת בלהט הגאולה. עומד היה בפני התגשמות חלומותיו.

בשנת 1921 והוא אז בן 50 שנה יצא לדרך. לקח כמה מכליו ומכ־שירי עבודה. כאן בארץ הגיעה ה„חולם" בדיוק בזמן הפרעות של הערבים של שנת תרצ"א ביפו. הוא ראה את המבוכה והצעיר בעיני מנהיגי הישוב לא טפחו על שכמו ולא עודדוהו בקול מלא בטחון, כמעט ולא הסתכל בעיניו. רמזו לו כי יכול יוכל להסתדר כנגר וותיק בקבוצת בנין. בקר מספר קבוצות כאלה באהליהם. הספק התחיל לכרסם את לבו והוא כבר בגיל העמידה — גיל החמישים. האם לא יתקשה מאוד מאוד בסידור עם הילדים ומה יועיל לו המקצוע נגרות רהיטים באהלים אשר שמשו לגבי מגורים ובהם ארגזים פשוטים מותקנים כארונים לחפצי בית ולבגדים. רומנו

לא הצליח להחליט איזו היא הדרך שהוא צריך ללכת בה. הוא יחזור לשומלה ושם יחד עם המשפחה יחליט סופית.

כאן, בשומלה אחרי הרהורים רבים החליט... שם קץ לחיו היות ולא הצליח להגשים את חלומותיו.

דבריו ומעשיו של רומנו השאירו משקע ברובע היהודי בשומלה. ירושתו לא התבזבזה לריק. הנוער שנתחנך בעבודתו המסורה בתורת הציונות המשיך את דרכו להגשים מה שהוא לא הצליח להגשים. בתו דורה היתה הראשונה שעלתה ארצה והגשימה את חלום אביה הנערץ — חכתה להיות חברת קבוץ...

כך חי ומת האיש אשר כל חייו היו חלום.

צוואה של יהודי משוולה שנחתמה בשנת 1879

מרדכי (מרקו) אהרון כהן, לשעבר מנהל בית הספר היהודי המרכזי בסופיה במשך שנים רבות, כעת תושב תל־אביב, מסר לרשותי העתק מצוואה. היא נכתבה בלאדינו נאה, על ניר חתום בחותם הרשות הפיסקלית התורקית. הצוואה חתומה ביד אליעזר הכהן, סבו של מרדכי (אהרון) הכהן, בשומלה, ביום ט״ו באב תרל״ט (5639). היא נכתבה בשנת 1875 או ב־1876 כשהעיר היתה תחת שלטון תורכי. לרגל עלותו לירושלים, כמו שנהגו קשישים ללכת לעולמם בארץ הקדושה, בשנת 1879, חתם על צוואתו והשאיר אותה לבניו.[1]

לפי מנהג קדום שהיה נהוג בקרב היהודים הספרדים בבולגריה, המצווה אליעזר כהן לא הסתפק בחלוקת נכסיו דניידי ודלא ניידי, אלא הקצה בצוואתו חלק ניכר לעצות והדרכות ליורשיו.

אליעזר הכהן כתב: „...וכדי למנוע מחלוקת ביניכם כשאהיה בירד־שלים, כותב אני ומבהר לכם בהר היטב, וכל אחד מן היורשים יקח לעצמו העתק מצוואתי זו...״. לפני בואו לחלוקת הנכסים מביע הוא את המש־אלה ש... „הקב״ה יחון אתכם בכל טוב בחיים. היו יהודים טובים ותהיו אהובים, מכובדים ונערכים מכל הבריות...״

אליעזר כהן נתברך במשפחה רבת ילדים ובאמידות ראויה לשמה. לבניו: נסים (אביהם של רפאל וליאון כהן) ומשה, שהיו כל אחד מהם אב למשפחה, יעד את הבתים שכבר היו גרים בהם. את הבית בו התגורר אליעזר הכהן בעצמו הוא ציווה לבניו הרווקים אהרון ושמואל ולבן הנשוי חיים, אולם זה האחרון חוייב לתת לאהרון 5,000 גרשים כאשר יתחתן, כדי שיוכל לרכוש לו בית מגורים לעצמו (שמואל נסע ביחד עם אביו לירושלים). לבתו דונה הוא ציווה את הסכום של 15,000 גרשים, שהיה עצום בימים ההם, וליתר הבנים הרווקים ציווה 10,000 גרשים לכל אחד. לנכדתו יעד 2,000 גרושים. מלבד זאת הוא ציווה לכמה עלמות, כנראה קרובות למשפחתו, 500 גרשים לכל אחת מהן, כאשר תתחתנה. מן הצוואה התברר כי אליעזר היה בעל שבע חנויות באיסקי־דז׳ומאיה,[2] ושתי חנויות בשומלה. את אלו בדז׳ומאיה הוא ציווה לא למכור, אלא להשאירן בתור קנין משפחתי.[3] ההכנסות מהחנויות האלו דרש הוא לשלוח לו לירושלים למחיתו.

1) ראוי לציין שלצוואה זו יש דמיון רב לצוואות השבטים של ספרותינו החיצונית.

2) עיירה בקרבת שומלה. בה התקיים כל אביב יריד גדול.

3) סבי יוסף ארדיטי, סוחר ברוסצ׳וק, היה בעל של חמש חנויות בדז׳ו־מאיה (כיום טרגובישטה). לפי צוואתו הן לא ניתנו למכירה. אלא היו צריכים להשאר בתור קנין משפחתי. סבי ציווה אותן לבנו הבכור ובקשו לעשות גם הוא כמוהו.

ועוד רואים מצוואתו, כי אליעזר לא רק היה עשיר מופלג אלא גם יהודי מאמין, אבל לא קנאי ולא צר עין, איש נבון, ישר, רודף צדק, הגון וידע עברית ולאדינו. הוא השאיר ליורשיו עצה: „...השתדלו לחיות בהבנה הדדית עם כל הבריות, יהודים ובני אומות אחרות, ותהיו אנשים טובים ואנושיים כלפי כולם... ואני מחיב אתכם, וכל אחד מכם הנו מוכרח להפוך את מכריע לידידיו... וביחסיכם אל האנשים תהיו צדיקים, והיושר ינחה אתכם תמיד... ותהיו הגונים בעת סידור חשבונותיכם עם האנשים... ואל תשתמשו באמה כוזבת ובמאזני מרמה... תמודד את הסחורה בדיוק ובכל מעשיכם התנהלו במידת היושר והצדק... הסתפקו במועט ואל תקנאו במתקדמים חיש מהר בחיים... כי הקנאה מוציאה את האדם מן העולם...״

אליעזר הכהן אשר היה עד להתרחשויות סוערות בחיים הציבוריים ב־שומלה מיעץ ליורשיו: „...והנני מתרה בכם לבל תתערבו בעניני הקהילה („איל כולל״) ואל תלכו לאספות וכמו כן לא להסכים להיות גבאי או ממונה״. ומצד אחר הוא מיעץ ליורשיו לשלם בסדר וללא טרדות („סין אזר איזייטיס״) את המכסות השבועיות לקהילה, ביחוד מדגיש הוא „...כי אין לצפות טובה ממריבות״.

אליעזר כהן מסים את צוואתו באמונתו כי אחרי מלוי רצונו „הקב״ה יזכה אתכם: „ברכה אי הצלחה אי טינרש טודו בואינו קון דובליט״ (בברכה והצלחה וכל טוב בשפע).

שמות משפחה אצל היהודים בשומלה

שמות משפחה, שהיו נפוצים בשומלה, מובאים כאן ממקורות אלו:

א. העלונים אשר הוצאו ע״י כי״ח בפריס, במשך קרוב לארבעים שנה (1870—1910). בעלונים אלו היו נמסרים שמותיהם של יהודי שומלה, שהיו חברי כי״ח.

ב. מכתב אשר קבלתי מרפאל פארין באפריל 1924, שבו הוא רשם לי את שמות המשפחה של יהודים, שהיו אז מתגוררים שם.

ג. רשימות אחדות של משלמי השקל בשומלה.

ד. שמות אשר נמסרו לי אישית מאת יהודי שומלה, המתגוררים כעת בישראל, והם: ברוך מאיר תושב בית הלוי, שמואל אשכנזי, תושב ירושלים, ששון לוי, נסים עזריה איסאקוב, נסים לוי, עזריה פרחי ואחרים, תושבי תל-אביב.

ברשימה זו לא פורטו שמות משפחה עם סיומת „וב" או „ובה", כי לא ניתן לגלות בהם ניתונים, שהיו יכולים להיות מועילים להיסטוריונים. בשנים האחרונות נהגו בבולגריה לשנות שם משפחה על ידי הוספת סיומת „וב" לשם האב. למשל: נסים עשו בניו שם משפחה „נסימוב".

יש להעיר, כי שמות עם סיומת „וב", „ובה" היו נדירים בשומלה, שכן בערים אחרות הם היו יותר שכיחים.

ואלה הם השמות המשפחתיים אשר היו נפוצים בשומלה, עם ציון עיר מוצאם של נושאיהם, לפני הגיעם לשומלה, ומקורות שמותיהם:

1) אבואב — מסלוניקי. יצחק אבואב חי בשנת 1300 בטולידו.
2) אדאטו — מאדריאנופולי. לפי רוזאניס, מהעיר אדא, ספרד.
3) אדז׳ובל — מקושטה. מקור תורכי.
4) אלגאזי — מקושטה. מהעיר עזה, ישראל.
5) אלגואיטי — מאדריאנופולי. מהעיר אלחואיטה, ספרד.
6) אלחלל — מוצאו בלתי ידוע. לפי רוזאניס מהמילה ערבית „חלל"
7) אלמליח — מאדריאנופולי. לפי מוסקונה, ממקור ערבי.
8) אלמוזלינו — מרוסצ׳וק. לפי רוזאניס, מהעיר אלמוסה, על יד באגדאד.
9) אלפסה — מאדריאנופולי. מהעיר פס, מרוקו.
10) אסטרוג — מוצאו בלתי ידוע: מהעיר אסטרוג ספרד.
11) אסלאן — או ארסלאן. שם מקומי. מהמילה אסלאן — אריה בתורקית.
13) אירגאס — מתורקיה. מקורו בלתי ידוע.
14) ארדיטי — מסלוניקי, מהעיר Arude ספרד.

15) ארוייו — מיאמבול. מהעיר **Aroios** ספרד.
16) אשכנזי מאדריאנופולי. מקורו מהמילה „אשכנז" —
17) באסאט — מוצאו ומקורו בלתי ידוע.
18) בשן מוצאו בלתי ידוע. שם תנ"כי.
19) ביג'יאראנו — מפלובדיב. מהעיר **Bejar** ספרד.
20) בכסי — מאדריאנופולי. לפי רוזאניס, מהעיר **Boeza** ספרד.
21) בכר — מאדריאנופולי. ראשי תבות של „בן כבוד רבי".
22) בן־ארויו — מפיליפופולי. בן של ארויו (ר' ארויו).
23) בן־ריי — מקארנובט. שם מורכב מהמלה „בן" והמלה הספרדית „ריי" — מלך. (בן מלך).
24) ברוך — מוצאו בלתי ידוע. שם תואר עברי.
25) ברכה — מאדריאנופולי. מלה עברית.
26) גורדזי' — מגרוזיניה.
27) גירון — מאדריאנופולי. מהעיר גירון, ספרד.
28) גראסיאני — מרוסצ'וק מהעיר גראסיה על יד ברצלונה, ספרד.
29) דז'יברי — מוצאו בלתי ידוע. לפי רוזאניס מהעיר **Djebra** טוניסיה.
30) די־לה־רוביסה — מסיליסטרה. מהמילה הספרדית „רוביסה" (רבנית).
31) חאליאו — מגליפולי. מקורו בלתי ידוע.
32) חכים — מאדריאנופולי. מקורו מהמלה התורקית „חכים" (רופא).
33) חליבה — מוצאו בלתי ידוע. לפי מוסקונה שם תנ"כי.
34) חננאל — מאדריאנופולי. שם תנ"כי.
35) טראבולוס — מקושטה. מהמילה התורקית — טראפוליס (טריפולי).
36) טולידו — מאדריאנופולי, מהעיר טולידו, ספרד.
37) יחיה — מוצאו בלתי ידוע. לפי מוסקונה, מהמילה „יחיאל".
38) יולזארי — מיאמבול. שם מורכב מהמילה התורקית „גיול" (שושנה). והמילה „זארה", עיר בדרום בולגריה.
39) כהן — מאדריאנופולי שם תנ"כי. נפוץ הרבה בשומלה.
40) לוי — מרוסצ'וק. שם תנ"כי.
41) ליאון — מאדריאנופולי. מהעיר ליאון, ספרד.
42) לידז'י — מוצאו בלתי ידוע. לפי רוזאניס, מהעיר לדזיה ספרד.
43) מאיר — מאדריאנופולי. שם תנכ"י.
44) מזרחי — מקושטה. מילה עברית.
45) מיטרני — מלוזנגראד. מהעיר טראני, איטליה.
46) מפאנו — מיאמבול. מהעיר פאנו, איטליה. (פ' רפה).

47) מירנדה — מאדריאנופולי. מהעיר מירנדה, ספרד.
48) מנדה — מוצאו בלתי ידוע. מקורו בלתי ידוע.
49) משולם — מוצאו בלתי ידוע. שם תנ״כי.
50) נבון — מאדריאנופולי. מילה עברית.
51) סורוז׳ון — מוצאו בלתי ידוע. לפי רוזאניס, משפחת נוצרים בספרד.
52) סימן־טוב. — מאדריאנופולי. מלה עברית.
53) פארין — מאדריאנופולי. לפי רוזאניס, מהמילה הצרפתית „פרין״ — קמח.
54) פאסי — מתורקיה. לפי רוזאניס מהעיר **Pazzi** איטליה.
55) פילוסוף — מאדריאנופולי. שם תואר בשימוש לשם משפחה.
56) פרחי — מאדריאנופולי. נטוי מהמילה העברית פרח.
57) קאפון — מרוסצ׳וק. מילה איטלקית — קאפו (ראש).
58) קונפינו — מראזגראד. מהמילה הספרדית „מגורש״.
59) רודריג — מאדריאנופולי. מהעיר **Cendad di Rodrigue** ספרד.
60) רומאנו — מקושטה. מהעיר רומה, איטליה.

משפחות אשכנזיות

1) גרינברג — מפולניה.
2) וייצמן — מרוסיה
3) נאדלר — מפולניה
4) פאסטרנאק — מרוסיה. האימה של המלחין המפורסם בבול־גריה — ולאדיגרוב.
5) רוטהולץ — מרומניה.

אין ספק, כי לא הוזכרו כאן כל השמות המשפחתיים בשומלה והר־שימה איננה מלאה. המשפחות האשכנזיות באו והתישבו בשומלה אחרי שחרור בולגריה ב־1878. המשפחה גורדז׳י באה מגרוזיניה, והתישבה בשו־מלה בערך בשנת 1880. כמו כן למדים אנחנו מהרשימה הנ״ל, כי שמות משפחה אחרים הם ממקור תורקי, כגון אסלן, חכים ואחרים. השמות התנ״כיים מובנים מאליהם. כמעט וכל יתר השמות המשפחתיים מוכיחים, כי נושאיהם הם צאצאי יהודים אשר גורשו מספרד ושמותיהם הם ספרדיים.

שמות המשפחה של היהודים בשומלה מוכיחים, כי יהודי קהילת שומלה שמרו על צביונה הספרדי.

רוזנאיס עמד בספרו ההיסטורי על מוצאם של שמות המשפחה של היהודים הספרדים בארצות הבלקן. יש להצטער על כך, כי כותבי ההיס־טוריה של היהודים בבולגריה אינם רואים באונומיסטיקה ענין שיש לענות בו ואינם שמים אותה בתוכנית חקירותיהם.

רשימת המורים בבתי-הספר היהודיים בשומלה

הרשימה דלהלן של המורים, אשר לימדו בבתי הספר בשומלה, מקיפה תקופה של 70 שנה, הוה אומר מ־1869 — שנה שנפתח בית הספר הראשון מיסודה של כי״ח, עד העליה ב־1948. ידוע כי לפני פתיחת בית הספר היה קיים ה„מלדאר״. לצערי, אין לנו ידיעות על שמות המורים אשר לימדו ב„מלדאר״. ידוע רק, כי מנהל ה„מלדר״ ב־1865 היה הרב צורמני, ומורה לעברית היה הצעיר ברוך מיטרני.

המורה היהודי, שנולד בשומלה היה בעל אידיאלים לאומיים. הוא היה מורה עממי. את השכלתו היסודית וחנוכו קיבל בבית־הספר של כי״ח. לקח חלק פעיל בתנועות הנוער הלאומיים בתור חבר או מדריך.

הרשימה הורכבה על יסוד נתונים לקוחים מן העלונים של כי״ח ועל פי ידיעות אשר נמסרו לי ממורים אשר לימדו בבתי־הספר בשומלה ונמ־צאים כעת בישראל, וכן מתלמידים לשעבר בבתי־ספר בשומלה.

באין נתונים מספיקים — יש לציין כי הרשימה איננה מלאה.

וזו רשימת המורים ששרתו בבתי הספר בשומלה בתקופות שונות:

1) אטיה נסים יליד דמשק. מנהל מטעם כי״ח ב־1907—1909.

2) אלמליח סיניורה — ילידת שומלה. גננת 1916—1919.

3) אשכנזי חיים שלמה — יליד שומלה. מורה לעברית ב־1916—1919.

4) בכר יעקב אליעזר — יליד רוסצ׳וק. כינויו „מוסיו בכור״, מורה לעברית במשך 25 שנים.

5) בכר יצחק — מנהל ומורה לצרפתית ב־1909—1930.

6) בכסי מורנו — יליד שומלה. כינויו „מוסיו מורנו״ מורה לבול־גרית ב־1900—1912.

7) באסאט מואיז — יליד שומלה. מנהל מטעם כי״ח ב־1885—1889.

8) באסאט סולטנה — ילידת שומלה. מורה מטעם כי״ח ב־1855—1889.

9) ישראל דוידוב בכר — יליד שומלה. מורה לעברית ב־1933—1938.

10) דנון ישראל — יליד אדריאנופולי — מנהל מטעם כי״ח ב־1873—1875.

11) דפה יוסף — מנהל מטעם כי״ח ב־1881—1883.

12) דז׳יברי סולטנה. — מורה לבולגרית.

13) זלצר אלין, — ילידת קושטה. מנהלת מטעם כי״ח ב־1881—1883.

14) חיון ונטורה — ילידת קושטה. מורה לצרפתית ב־1903—1905.
15) חליבה רחל — ילידת פלובדיב. מורה לעברית ב־1928—1929.
16) חננאל אשר. יליד שומלה. מורה לעברית ב־1918.
17) חננאל מנחם. יליד אדריאנופולי. כינויו „חכם חננאל" מורה לעברית ב„מלדאר" ובבית־הספר. ב־1866—1880.
18) טאראגנו — יליד איזמיר. מנהל מטעם כי"ח ב־1902—1904.
19) טוסיה מרקו דה — יליד אליפו. מנהל מטעם כי"ח ב־1905—1906.
20) יולזארי פלורה — ילידת שומלה. גננת ב־1930—1931.
21) כהן מרדכי (מרקו) אהרן. יליד שומלה. ב־1916—1919.
22) כהן רבקה רפאל — ילידת שומלה. מורה למקצועות כלליים ב־1927—1930.
23) כהן רחל רפאל — ילידת שומלה. גננת ב־1928—1929.
24) לובנוב חיים. — יליד רוסיה. מורה לעברית ב־1918—1920.
25) לוי נסים — יליד דארדאנלים — מורה לצרפתית ב־1910.
26) מיטרני ברוך — יליד לוזנגראד. מורה לעברית ב„מלדאר" ב־1867—1869.
27) מיטרני רחל — מורה לצרפתית ב־1910—1912.
28) מנדה עזרה — חזן ומורה לדת ב־1924—1927.
29) מנדה רחל — ילידת שומלה. מורה למקצועות כלליים לפני 1930.
30) מרקוביץ' אסתר (אסטרוג). — כינויה „מדם אסטרוג". ילידת קושטה. מנהלת ב־1904—1908.
31) משולם אסתר — מורה למקצועות כלליים ב־1921—1923.
32) משולם רוזה — ילידת שומלה. מורה לבולגרית.
33) עבדי שאול. — יליד ירושלים. מורה לעברית ב־1916—1918.
34) סורוז'ון רבקה. ילידת שומלה מורה ב־1905.
35) סידי ליאון. מנהלת מטעם כי"ח ב־1898—1899.
36) פאריאנטי שם־טוב — יליד טטואן. מנהל מטעם כי"ח ב־1869—1873.
37) פוליטי גבי — מורה לצרפתית ב־1911—1913.
38) פילוסוף בצלאל — יליד שומלה. מורה לבולגרית ב־1918.
39) פילוסוף רחל — ילידת שומלה. מורה למקצועות כלליים.
40) פראנקו דלפין — ילידת אלזס. מורה לצרפתית ב־1899—1902.
41) פראנקו משה — יליד קושטה. מנהל מטעם כי"ח ב־1899—1902.
42) פרחי אסתר — ילידת שומלה. מורה לבולגרית.
43) פרחי רוזה — ילידת שומלה. גננת.
44) פרחי עזריה מורנו — יליד שומלה. מורה לעברית ב־1920—1927.

45) פרחי שרלוטה בוקו — ילידת שומלה. מורה לעברית ב־1932—1933.

46) צורמני מתתיהו — יליד רודוס. רב ומנהל ה„מלדאר” ב־1860—1871.

47) צ׳פרוט ז׳ק — יליד קושטה. מנהל מטעם כי״ח ב־1905—1906.

48) צמח חיים — מנהל מטעם כי״ת ב־1876—1880.

49) קונפינו נעמה — ילידת שומלה. מורה לבולגרית ב־1918—1920.

50) קורדובה גבי — ילידת פלובדיב. מורה לעברית ב־1922—1928.

51) קמחי בלנקה — ילידת רוסה. מורה לבולגרית לפני 1921.

52) קדמונה אלי — יליד סלוניקי. מנהל מטעם כי״ח ב־1895—1898.

53) קדמונה רחל — מנהלת מטעם כי״ח ב־1895—1898.

54) שלמה יהודה ליאון — יליד תורקיה. „חריבי ליאון” מורה לדת.

בוגרי בית הספר העליון „איקול נורמל"

של חברת „כל ישראל חברים" בפריז

בשנים 1865—1935, שמוצאם משומלה

התפקיד רב הערך בשדה החנוך בבולגריה, אשר האליאנס (כי"ח) מלאה בארץ זו, בה לידי גלוי לא רק בפתיחת בתי ספר יסודיים ועל יסודיים והחזקתם, אלא גם בתמיכה המלאה אשר העניקה לנערות ונערים מוכשרים להמשכת לימודיהם בסמינר למורים שלה בפריז.

מנהלי בתי הספר היו בוחרים את התלמידות והתלמידים המצטיינים ביותר, ובהסכמתם היו שולחים אותם לסמינר בפריז. אלו שסימו בהצלחה את חוק לימודיהם היו נשלחים בתור מורים לבתי הספר של כי"ח בארצות השונות. כל זאת ללא התחיבויות חומריות או מוסריות של הנשלחים כלפי כי"ח. אי אילו בוגרים אשר התמסרו אחרי כן לפעולה פד־גוגית התקדמו עד כדי התמנותם בתור מנהלים, ויש אשר הגיעו למוס־דות הגבוהים של כ"יח. היו כמו כן מקרים של נטישת הסמינר לפני הסיום. מספר הבוגרים ילידי בולגריה אשר סיימו את חוק לימודיהם בסמינר בפריז היה בסך הכל 39 צעירות וצעירים. מהם 9 היו ילידי שומלה, 7 מטאטאר — פאזרדצ'יק, 6 מפלובדיב, 3 מרוסה, 3 מסאמוקוב, 2 מוידין ואחד אחד מן הערים פלבנה, קאזאנליק, סליבנה, יאמבול, סופיה, וארנה, קארנובת וצ'ירפאן.

סקירות ביאוגרפיות קצרות של התלמידים האלו תאפשרנה לקוראים לקבל ידיעה על חייהם ופעולותיהם של יהודים אלו ילידי שומלה.

1. **ארדיטי רפאל**, נולד בשנת 1873, בן עוזיאל ארדיטי, נשלח לסמינר בשנת 1888. למד שם רק שנה אחת. נשלח מטעם כי"ח לבית הספר הגבוה לרבנים בפריז. נסע לטוניס בתור מורה לעברית. בטוניס הגיע לתפקידים חשובים של היהודים בטוניס.
2. **אסטרוק עזרא**, נולד בשנת 1870. מורה באיזמיר, ירושלים (1893), דמשק (1895), בירות (1900), מנהל בית הספר של כי"ח (1900), סגן מנהל בבירות (1901), מנהל בית ספר ביפו (1908—1920). יצא לגמלאות בשנת 1920. ניהל אחרי כן בית חולים רוטשילד בירושלים.
3. **אסטרוג איזידור**, נולד בשנת 1859. סגן מנהל בטנז'יר, מנהל בית ספר של כי"ח בדמשק (1883), מנהל בית הספר ברוסה, בשנת 1910 נכנס בתור מארגן בתי הספר למלאכות־יד בבוקרסט ופיתח פעולה עצומה עד שנת 1920. עבר לפריז ועבד במערכת כתב העת

4. באסאט מואיז, נולד בשנת 1860. סגן מנהל בטוניס. מנהל בשומלה (1885), מנהל בסאמקוב (1899), מנהל בקאבלה (1905). עבר לפנסיה בשנת 1919.
5. באסאט שולטנה, נולדה בשנת 1864, סיימה את הסמינר בשנת 1880, מורה בשומלה, מנהלת בית הספר לבנות בשומלה (1883), מורה בגאלטה (קושטא) (1891) אשת מיטרני. נפטרה בווארנה בשנת 1898.
6. כהן מואיז, נולד בשנת 1865, מורה בדמשק, מנהל בבירות (1894), מנהל בפלובדיב (1897). בשנת 1905 עבר בהסכמת כי״ח לתפקיד ב„איקה״ בארגנטינה והיה מפקח על בתי הספר במושבות בארץ זו עד שנת 1914. חבר בצרפתית והוציא לאור בפלובדיב את הספר „תולדות היהודים״. בספר זה למדו התלמידים בבתי הספר של כי״ח בבולגריה. חזר לפריז והשתתף בעריכת העתון „פיגארו״, במדור למדיניות חוץ, נפטר בפריז בשנת 1917.
7. קונפינו רבקה, נולדה בשנת 1888, מורה בירושלים (1910), ביפו (1922), מנהלת ביפו (1922). נשואה לבעל בשם סגל. נפ־טרה ביפו.
8. לוי דוד, נולד בשנת 1864, מורה באדריאנופולי, מנהל בטאטאר — פאזרדצ׳יק, מנהל בקושטה (1887), מנהל באוכריד (1891), מורה בסלוניקי (1896), מורה ברודוסטו (1916). בשנת 1928 התפטר מתפקידו בבתי הספר של הכי״ח והמשיך להיות מורה בבתי הספר שברשות החנוך התורכי בקושטה.
9. אסתר פארין, נולדה בשנת 1884, מורה בחלב (סוריה) בקוש־טה (1908). נפטרה ב־1920.

יש להעיר, כי מלבד הנשים והאנשים הנ״ל אשר סיימו את חוק לימודיהם בסמינר בפריז, היו גם כאלה אשר למדו בבית הספר לחקלאות במקוה ישראל, בסמינר למורים באיסטמבול וכו׳. הם הוע־סקו בתור מורים בבתי הספר של כי״ח בבולגריה או במקומות אחרים.

זו היתה תרומה צנועה של יהודי שומלה לחינוך הנוער היהודי בארצות המזרח.

רשימת החללים מקרב יהודי שומלה שנפלו במלחמות בולגריה

רשימה זו נערכה על יסוד נתונים, אשר פורסמו מטעם משרד המל־חמה בסופיה בשנת 1937, ידיעות אשר נמסרו לי על ידי ברוך מאיר, בית־הלוי ובוקו שמואל מזרחי, תל־אביב. על שער הכניסה של בית־הכנסת בשומלה נקבע לוח שיש עם שמות הגבורים, אשר נפלו בשדות הקרב. שלחתי בקשות לעיריה וכן לאנשים פרטיים־בולגרים, שישלחו לי תצלום של הלוח, אבל לדאבוני הרב, לא נעניתי.

שם	נולד	משלוח יד	נפל ב־	בשנת
אברהם רפאל פרחי	1880	פועל דפוס	מקדוניה	1918
אהרון שמואל מזרחי	1896	תלמיד	מקדוניה	1917
אהרון שלום ליאון	1894	סוחר	רומניה	1916
אנז׳לו ב׳ דויד	1885	פועל		1917
בן־ציון נ׳ רודריג	1893	פועל	אדריאנופולי	1913
בוקו דויד שמעון	1895	פועל	טוטרקאן	1916
יוסף אברהם אשכנזי	1867	פועל יומי	פטריץ	1915
יעקב אברהם קמחי	1885	פועל	טוטרקאן	1916
יעקב יוסף רוביסה	1890	רוכל	תורקיה	1912
יעקב סולומון אשכנזי	1887	עובד	דרברודזיה	1916
חיים אלימלך אברמוב		פועל	תורקיה	1912
ליאון משה פרחי	1873	פועל	מקדוניה	1918
מנחם משה	1884		רומניה	1916
משה יעקב פרחי	1886	פקיד	תורקיה	1912
מושון פילוסוף	1887		דובריץ	1916
מושון יעקב	1896			1918
נסים אשכנזי	1870	סוחר	סקופיה	1915
נסים אסטרוג אלמוזלינו	1881	סוחר	רומניה	1916
נסים בן סלומון	1895			1916
נסים איסאקוב			טוטרקאן	1916
עזרא אברהם עזרא	1882	פועל יומי	מקדוניה	1917
סנטו אברהם פרחי		פקיד		1917
סולומון אברהמוב		פקיד		1913
סולומון אברהם ב׳ עזריה	1892		תורקיה	1912
פנחס אברהם עזרא	1880		אטאלדזה	1912
רודולף ש׳ לידז׳י.				1916
שמואל מורנו שמואילוב	1894	פועל	טוטרקאן	1916
שמואל עמנואל פרחי	1880	רוכל	תורקיה	1912

במלחמת השחרור בשנת 1948 נפל למען המולדת
שלום ליאון

נולד בשומלה ב־1928 כבן של ז׳ק ובייה ליאון. בעמדו על המשמר בעמדה מול המרצחים הערבים, הקיפוהו שוטרים בריטיים ונחטף יחד עם שלושת חבריו בתכסיס ערמה. הבריטים החרימו את נשק־ההגנה שבידם ואותם מסרו לערבים המרצחים אשר עינו אותם, התעללו בהם ורצחום ביום 12 בפברואר 1948. הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות על הר־הזיתים ב־16 בפברואר 1948.

הערות לפרק ראשון

1) על הערך האיסטראטגי של שומלה עיין ד"ר ניקולה מיכוב: „האוכ־לוסין בתורקיה ובבולגריה", סופיה 1935, כרך רביעי, עמ' 98.

2) ז'ק נתן: „דברי הימים של משק בבולגריה" סופיה 1957, עמ' 79. פרופ' נתן מביא את דברי אנגלוב על הכתוב מאת אידריסי על בול־גריה.

3) ד"ר שאול מיזאן: „היהודים הספרדים בבולגריה" סירדיקה 1925, עמ' 79.

4) רפאל פארין: „היהודים הראשונים בעיר שומלה". רשימות בכתב יד. נכתבו בשומלה בשנת 1930.

5) שלמה אברהם רוזאניס: „קורות היהודים בתורקיה ובארצות הקדם", סופיה תרצ"ז, עמ' 189.

6) ד"ר ניקולה מיכוב: „האוכלוסין בתורקיה ובבולגריה" סופיה 1915, כרך ראשון, עמ' 34.

7) ד"ר מיכוב... סופיה 1930, עמ' 359.

8) שלמה אברהם רוזאניס: „איסטוריה דלה קומונידאד ישראליתה ד' רוסצ'וק", רוסצ'וק 1914, עמ' 151.

9) רוזאניס: „איסטוריה..." עמ' 110.

10) הערות נובי־פאזאר ופופובו הם מרכזי תגרנות לא רחוק משומלה.

11) ד"ר מיכוב... סופיה 1935 עמ' 91.

13) אברהם קאפון, בן אהרון קאפון, ביקר בסופיה לפני כארבעים שנה. שלמה רוזאניס סיפר לי אז עליו, כי אהרון קאפון נרצח בשומלה עקב סיכסוכים בין יחידי הקהילה בגלל הקמת בית־הכנסת. תאור מפורט על הרצח נמצא ברשימותיו של פארין, אשר נמסר לו אישית מאברהם קאפון. כאשר ביקר בשומלה בשנת 1928. אותם הפרטים נמסרו לי על ידי שארלו אשכנזי מרוסצ'וק. כעת בתל־אביב, קרוב למשפחת אברהם קאפון.

14) „עלון" כי"ח. פריז, 1865.

15) „המגיד", גל' 10 מיום 10 1865.

16) „לבנון", ירושלים, מיום 4 במרץ 1869.

17) „איל קוראו די וינה", שנה ראשונה, וינה. מיום 15 באפריל 1870 ומאת 1 באוגוסט 1870.

18) „איל קוראו...", שנה ראשונה גל' 15.

19) נאום הרב פורסם ב„אל קוראו די וינה", שנה שניה. גל' 2 מ־15 בינואר 1871, הכתבה נכתבה על ידי „אחד מידידיכם ומחבריכם הנאמנים". הסגנון של הכתבה מראה, כי היא נכתבה ע"י ברוך מיטראני). עורך השבו־עון „איל קוריאו". שם טוב סמס (שנולד בסילסטרה) נטל עליו את האחריות המלאה על כל מה שהודיע ברוך מיטראני.

20) תשובת אברהם רוזאניס נדפסה בשלושה גליונות של „איל קו־ריאו..." שנה שניה, גל' 4 מיום 15 בפברואר, גל' 5 מיום 1 במרץ, וגל' 6 מיום 15 במרץ 1871.

21) „עלון" כי"ח פריס, 1874, עמ' 54.
22) " " פריז, 1873, עמ' 28.
23) " " פריז, 1875, עמ' 32.
24) " " פריז, 1877 עמ' 8.
25) " " פריז, 1877 עמ' 9.

26) ב־22 ביולי 1877 צבאות רוסיה כבשו את סטארה־זאגורה. היהודים, שמספרם עלה בעיר לשש מאות נפשות, בסוברם כי הרוסים באים בתור מושיעים, לא עזבו את העיר. באותו ערב התנפלו תושבי העיר הבולגרים על היהודים והתורקים הם בזזו את בית הכנסת ואת בית הספר והעלו אותם באש. הם בזזו כליל גם את חנויות היהודים ואת בתיהם. בהתנפלויות אלו נהרגו: יעקב דז'אין, אליעזר סראגה, האחים חיים, יעקב ואברהם ביג'ראנו, ואחרים. באחד באוגוסט 1877 נטשו הרוסים את העיר סטארה־זאגורה בלחץ התורקים. העיר עברה מיד ליד וכל אחד עשה בה שמות. היהודים עזבו את הכל ונמלטו לאדריאנופולי.

27) ד"ר מיכוב טוען, על ייסוד הדו"ח של משרד המסחר בוינה משנת 1864, שבשומלה היו קיימים יותר בתי מסחר מאשר ברוסצ'וק.

28) יוזה מ' אסטרוגו טוען בספרו „הספרדים", „לה ובנה". 1958, עמ' 67 כי המילה קשקאבאל היא ממוצא ספרדי.

29) היצוא של תבואות שדה, תוצרת חלב ודברים אחרים נעשתה דרך נמל וארנה.

30) ד"ר מיכוב... כרך רביעי, עמ' 478.
31) ד"ר מיכוב... כרך שלישי עמ' 333.

32) בתי מגורים כאלו אשר נשארו מהתקופה התורקית נמצאים במרכזי יהודים אחרים בארצות הבלקן. בסאראיבו היה „קורטיז'ו גראנדי", שהיה ידוע בשם „טשיפוט חנה". בסופיה מרכז יהודי כזה היה נקרא „לה באווארידה". ברוסה היה קיים „לה וולנה".

33) תיאור מפורט של בית מגורים של ספרדי בבולגריה וכן שמות של רהיטים, כלי מטבח, פרחים ועוד. ר' ד"ר שאול מיזאן: „היהודים..." עמ' 120.

34) יצחק בער: „תולדות היהודים בספרד הנוצרית" ירושלים תש"ה, עמ' 143.

35) „איל אמיגו דיל פואבלו", בלגראד. שנה 2, גל' 1. עמ' 20, מיום 1 באוגוסט 1889.

36) ברוך נסים מאיר נולד בשומלה בשנת 1888. גמר בית־ספר כי"ח בעיר מולדתו. אחרי השתתפותו במלחמה בשנת 1912—1913, גמר בסופיה בשנת 1916 בית־ספר לחובשים. השתתף כחובש במלחמה העולמית הראשונה וקיבל כמה אותות הצטינות. התישב בשומלה ועבד כחובש בבתי־חולים היהודיים והבולגריים. היה חבר ההנהלה של כמה חברות לצדקה. עלה בשנת 1948 והתישב במושב בית־הלוי.

37) לפי גלנטי. אברהם מתתיהו ורמצי נולד ברודוס, למד בישיבה

בעיר מולדתו והשתלם בירושלים. בקר כמה קהילות בארצות הבלקן ובי־אירופה המערבית ונתמנה ב־1858 כרב בשומלה. בשנת 1871 פיטרו אותו בגלל נאומו שנשא לרגל חגיגות פתיחת בית־הספר. נתמנה בשנת 1872 כרב בקהילה הספרדית בבוקרסט. כהן עד שנת 1902. צורמני היה רב משכיל, בעל דעות קיצוניות.

39) חיים פראנקו נולד — לפי גלנטי, עמ׳ 79 ברודוס בשנת 1844, גמר בית־ספר לרבנים ברודוס, מלומד. שלט בכמה שפות. בשנת 1872 נתמנה כרב בשומלה. כהן רק שנה. איש דתי קיצוני. פוטר בגלל עמדתו הקיצונית. בשנת 1902 נתמנה כרב בגליפולי וכהן עד 1930, חזר לרודוס ונפטר בשנת 1934.

40) „פרוגטירה״, מילה ספרדית.

41) אחרי מלחמת העולם הראשונה נאספו תרומות לקרנות הלאומיים.

42) בשנים האחרונות של מאה הקודמת ייצרו ברוסה מצות מיוחדות, עבות עם בצים. יהודים עשירים ממרכזים יהודים שונים בבולגריה ואפילו מוינה היו מזמינים מצות אלו.

הערות לפרק שני

1) ד״ר מיזאן... עמ׳ 79.

2) „עלון״, כי״ח פריז 1880, עמ׳ 64.

3) מנהיג ציוני ורוחני של יהדות בולגריה.

4) „עלון״, כי״ח פריז 1899, עמ׳ 15.

5) „איל אמיגו...״ שנה 11, פברואר 1897.

6) „השופר״, שנה 3, גל׳ 8 מיום 12 באדר 5665.

8) כל המורים האלו נולדו בשומלה.

9) לפי „החוק להגנת הלאום״, אשר תוקפו התחיל בינואר 1941, הוח־לף השם של ועד הקהילה ל„קונסיסטוריה״.

10) לכבוד חודש ספטמבר, בו תפשו הקומוניסטים את השלטון בבול־גריה.

11) „עלון״ כי״ח פריז, 1880, עמ׳ 24.

12) „דירז׳אבן ויסטניק״ (עתון ממשלתי) סופיה 1880, גל׳ 56.

13) „עלון״ כי״ח פריז 1886, עמ׳ 22.

14) אסטרוג אלמוזלינו, סוחר מכובד, היה מוכר בשם בוקיש אלמוז־לינו. הוא נולד בסרביה. בנו נסים אלמוזלינו היה במשך כמה שנים יושב ראש „מכבי״ שומלה.

15) ברוך מאיר, תושב שומלה, לשעבר, מסר לי את שמותיהם של חברי ועד הקהילה ושל משרתי קודש בשומלה.

16) יצחק רפאל חליו, נולד בשנת 1875 בגליפולי. שרת שנתיים ועבר לעבוד כחזן לפרובדיה.

17) בן־ציון ארז׳ביל, נולד בקושטה. היה חזן ודיין.

18) יצחק אברהם עזוז, נולד בשנת 1881 בגיומורדז׳ינה (קימוטיני) אשר בטראקיה. בשנת 1940 מפקד משטרת בולגריה היה סגן אלוף

פאנטיב, אשר גרש נתינים זרים — יהודים ולא יהודים — מבולגריה. הרב עזרא כנתין יווני נפגע על ידי פקודת פארטיב ועזב את שומלה.

19) „אל אמיגו..." שנה 10, גלי 1, מיום 15 באוגוסט 1896.

20) „איל איקו ג׳דאיקו" סופיה, שנה 2, גל׳ 2 מיום 15 בפברואר 1905.

21) „השופר", שנה 9, גל׳ 1 מיום 15 בספטמבר 1910.

22) דוד מירנדה היה איש נבון וטוב לב. היו מכבדים אותו כאיש צדק. הודות לאופיו הביא דוד מירנדה לשלום בין היהודים.

23) ברשותי נמצא המכתב במקור אשר צ׳ נדלקוב, כנציג של מנהל מוסד ממשלתי שלח ב־29 בנובמבר 1918 ליושב ראש ועד הקהילה בשומלה. הוא ברך בצורה ידידותית את היהודים לרגל החגיגות שנערכו לכבוד הצהרת בלפור.

24) „השופר", שנה 21, גל׳ 2, מיום 11 באוקטובר 1929.

25) שם של בית הנבחרים בבולגריה.

26) באותה השנה הציר הגרמני בסופיה היה ביקרלה.

27) ראדומיר — לא רחוקה מבירת סופיה. תחנה מרכזית לרכבות בדרך לגרמניה.

28) קמפנר: „איכמן ושותפיו". ציריך 1961, עמ׳ 304.

29) פוליאקוב :וולף: „הרייך השלישי..." ברלין 1956 עמ׳ 53.

30) חיים ברלם מהסוכנות בקושטה כותב: „המשרד בקושטה שלח באמצעות רעו אחד מפקידי השגרירות השוויצרית בסופיה עשר חבילות שהכילו 300,000 ליבות כל אחת".

31) „פרטיכל של בית המשפט העממי", סופיה 1945, עמ׳ 1971.

32) „פרטיכל של בית המשפט העממי", סופיה 1945, עמ׳ 1135—1144.

הערות לפרק שלישי

1) „השופר", שנה 2, גל׳ 4, מיום 13 באוקטורב 1902.

2) „השופר", שנה 8, גל׳ 23 מיום 23 באפריל 1908.

3) „השופר", שנה 8, גל׳ 5 מיום 20 באוקטובר 1908.

4) „מכבי" שנה 18, גל׳ 19, גל׳ 9 מחודש מרץ, 1940.

6) „השופר". שנה 8, גל׳ 20 מיום 5 בפברואר 1909.

7) „השופר", שנה 21, גל׳ 2 מיום 11 באוקטובר 1929.

9) ברוך גרינברג ממלא תפקיד חשוב במנגנון הדיפלומטי בסופיה.

10) „מכבי", שנה 18, גל׳ 4, אוקטובר, 1939.

11) „מכבי", שנה 19 גל׳ 3, אוקטובר 1940.

12) דגל ה„מכבי" משומלה נמצא כיום בלוד אצל אחד המכבים.

13) משפחת נסים לוי העתיקה בשנת 1908 את מושבה משומלה לרוסה.

14) הסתדרות לשפה ולתרבות עברית בבולגריה — להלן הסתדרות.

15) פילוסוף היה במשך שנים רבות פעיל בתנועה הלאומית. התנצר בפריז והפך לקומוניסט. כעת פקיד בכיר בשירות הרדיו בסופיה.

16) „אברייסקי גלס", שנה 1, גל׳ 6, מרץ 1918.

17) „אברייסקי גלס" שנה 1, גל׳ 8, מאין 1918.

18) „השופר" שנה 16, גל' 41 מיום 24 במרץ 1924.
19) „אברייסקי גלס", שנה 3, גל' 15 מיום 11 באפריל 1925.
20) „העברי הצעיר", שנה 2, גל'4 מיוני 1920.
21) „אברייסקי פרגלד", שנה 2, גל' 16, מיום 31 בדצמבר 1922.
22) „הנוער" פלובדיב שנה 1, גל' 5 מיום 10 בינואר 1929.
23) „הנוער" סופיה, שנה 1 גל' 9, מיולי 1936.
24) „ראזסבייט", שנה 1, גל' 10 מיום 15 באוגוסט 1927.
25) „השופר". שנה 22, גל' 14, מיום 2 בינואר 1931.
26) „השופר" שנה 22, גל' 27 מיום 27 באפריל 1931.
27) „פועלי־ציון", שנה 2, גל' 4 מיום 16 באפריל 1931.
28) „פועלי־ציון", שנה 3, גל' 21, מיום 3 ביוני 1933.
29) „פועלי־ציון". שנה 4, גל' 24, מיום 17 באוגוסט 1935.
30) „פועלי־ציון", שנה 8, גל' 56, מיום 15 במאי 1946.
31) שמות של ארגונים וקבוצות אנטישמיים בבולגריה בשנים 1930—1940.
32) „בית"ר", שנה 3, סופיה 1935, דף 384.
33) „ציוניסטיצ'סקו זנמה", שנה 2, גל' 6 מיום 28 ביוני 1935.
34) „השופר", שנה 17, גל' 31 מיום 23 באפריל 1926.
35) יוסף בן־ציון אשכנזי, נולד ב־1884 בשומלה. אביו מאדראנופול, ואימו היתה בת למשפחת חיים פינטו מרוסה.
36) עלון של ה„ציונים הכלליים" סופיה, מס' 1, מאי 1946.
37) „השופר", שנה 16, גל' 30, מיום 2 באוקטובר 1925.
38 דו"ח של הקומיסריון הראשי של קק"ל לועידה הציונית ה־18.
39) „ציוניסטיצ'סקה טריבונה". שנה 2, מיום 15 בנומבר 1946.
40) „השופר", שנה 28, גל' 20, מיום 14 במאי 1937.

הערות לפרק רביעי

1) לא נתגלה השם האמיתי של המחבר.
2) „השופר", שנה 5, גל' 3, מיום 27 בתשרי 5665.
3) „השופר" שנה 16, גל' 30, מיום 4 באוקטובר 1925.
4) „השופר" שנה 20, גלי 24, מיום 19 באפריל 1929.
4) „השופר" שנה 20, גל' 24, מיום 19 באפריל 1929.
5) עלי להודות למיקו פרחי ז"ל ולמאיר ברוך, יוסף אשכנזי, נסים איסאקוב, ולאחרים — תושבי שומלה ולד"ר אדרוקה, כלכלן מפלובדיב, אשר ספקו לי חומר ונתונים על השתתפות יהודי שומלה במסחר ובמלאכה.
6) יהודה בכר ישראל היה אחד מהפיננסיסטים המוכשרים ביותר בבולגריה. קבל את חינוכו רק בבית ספר יסודי של כי"ח בשומלה. הוא ניהל בהצלחה את עסקו לחלפנות הנוסד מסבו בשומלה באמצע המאה התשע עשרה. בשנת 1905 הוא עבר לרוסצ'ק וייסד שם את הבנק הידוע תחת השם „יהודה ב. ישראל". בשנת 1918 הוא התישב בסופיה והמשיך לעבוד עם הבנק ברוסה. אחרי מספר שנים ייסד הבנק „קניז'עינה", חברה

עם כמה מיליונים ליבות הון. אותו הבנק נהפך במרוצת הזמן למוסד לאשראי ממדרגה ראשונה. אחיו — נסים בכר ישראל ייסד ברוסה בשנת 1910 בית החרושת הראשונה ליצור אבק שריפה.

7) לכבוד ואסיל קולארוב, שנולד בשומלה, שינו הקומוניסטים את שמה של שומלה לקולארובגרד.

8) „תולדות בולגריה", חלק שני, סופיה 1955, עמ' 209.

9) „אברייסקי ראבוטניק", שנה 3, גל' 19, מיום 5 בנובמבר 1919.

11) „בראסטבו" („אחווה") סופיה, שנה 1, גל' 1, מאוגוסט 1921.

12) „איל אמיגו..." רוסה, שנה 12, גל' 9 מיום 26 באוגוסט 1899.

13) נתונים על החברות קבלתי מאת יוסף אשכנזי, ברוך מאיר, ואחרים.

14) „אברייסקי פרגלד", סופיה, שנה 1, מחודש יולי 1921.

15) „אברייסקי טוריסט" („התייר היהודי"), סופיה, שנה 2, גל' 2—3 מחודש אפריל 1927.

הערות לפרק חמישי

1) פולקובניק — מילה בולגרית — דרגה בצבא, אלוף משנה.

2) „השופר" גל' 17, מיום 21 באלול 5661.

3) „צ'פוט" — מילה תורקית — כינוי גנאי ליהודים.

4) לפי החלטת נציגי־היהודים מכל המפלגות הלא סוציאליסטיות הבולגריות. ליאון כהן היה צריך לעמוד במקום בטוח ברשימת המועמדים לסוברניה בבחירות שנתקיימו ב־1923.

5) מכתבו של ד"ר גבון מובא לראשונה לפרסום על ידי. הוא נכתב במו ידו וכולל 7 עמודים. ממנו למדים פרטים בלתי ידועים על הציונות בבולגריה ב־1897.

6) „פרו קאוזה יודאאיקה". בטעון של אנטיציונים בסופיה. שנה 2, גל' 1, סופיה 1922.

8) לורד ביקונספילד, אחד מהמיסדים של האמפריה הבריטית. היה יהודי ספרדי. שמו האמיתי הוא בנימין דישראל.

9) „מילדר" — מילה לאדינו — של בתי ספר היהודים בארצות הבלקן במאות הבנים.

11) יצחק גבון העתיק את מקום מגורו לסליבנה. בין נכדיו: יצחק גבון, מנהל לשעבר של מחלקת החינוך של הקונסיסטוריה בסופיה; שמואל גבון, מנהל של בית ספר בחולון; ז'ק גבון, שהיה עורך שבועון בסופיה ואחרים.

12) „קונאק" — מילה תורקית. משמעותה היא בנין ממשלתי — או הרמון, בית פרטי של איש נכבד.

13) קאלינה מאלינה היתה סופרת בולגריה מפורסמת. כתבה בעיקר ספרים לילדים ולנוער. למדה בגמנזיה בשומלה יחד עם נעמה קונפינו, אשר נולדה בשומלה בשנת 1895. קונפינו היתה מורה לבולגרית בבית ספר היהודי בעיר מולדתה. היא עלתה ב־1921 ונפטרה בתל־אביב.

תוכן הענינים

דבר הועדה הציבורית 7

הקדמה 9

הערכה ותודה למר יוסף יעקב בכר 11

פרק ראשון — קהילת שומלה מראשיתה עד שנת 1878 13

תולדות העיר בימיה הראשונים 13. ראשוני המתישבים היהודים בשומלה 15. בנין בית־הכנסת ובית־ספר 19. ההסתה כנגד היהודים והמגפות 27. מלחמת רוסיה־תורקיה 28. פרנסות בשומלה 33. „תחום המושב" בשומלה 36. התארגנות קהילה במתכונת הקהילות בספרד 41. ההשפעות על שפת יהודי שומלה 42. החיים הדתיים והחגים 44.

פרק שני — משחרור בולגריה עד העליה ההמונית 49

בתי הספר היהודיים 50. ועד הקהילה 58. ניהול הקהילה על ידי לאציונים 61. ראשית הציונות בשומלה 63. שומלה בתקופת הנאצים 64. פקודות נגד היהודים 69. שומלה בתקופה הקומוניסטית 75.

פרק שלישי — התנוה הציונית בשומלה 77

„מכבי" 79. ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית בבולגריה — מניף „מקרא" בשומלה 83. פעילות ציונית 86. „השומר הצעיר" 87. „ויצו" 90. התנועה הרביזיוניסטית בשומלה 91 „פועלי ציון בשומלה 94. „ביתר" בשומלה 96. ציונים כלליים בשומלה 97. אחרי הקמת הסיעות 98. קרן קימת לישראל וקרן היסוד 99. מבצעי השקל בשומלה 100. יום השקל 102.

פרק רביעי — החיים הרוחניים הכלכליים והציבוריים של היהודים בשומלה 105

חיי תרבות 105. היהודים בחיים הכלכליים 107. השתתפות היהודים בחיים הפוליטיים הבולגריים בשומלה 112. חברות לצדקה וחסד בשומלה 116. אגודות טיילים בשומלה 118.

פרק חמישי — אישים: 119
רפאל (רודולף) עוזיאל ארדיטי מאת בנימין ארדיטי 119
יעקב עזריה אשכנזי מאת בנימין ארדיטי 121
סולומון (שלמה) אשכנזי מאת רפאל לוי 123
נסים בכור ביג׳ראנו מאת אלגרה ד״ר ש. פרחי 125
פולקובניק אברהם משה גראסיאני מאת בנימין ארדיטי 126
הרב ד״ר אשר חננאל מאת ששון נ. לוי 129
אליעזר בכר יעקב מאת ששון נ. לוי 131
ד״ר אליעזר כהן מאת מרדכי (מרקו) כהן 133
ליאון נסים כהן מאת רפאל לוי 135
רפאל נסים כהן מאת עזריה מ. פרחי 137
גבריאל אפרים מירנדה מאת ששון נ. לוי 138
ד״ר בן־ציון נבון מאת בנימין ארדיטי 139
מנחם אהרון נבון מאת בנימין ארדיטי 144
שמואל בן דוד משולם מאת שמואל מאיר 148
רפאל פארין־נירלפר מאת בנימין ארדיטי 149
ד״ר שבתאי אשר פרחי מאת אלגרה ד״ר ש. פרחי 151
סולטנה טורוזון מאת בוקו פיטי 153
יוסף אהרן קונפינו מאתר רפאל לוי 155
אמא של אמדה מאת קאלינה־מלינה 156
רפאל יצחק רומנו מאת שמואל מאיר 159

פרק ששי — נספחים: 161
צוואה של יהודי משומלה שנחתמה בשנת 1879 — 161. שמות משפחה אצל היהודים בשומלה 163. רשימת המורים בבתי הספר היהודיים בשומלה 166. בוגרי בית הספר העליון של חברת „כל ישראל חברים״ 169. רשימת החללים מקרב יהודי שומלה שנפלו במלחמות בולגריה 171.

הערות:
לפרק הראשון 178, לפרק השני 178, לפרק השלישי 178, לפרק הרביעי 178, לפרק החמישי 178. לפרק ששי 179.

Arditi
+ PXM
1968